

Havel, Dalibor

Nejstarší písařské školy v Čechách a na Moravě

In: Havel, Dalibor. *Počátky latinské písemné kultury v českých zemích : nejstarší latinské rukopisy a zlomky v Čechách a na Moravě*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2018, pp. 373-472

ISBN 978-80-210-8918-1; ISBN 978-80-210-8919-8 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138203>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

4 NEJSTARŠÍ PÍSAŘSKÉ ŠKOLY V ČECHÁCH A NA MORAVĚ

4.1 Materiálové a metodické předpoklady

Shrňme si nejprve nejdůležitější metodická a materiálová východiska, která musejí nutně stát na počátku každého pokusu o zachycení produkce konkrétního skriptoria; důraz bude přitom kladen na období (z paleografického hlediska) předgotické, tedy zhruba do roku 1200.²⁹⁷ Při formulaci východisek budu brát ohled především na skutečnost, že tato kapitola je věnována možnostem rekonstrukce benediktinských skriptorií v Břevnově a v Hradisku u Olomouce, takže tam, kde prameny umožňují odkázat na větší množství příkladů, upřednostním ty z nich, které mají k těmto prostředím bezprostřední či alespoň zprostředkovaný vztah.

4.1.1 Existence spolehlivě datovaných, eventuálně provenienčně fixovaných rukopisů

Bohemikální (mám zde na mysli v českých zemích dnes uložený) rukopisný materiál hlásící se do XII. století (a starší) je vskutku mimořádně skoupý na kodexy vybavené kolofóny, které by přinesly exaktnější údaje o jejich tvůrcích či době dokončení nebo alespoň o prostředí, v nichž vznikly.²⁹⁸ Platí to samozřejmě nejen

²⁹⁷ To je důležité zdůraznit, neboť narůstající materiál vrcholného (natož pak pozdního) středověku prakticky ve všech kvalitativních i kvantitativních ukazatelích posouvá možnosti kodikologické i paleografické interpretace do jiné roviny. Po důkladné paleografické a kodikologické analýze bohemikálního rukopisného materiálu staršího středověku volá HLAVÁČEK, I.: *Marginale Überlegungen zum Studium der nichtdiplomatischen Schriftkultur des frühen Mittelalters in Böhmen*. In: Adamska, Anna – Mostert, Marco (edd.): *The Development of literate Mentalities in East Central Europe*. Turnhout 2004 (Utrecht Studies in medieval Literacy 9), s. 543.

²⁹⁸ Sluší se na tomto místě nicméně připomenout, že navzdory tomu se mohou české země pochlubit takovým unikátem, jakým je známý perokresebný kolofón na konci prvního dílu pražského

pro „cele“ zachované rukopisy, ale tím spíše i pro prameny dochované ve formě fragmentární pergamenové makulatury.²⁹⁹ V tomto smyslu jsou tedy prakticky veškerá paleografická stanoviska zaujímaná k tomuto materiálu založena na analýze vnějších znaků jednotlivých písařských rukou a jejich promítání do obecného vývoje latinského písma. Tento přístup ale nutně přináší riziko možného zkreslení, neboť dostatečně nereflektuje (a vlastně ani nemůže reflektovat) specifika studovaného prostředí, a tudíž může přinést pouze rámcové výsledky. Důsledkem této situace bývá obvykle rezignace na pokusy o detailnější provenienční (a časové) zařazení většiny raně středověkého materiálu uloženého v českomoravských sbírkách a časté konstatování (někdy jen krajně hypotetické) „bohemikální“, popřípadě dokonce toliko obecně „středoevropské“ provenience.³⁰⁰

4.1.2 Existence spolehlivěji datovatelných rukopisů, případné provenienční příznaky

V této kategorii je situace o něco příznivější: jedná se o písemné památky, které je možno na základě důkladné (zejména obsahové, ale začasné i ikonografické) analýzy dát do souvislostí s konkrétními, a tudíž chronologicky lépe fixovanými událostmi. Pro období raného středověku jde převážně o nákladné, skvostně iluminované kaligrafické kodexy vyhotovované na zakázku při příležitosti slavnostních, pamětihodných událostí. Připomenout lze v této souvislosti například známou skupinu čtyř cimélií dávanou do souvislosti s královskou korunovací

kapitulního rukopisu *Aurelii Augustini De civitate Dei* – APH, Knihovna pražské metropolitní kapituly, sign. A 21/1, fol. 153^r (PATERA, A. – PODLAHA, A.: *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské I (A–E)*. Praha 1910, s. 18, č. 35); viz postupně a místy polemicky: SPUNAR, P.: *Kletba Hildebertova*, Listy filologické 4, 1956, s. 178–186; ZAORAL, Prokop: *Znovu kletba Hildebertova*. Příspěvek k olomouckému skriptoriu doby Jindřicha Zdíka. Sborník Vlastivědného muzea v Olomouci B VI/1960, 1962, s. 171–184; PRAŽÁK, J.: *Ke vzniku pražského Hildebertova kodexu*. In: Pražák, J.: Výbor, s. 97–113 (původně otištěno in: Studie o rukopisech 3, 1964, s. 47–72). Z kvalitních barevných reprodukcí „Hildebertovy scény“ uveďme např.: STAMMBERGER, R. M. W.: *Scriptor und Scriptorium*, s. 45. Nověji se k tomuto kodexu vyjádřili D. HAVEL spolu s P. ČERNÝM in: Hrbáčová, J. (red.): Jindřich Zdík (1126–1150). Olomoucký biskup uprostřed Evropy, s. 118–125.

299 Výjimku zde představuje fragmentárně dochovaný kodex *Aurelii Augustini Enarrationes in Psalmos* z bývalé fürstenberské knihovny, deponovaný nyní na hradě Křivoklát pod sign. I a 17 – viz PRAŽÁK, J.: *Rukopisy křivoklátské knihovny*. Praha 1969, s. 52–53, č. 17. Rukopis, jemuž (soudě dle kustod) schází prvních sedm složek na počátku dnešního knižního bloku, je na posledním, vlhkostí značně poškozeném foliu (fol. 68^v) ukončen kolofónem: *Anno Verbi incarnati millesimo centesimo quinquagesimo conscriptus est codex iste*. Kodex tak představuje nejstarší exaktně chronologicky fixovaný bohemikální rukopis vůbec.

300 Jako příklad zde budiž uveden dnes strahovský rukopis sign. DA III 25, který je u Marie TOŠNEROVÉ: *Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*, in: Průvodce po rukopisných fondech v České republice IV. Praha 2004, s. 215, č. 7 uveden jako kodex druhé poloviny XII. století s proveniencí: „stř. Evropa?“. O tomto rukopisu zde bude podrobněji pojednáno níže.

Vratislava II. v letech 1085/1086.³⁰¹ Náleží sem rovněž rukopis tzv. Svatovítské apokalypsy a s ním geneticky související Zábrdovický evangeliář.³⁰²

Pro XI. a XII. století a prostředí, jež nás zde primárně zajímá, máme k dispozici po výtvarné stránce rovněž skvostně vybavené tzv. *Horologium Olomucense* (sensu stricto jde ovšem o kolektář).³⁰³ Interpretace jeho dedikační scény z folia 34^v pak vcelku bezproblémově spojuje vznik manuskriptu s dokončením nového katedrálního chrámu s kapitulou u sv. Václava v Olomouci za episkopátu Jindřicha Zdíka (1126–1150), k němuž došlo na přelomu let 1141/1142.³⁰⁴ Zásadní význam má přítomnost písaře (sám se označuje siglou „R“, jeho oděv jej navíc jednoznačně řadí k příslušníkům benediktinské komunity)³⁰⁵ na této dedikační scéně, a vzhledem k tomu, že olomoucký Kolektář je dílem skutečně jediného v kaligrafii velmi zdatného a zkušeného písaře,³⁰⁶ můžeme benediktina „R“ vskutku ztotožnit s tvůrcem textu tohoto nákladného rukopisu. Podobně jako budování olomoucké katedrály spojené s přenesením biskupského sídla³⁰⁷ a transformací zdejší metropolitní kapituly³⁰⁸ probíhalo (alespoň pokud jde o jeho finální fázi uskutečňovanou pod taktovkou Jindřicha Zdíka) minimálně celé desetiletí, rovněž vznik olomouckého Kolektáře (a tím i činnost benediktinského písaře

301 Srov. zatím nejnověji u SPUNARA, P. – MERHAUTOVÉ, A.: *Kodex vyšehradský*, passim; ke kodexům této skupiny uloženým v Polsku se nověji vyjádřil P. BRODSKÝ: *Illuminované rukopisy českého původu v polských sbírkách*. Studie o rukopisech–Monographia, sv. IX. Praha 2004, č. 3, s. 39–41 (Evangeliář hnězdenský) a č. 26, s. 90–92 (Evangeliář krakovský), kde jsou obě cimélie dány do souvislosti s řezenskou malířskou školou druhé poloviny 80. let XI. století.

302 Oba kodexy podrobil důkladné uměnovědné analýze ČERNÝ, P.: *Evangeliář zábrdovický a Svatovítská apokalypsa*. Praha 2004, passim, kde spolehlivě prokazuje bavorský původ obou památek (nejblíže stojí produkci skriptorií Freising/Tegernsee) a klade rovněž do souvislosti s osobností prvního českého krále Vratislava II. jakožto příjemce obou děl, ačkoliv přímého objednavatele vidí Černý v opatu kláštera Weißenstephan.

303 Stockholm, Kungliga Biblioteket, sign. Cod. Theol. A 144.

304 K časovému zařazení této pro rané středověkou olomouckou diecézi klíčové události viz BISTRICKÝ, J.: *Dedikační obraz olomouckého kolektáře*. Umění 24, 1976, s. 407–416; TÝŽ: *Das Dedikationsbild des Olmützer Kollektariums*. Zeitschrift für Kunstgeschichte 39, 1976, s. 3–11; TÝŽ: *Ještě k dedikačnímu obrazu olomouckého kolektáře*. Umění 28, 1980, s. 382; TÝŽ: *Dvě poznámky k dedikačnímu obrazu olomouckého kolektáře*. Umění 36, 1988, s. 289–296. Bistrického dlouholeté studium tohoto tématu je shrnuto v posmrtně vydané monografii: BISTRICKÝ, J. – ČERVENKA, S.: *Olomoucké horologium – Horologium Olomucense*. Kolektář biskupa Jindřicha Zdíka. Olomouc–Praha 2011, k datování kodexu srov. zejm. s. 103–104, k dedikačnímu obrazu s. 119–139.

305 Konstatuje to rovněž BISTRICKÝ, J.: *Dedikační obraz*, s. 414.

306 Stranou zde nechávám grafiku „vrstevnatě“ rozšiřovaného kalendária s nekrologickými interpolacemi olomouckého Kolektáře, nicméně i jeho základní osnovu napsal „R“; k tomu srov. BISTRICKÝ, J.: *Dedikační obraz*, s. 411–413 a nověji BISTRICKÝ, J. – ČERVENKA, S.: *Olomoucké horologium – Horologium Olomucense*, s. 77–85.

307 Originál Zdíkovy listiny v: ZA Opava, prac. Olomouc, Metropolitní kapitula Olomouc, inv. č. 1, sign. A I a 1 (*CDB I*, s. 116–123, č. 115).

308 Originál Zdíkovy listiny v: ZA Opava, prac. Olomouc, Metropolitní kapitula Olomouc, inv. č. 2, sign. A I a 2 (*CDB I*, s. 124–125, č. 116).

„R“) musíme rozprostřít do většího časového úseku. V nejširším možném horizontu pak musíme uvažovat o 30.–40. letech XII. století, tedy zhruba o době trvání jedné písařské generace.³⁰⁹

Největší skupinu potenciálně bohemikálních kodexů bezpochyby tvoří zachované liturgické knihy (včetně jejich různě rozsáhlých fragmentů), jejichž ritus může vypovídat o původu v pražské či olomoucké diecézi. Vedle kalendárií (setkáváme se nejen s kalendárii koncipovanými již od okamžiku jejich vzniku jako bohemika, ale rovněž s kalendáři, jež byly pro liturgické potřeby zdejších diecézí sekundárně upravovány a doplňovány)³¹⁰ mohou poskytovat vděčné náměty na formulace provenienčních hypotéz rovněž sanktorální pasáže breviářů, misálů a dalších souvisejících liturgik. Naopak dosavadní výzkumy hudební paleografie nepřinášejí přesvědčivé opory pro stanovení výraznějších specifických rysů (rozuměj: lokálních příznaků) v českých zemích používané neumatické notace. Jak plyne ostatně i z katalogizovaných fragmentů, lze toliko konstatovat dominantní postavení nediastematické notace německého typu v českém raně středověkém notovaném materiálu.³¹¹

4.1.3 Činnost výrazných písařských individualit, souběh písařské práce, afinity

Fungující skriptorium předpokládá koncentraci osob specializujících se na soustavou písařskou tvorbu, a tudíž podchycení opakující se písařské ruky ve více

309 Není jistě bez zajímavosti, že se činnost písaře „R“ v zásadě kryje s kulminační periodou činnosti olomoucké písařské dílny za Zdíkova episkopátu; není divu, že byl vnímán jako reprezentant tohoto skriptoria, ačkoliv nebylo možné definovat žádné hlubší afinity mezi jeho velmi konzervativním duktem a produkcí olomouckého skriptoria – explicitně jej do kontextu olomouckého skriptoria řadí FRIEDL, A.: *Hildebert a Everwin*, s. 16: *Konečně toto důležité zjištění potvrzuji nápadné shody písma kodexu stockholmského s některými listinami olomouckými, spadajícími právě do let třicátých století XII. I když písař nebyl tž, přece je tu patrna jasná souvislost těchto rukopisů, jež pravděpodobně vycházejí z jednoho skriptoria, vyznačujícího se mimo jiné charakteristickými detaily písmovými z listin porýnských*; FLODR, M.: *Skriptorium olomoucké*, s. 98–100 je poněkud zdrženlivější, nicméně i on připouští (*ibid.*, s. 100), že ...nemůžeme ani u písaře R. vyloučit příležitostný charakter jeho působení v Olomouci a dále (*ibid.*, s. 100) ... budeme také považovat rukopis za výsledek práce zdejší písařské dílny; analogicky i BISTRICKÝ, J.: *Studien zum Urkunden-, Brief- und Handschriftenwesen*, s. 222 (jako písař závěru 1. období olomouckého skriptoria).

310 V posledních letech se na tento typ pramenů badatelsky zaměřuje zejména DRAGOUN, M.: *Necrologium Bohemicum – příspěvek k otázce místa jeho vzniku*, *Documenta Pragensia* 20, 2002, s. 13–23, srov. rovněž TĚHOŽ objevený příspěvek: *Zlomek kalendáře premonstrátského kláštera v Hradišti u Olomouce z 3. čtvrtiny 12. století*. In: Panic, Idzi (ed.): *Średniowiecze polskie i powszechnie* 1. Katowice 1999, s. 75–85. Z dalších dílčích prací (zpravidla ovšem pro mladší časový horizont) viz: KOZINA, Jirí: *K provenienci tzv. Misálu Miška z Ovence*. Studie o rukopisech 34, 2001, s. 17–41 a KOZINOVÁ, Markéta: *Provenience misálu XVIII E 16 Knihovny Národního muzea v Praze*. Studie o rukopisech 34, 2001, s. 43–50.

311 Svě stanovisko opírám o osobní konzultace s prof. Davidem Ebenem, jemuž na tomto místě vyjadřuji svůj dík.

rukopisných celcích může implikovat významnou stopu takové soustavné písařské činnosti. Přirozeně zde lze v obecné rovině konstatovat totéž co u frekvence výskytu rukopisů s kolofóny: pro raný středověk (a platí to nejen pro české země) pocítujeme nedostatek takových dokladů, kdy práci dotyčné písařské individuality odhalíme ve více než jen jednom rukopisu.³¹²

Vznik středověkého kodexu nebyl ale, jak známo, zpravidla dílem jediného individua, a tak vedle takových výrazných písařských osobností lze v jednom a totéž rukopise paralelně identifikovat práci (někdy celé řady) dalších „pomocných“ písařů, jež je zapotřebí rovněž do úvah o rekonstrukci daného písařského střediska zahrnout.³¹³ Studium podílu jednotlivých písařů na vzniku kodexu a stanovení jejich eventuálního hierarchického vztahu musí samozřejmě doprovázet kodikologický rozbor, v první řadě pak analýza složek knižního bloku, aby byly vyloučeny případné „cizorodé“ příznaky apod. Způsob organizace písařské práce může přinést vítané informace o míře „profesionality“ skriptoria, v tomto ohledu je důležitá rovněž přítomnost (či absence) soudobých korektorských zásahů svědčících o zájmu na vzniku pečlivě opsaného, textově kvalitního exempláře. Skupinu písařů navzájem *spolupracujících* na vzniku dotyčné rukopisné knihy můžeme pak identifikovat jako exponenty jednoho společného písařského střediska – skriptoria.

K ryze paleografickým úkolům naopak náleží komparace takovýchto písařských rukou navzájem a zjištění možných příbuzností (afinit) v jejich grafické uzanci. Výsledky této analýzy mají totiž rozhodující slovo při posouzení charakteru sledovaného písařského střediska: totiž zdali jde o *písařskou dílnu*, v níž je na jednom místě koncentrována skupina osob více či méně osobitých písařských projevů, často různé provenience, tedy i různého původního školení, které nevyznačují žádné výrazné styčné prvky, či zdali jde o *písařskou školu*, tedy prostředí, kde lze prokázat výskyt „vzorových kaligrafů“ (učitelů, grafických autorit) a jejich odvozených imitátorů („žáků“). Studium produkce takové písařské školy umožňuje nahlédnout do principů výuky psaní včetně přenosu charakteristických grafických elementů (vytváření grafické tradice) mezi jednotlivými písařskými generacemi, a tak dochází ke stanovení provenienčně signifikantních elementů daného prostředí („Schriftheimat“).

V obecné rovině platí, že zatímco v horizontu pozdně antické a raně středověké písařské produkce můžeme s větší či menší mírou jistoty identifikovat provenienční symptomy toliko širších teritoriálních oblastí a okruhů (detailnější

312 Případ olomouckého skriptoria je z tohoto hlediska zcela unikátní, což je pochopitelně dáno v první řadě šťastnými okolnostmi uchování relativně kompaktního knižního fondu olomoucké kapituly (dnes spravované olomouckou pobočkou ZA Opava); sumární přehled činnosti olomouckých písařů Zdíková skriptoria viz u FLODRA, M.: *Olomoucké skriptorium*, s. 225–228.

313 Jak prokázal PRAŽÁK, J.: *Pozůstatky Strahovské knihovny 12. století*, s. 224, může o dataci a provenienčním zařazení kodexu rozhodnout i ruka rubrikátora.

závěry bývají značně diskutabilní a obvykle nejsou všeobecně přijímány – srov. např. diskusi kolem tzv. luxeuilského duktu),³¹⁴ produkce jednotlivých skriptorií se v pramenech zřetelněji profiluje až s nástupem karolínské renesance.³¹⁵ Není zde snad zapotřebí příliš zdůrazňovat, že detailní studium středověkých skriptorií (skriptoristika) je u nás prakticky stále na samém počátku.³¹⁶ A to navzdory tomu, že již prakticky více než jedno století máme k dispozici někde sice neuspokojivě, jinde ovšem špičkově zpracované jádro našich středověkých knižního fondů.³¹⁷

4.1.4 Vztah skriptoria a knihovny

Ve srovnání s pokusy o rekonstrukce skriptorií českého raného středověku je studium historických knižních fondů u nás citelně frekventovanějším tématem.³¹⁸ Konstatování více či méně bezpečné původní knihovny provenience založené

314 Standardním paleografickým katalogem pro toto období je stále LOWE, E. A.: *Codices latini antiquiores. I–XI + Supplement*. Oxford 1934–1971; dodatky a aktualizace jsou zpřístupněny v: BISCHOFF, B. – BROWN, Virginia: *Addenda to Codices Latini Antiquiores I*. *Medieval Studies* 47, 1985, s. 317–366 + 18 Tab.; BISCHOFF, B. – BROWN, V. – JOHN, J. J.: *Addenda to Codices Latini Antiquiores II*. *Medieval Studies* 54, 1992, s. 286–307. K údajnému skriptoriu v Luxeuil srov. PUTNAM, Michael Courtney Jenkins: *Evidence for the Origin of the „Script of Luxeuil“*. *Speculum. A Journal of Mediaeval Studies* 38, 1963, s. 256–266.

315 Z metodicky závažných skriptoristických projektů je možno upozornit na BRUCKNERA, A.: *Scriptoria mediaevalia Helvetica I–XII*. Genf 1935–1971 a pro bohemikální raně středověký materiál (alespoň pokud jde o importy) důležité a mnohokrát zde citované studie BISCHOFFA, B.: *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit I–II*. Wiesbaden 1974³–1980. Pro středoevropský prostor si díky preciznímu paleografickému i kodikologickému rozboru uchovávají platnost Antonem CHROUSTEM vydávaná *Monumenta palaeographica. Denkmäler der Schreibkunst des Mittelalters. Lieferung I–III*. München–Leipzig 1899–1940. Obdobný skriptoristický projekt specializovaný na české a moravské prostředí schází, neboť FRIEDRICH, G.: *Památky umění písařského v Čechách i na Moravě*, seš. 1. Praha 1904 zůstaly torzem a nepřekročily práh XII. století.

316 Pro naše země je nedocenenou zde často citovaná studie FLODROVA: *Skriptorium olomoucké*; Flodrova práce ale doposud zůstala v české odborné literatuře osamocena. Je to do jisté míry dáno skepsí vyslovenou např. PRAŽÁKEM, J.: *Ke studiu skriptorií a knihoven doby přemyslovské*. In: Pražák, J.: Výbor, s. 256 (původně otištěno in: *Studie o rukopisech* 12, 1973, s. 141–159), že k obdobným pracím nejsou v bohemikálním materiálu raně středověkého horizontu dostatečné materiálové předpoklady.

317 Přehled HLAVÁČKA, I.: *Úvod do latinské kodikologie*. Praha 1994², s. 75–81 je třeba postupně doplňovat produkcí Komise pro soupis a studium rukopisů, jejíž nové svazky obvykle přinášejí retrospektivní přehled vydaných svazků.

318 Vedle již výše citovaných studií Pražákových věnovaných nejstarším dějinám strahovské knihovny stačí vzpomenout studii TĚHOŽ: *Plaská knihovna v době husitské*. In: Pražák, J.: Výbor, s. 55–67 (původně otištěno in: *Studie o rukopisech* 2, 1963, s. 155–174) a práce I. HLAVÁČKA dnes pohodlně dostupné ve výboru jeho kodikologicky závažnějších textů: *Knihy a knihovny v českém středověku. Studie k jejich dějinám do husitství*. Praha 2005. Formulací obecnějších a koncepčních otázek má význam zejména TĚHOŽ: *Knihy v českém státě v době předhusitské. Několik poznámek a reflexí*. In: HLAVÁČEK, I.: *Knihy a knihovny*, s. 136–155. Vztahu skriptorium – knihovna se věnuje i KUBÍK, V.: *K proměnám významu benediktinských skriptorií*, s. 113–114.

zpravidla na starých vlastnických přípisích („Bibliotheksheimat“)³¹⁹ je metodicky nejnosnější (a v praxi zřejmě nejvíce využívaným) východiskem pro eventuální podchycení činnosti místního skriptoria. To totiž nemohlo bez náležitého „knížního zázemí“ poskytujícího dostatek kvalitních předloh fungovat³²⁰ a naopak knihovna byla první přirozenou destinací jeho produktů, když pomineme exkluzivní exempláře vyhotovované na zakázku externích objednavatelů.³²¹ Lze tedy bez nadsázky vnímat vztah skriptorium – knihovna jako vztah dvou spojených nádob.

Na omyly, které mohou plynout z nedostatečného odlišování, nebo dokonce někdy i směřování místa vzniku rukopisné knihy („Schriftheimat“) od místa jejího uložení („Bibliotheksheimat“) upozornil již Jiří Pražák.³²²

V rovině čistých hypotéz se budeme asi navždy pohybovat, budeme-li hledat odpovědi na otázky, jak intenzivní byla produkce toho kterého skriptoria a jakou měla tato produkce „žánrovou“ skladbu.³²³ Vycházíme totiž zpravidla jen z torzovitě zachovaných primárních pramenů (vlastních produktů skriptoria), zatímco prameny sekundární (zmínky v narativních, eventuálně diplomatických pramenech, staré soupisy knižních fondů apod.) lze pro český raný středověk využít jen zcela okrajově a se značnými interpretačními obtížemi.³²⁴

319 Využití vazeb pro poznání prvních vlastníků je u rukopisů raného středověku fakticky znemožněno masívními převazbami; jim převážná část původních vazeb (zejména v barokní době) padla za obět.

320 Spolehlivé dohledání předlohy a od ní odvozeného opisu se zdaří pouze zřídka: srov. například zjištění FLODR, M.: *Skriptorium olomoucké*, s. 79–80, že „zřídkovský“ rukopis Moralií Řehoře Velikého (ZA Opava, prac. Olomouc, Knihovna Metropolitní kapituly v Olomouci, sign. CO 469 jako produkt Zdíkovy skriptoria pozdních 30. let XII. století) byl prokazatelně předlohou pro mladší exemplář téhož díla (uložen tamtéž, sign. CO 259). Důkladné studium knihovní provenience může v ojedinělých případech přinést informace o jednotlivinách tvořících nejstarší vrstvy knižní vybavy dané instituce – o tom viz níže v případě břevnovské knihovny, kde bude sumarizována i relevantní literatura.

321 Nověji srov. EMBACH, M.: *Die Bibliothek des Mittelalters als Wissensraum. Kanonizität und strukturelle Mobilisierung*, s. 53–69.

322 PRAŽÁK J.: *Ke studiu skriptorií a knihoven doby přemyslovské*. In: Pražák, J.: Výbor, s. 252 (původně otištěno in: *Studie o rukopisech* 12, 1973, s. 141–159).

323 Je zapotřebí totiž odlišit běžnou (a vlastně tak říkajíc „provazně nutnou“) produkci průměrného či podprůměrného skriptoria zabezpečujícího jen nejnnutnější potřeby své mateřské instituce pouhým mechanickým kopírováním vzorů od skriptorií ambicióznějších, kde vedle kaligraficky náročných zakázek prozrazujících bibliofilské sklony svých objednavatelů mohly působit i aktivně literární činné osobnosti. Tento aspekt tvorby středověkého literárního textu je v literárně historických kompendiích poněkud marginalizován.

324 Pro české soupisy středověkých knižních fondů zůstává stále základní práce HLAVÁČKA, I.: *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích*. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica – Monographia XI, 1965. Praha 1966 s doplňky: HLAVÁČEK, I.: *Nachträge zu den böhmischen mittelalterlichen Bücher- und Bibliotheksverzeichnissen*, Mediaevalia Bohemica I/2, 1969, s. 306–315. Pro nejlépe rekonstruovatelné české rané středověké skriptorium využil tento typ pramenů FLODR, M.: *Olomoucká kapitulní knihovna a její inventáře na počátku 15. století*. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské uni-

4.1.5 Paralelismus knižního a diplomatického písma

Doposud málo využitým typem pramenů pro grafické srovnávání knižního písma raného středověku je písmo listin hlásících se do XI. (těch je ovšem minimum), popřípadě XII. století. Pozvolné pronikání diplomatické minuskuly do českého listinného písma od sklonku první poloviny XII. století (v přímé souvislosti s aktivitami olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka) sice poněkud komplikuje možnosti morfologického srovnávání soudobých kancelářských produktů s literární produkcí skriptorií, nicméně podstatná část listin (či aktů na všech možných vývojových stupních) stále vykazuje použití formálně knižního písma.³²⁵ Tato mimořádně příznivá okolnost trvá u řady příjemeckých okruhů (typicky právě u klášterních skriptorií!) hluboko do XIII. století, v některých nejkonzervativnějších okruzích (v Čechách jsou to například, jak níže ještě podrobněji uvidíme, kladrubští benediktini) se klášterní písaři při tvorbě diplomatického dokumentu nezdrahají dokonce používat formálně knižního rozvržení textového zrcadla.³²⁶ Tyto texty lze na rozdíl od literárních kodexů mnohem spolehlivěji provenienčně fixovat, a mohou být tudíž vítaným zdrojem pro další komparatistické studium.

Dokonce ani použití listinného písma (ať již v čisté podobě diplomatické minuskuly nebo v podobě jejích různých více či méně zdařilých „lokálních nápodob“)³²⁷ nevyklučuje srovnání grafiky takového dokumentu s rukopisem. Diplomatická minuskula obzvláště ve XII. století totiž jakožto kaligrafické písmo není sama o sobě

versity C5, 1958, s. 76–97 a v obecnější rovině TÝŽ: *Středověké seznamy rukopisů jako historický pramen*. Časopis Matice moravské 77, 1958, s. 1–28. K našim nejstarším knižním soupisům srov.: RYBA, B.: *Nejstarší katalog rukopisů kláštera opatovického*, Studie o rukopisech 9, 1970, s. 57–77. Doposud ne zcela vyčerpány zůstávají ojedinělé zmínky o jednotlivých knihách či (ještě vzácněji) celých knižních souborech v diplomatických materiálech, a to již od XIII. století: viz např. knižní pozůstalost (sestavující z 8 kodexů) zmiňovanou v testamentu Jana, rektora od sv. Jiljí na Starém Městě pražském, vydaném 17. února 1293 (originál uložen v NA Praha, Řád dominikánů – provincialát a konvent Praha, inv. č. 2; *RBM II*, s. 689, č. 1603) – srov. HLAVÁČEK, I.: *Nachträge zu den böhmischen mittelalterlichen Bücher- und Bibliotheksverzeichnissen*, Mediaevalia Bohemica I/2, 1969, s. 309 č. 122.

325 Platí to ovšem i opačně, totiž že u některých aktových zápisů zaznamenaných v rukopisech můžeme pozorovat některé ohlasy grafiky kancelářského prostředí – srov. např. dosud ne zcela využitý aktový zápis na posledním foliu tzv. Mělnického evangeliáře (dnes uložen v SOKA Mělník, Sběrka rukopisů, sign. Cod. 1) a jeho majuskulami provedená vlastní jména.

326 Srov. postupně NA Praha, AZK, inv. č. 493, sign. ŘB Kladruby 1b (*CDB I*, s. 393–403, č. 390 B¹), *ibid.*, inv. č. 496, sign. ŘB Kladruby 3 (*CDB I*, s. 393–403, č. 390A) a ANM, Sběrka pergamenů A, sign. Perg-A1 (*CDB I*, s. 393–403, č. 390 B²). Kladrubské listiny nejstaršího časového horizontu analyzovala SÁŠA DUŠKOVÁ: *Studie k českému diplomatáři 2. Listiny kladrubské*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university II, 1953, s. 285–303.

327 K tomuto fenoménu srov.: HAVEL, D.: *Die Rolle von Nachahmungen in der Entwicklung der böhmischen Urkundenschrift*. In: KRESTEN, OTTO – LACKNER, FRANZ (éd.): *Régionalisme et internationalisme. Problèmes de paléographie et de codicologie du Moyen Âge. Actes du XV^e colloque du Comité International de paléographie latine (Vienne, 13–17 septembre 2005)*. Veröffentlichungen der Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters, Reihe IV, Band 5. Wien 2008, s. 269–277.

svou morfologickou podstatou kodexovému písmu příliš vzdálena, řada školených písařů dokonce disponuje jak listinným, tak i knižním duktem současně.³²⁸ Někteří písaři ostatně spontánně inklinují k formálně diplomatickému písmu (zejména zdůrazněním horních a dolních dotažnicových délek) tam, kde zrychlují písařské tempo, a tudíž uvolňují duktus svého písma. Nejčastěji se tak u rukopisů děje v marginálních či interlineárních glosách.³²⁹

Všechny tyto okolnosti nás opravňují k tomu, abychom rozšířili pramenná východiska pro rekonstrukci českých a moravských raně středověkých skriptorií rovněž o originální (popřípadě domněle originální) listiny a dále písemnosti aktového charakteru, jež se u nás v podobě autografů vyskytují od poloviny XI. století.³³⁰ Není ostatně jisté náhoda, že polovina XI. století je hranicí, k níž můžeme položit i prokazatelné počátky souvislejší knižní produkce v Čechách. Ta je spojena s nejstarším českým mužským benediktinským konventem v Břevnově.

4.2 Břevnov

Čechy byly a jsou zejména v odborné uměnovědné literatuře označovány za domovinu malířské (a písařské) školy fakticky již od přelomu X./XI. století, aniž by ovšem tyto zcela apriorní představy byly opřeny o důkladnější argumentaci kodikologickou, natožpak paleografickou.³³¹ Břevnov jakožto jednoznačně nejvýznam-

³²⁸ Spolehlivě to prokázal FLODR, M.: *Skriptorium olomoucké*, s. 45–57.

³²⁹ Jako dobrý příklad takového volnějšího duktu s aluzemi diplomatického písma v Čechách XII. století mohou posloužit známé a často reprodukované autentiky pražského biskupa Daniela I. (originál autentiky pro kostel sv. Petra v Bohnicích uložen v Archivu hl. m. Prahy, sign. PGL II-254 = *CDB I*, s. 178–179, č. 182, autentika pro kostel sv. Jakuba ve vesnici Jakub u Kutné Hory je v ANM, Sběrka pergamenů A, sign. Perg-A4 = *CDB I*, s. 208–209, č. 230). Vzhledem k tomu, že se v kodexech s tímto duktem setkáváme zpravidla u výkladových glos a jiných dokladů interpretace opsaného textu, nebudeme snad nemístně ztotožnit tento způsob psaní s „osobním“ rukopisem duchovních intelektuálů (tedy aktivních uživatelů a vykladačů textů, nikoliv jejich „pouhých“ písařů). V tomto světle se jeví jako dosti pravděpodobné ztotožnění písaře citovaných autentik s biskupovým kaplanem Vincenciem, jak se snažila prokázat PAVLÍKOVÁ, Marie: *O oltářních autentikách biskupa Daniela I.* *Věstník Královské české společnosti nauk*, třída fil.-hist.-filologická 2, 1951, s. 1–21. Jiným příkladem takového „vzdělaneckého“ duktu je můj pokus o nalezení autografu olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka v kodexech olomouckého skriptoria ZA Opava, pracoviště Olomouc, Knihovna Metropolitní olomoucké kapituly, sign. CO 24 a CO 98 – srov. HAVEL, D.: *Rukopisy a listiny z doby episkopátu olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka*, s. 81.

³³⁰ K aktům srov. zejména důležitou stať J. PRAŽÁKA: *Ke kritice českých aktů XII. stol.* *Sborník archivních prací* 8, 1958, s. 130–151.

³³¹ Tyto postoje historiků umění souvisejí s předpokladem bohemikální provenience wolfenbüttelského kodexu obsahující ve své nejstarší části (jde dnes o konvolut) Gumpoldovu legendu o sv. Václavovi (originál uchovává Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 11.2 Aug. 4^o) s významnými iluminacemi inspirovanými Kristiánovou legendou; k němu se z uměnovědného hlediska zatím nejdůkladněji vyjádřil FRIEDL, A.: *Iluminace Gumpoldovy legendy o sv. Václavu ve Wolfenbüttelu.*

nější benediktinské opatství v Čechách by pak nutně byl nejpravděpodobnějším sídlem této nejstarší české písařské školy.³³²

Spojování benediktinských klášterů s existencí knihovny a funkčního skriptoria tradičně vychází z odkazu na 48. kapitolu Řehole sv. Benedikta, která vyžaduje od bratří nejen fyzickou, ale i intelektuální práci, včetně aktivní četby, v téže kapitole se explicitně zmiňuje i knihovna:

Reg. Ben. 48,1: *Otiositas inimica est animae; et ideo certis temporibus occupari debent fratres in labore manuum, certis iterum horis in lectione divina.*

Reg. Ben. 48,15: *In quibus diebus quadragesimae accipiant omnes singulos codices de bibliotheca, quos per ordinem ex integro legant; qui codices in caput quadragesimae dandi sunt.*³³³

Dalším ohlasem intelektuální činnosti mnichů, tentokrát přímo činnosti písařské, je výčet věcí, kterými má být od opata každý bratr vybaven:

Reg. Ben. 55,18–19: *Et ut hoc vitium peculiaris radicitus amputetur, dentur ab abbate omnia, quae sunt necessaria, id est cuculla, tunica, ..., graphium, acum, mappa, tabulas, ut omnis auferatur necessitatis excusatio.*³³⁴

Zmiňme ještě jednu pasáž Benediktovy Řehole, v níž se od bratra přijímaného do řádu vyžaduje vlastnoruční sepsání slibu stálosti, obrácení jeho mravů a poslušnosti. Uvidíme níže, že pro rekonstrukci břevnovské písařské školy bude mít tento text značný význam:

Reg. Ben. 58,17–20: *Suscipiendus autem in oratorio coram omnibus promittat de stabilitate sua et conversatione morum suorum et oboedientiam coram Deo et sanctis eius, ut, si aliquando aliter fecerit, ab eo se damnandum sciat, quem inridit. De qua promissione sua faciat petitionem ad nomen sanctorum, quorum reliquiae ibi sunt, et ab abbatis praesentis. Quem petitionem manu sua scribat aut certe, si non scit litteras, alter ab eo rogatus scribat; et ille novicius signum faciat et manu sua eam euper altare ponat.*³³⁵

K dějinám středověkého malířství v Čechách. Praha 1926, s. 182; nejnovější syntéza jeho bohemikální provenienci opakuje – MAŠÍN, J.: *Románské malířství*. In: Dějiny českého výtvarného umění I/1. Praha 1984, s. 103. Stanovisko českých historiků umění kupodivu zdomácnělo i v části německé literatury – srov. MILDE, Wolfgang: *Mittelalterliche Handschriften der Herzog August Bibliothek*. Frankfurt am Main 1972, s. 64–73. Přitom český původ písma spolehlivě vyvrátil již SPUNAR, P.: *Paleografické poznámky k wolfenbüttelskému rukopisu Gumpoldovy legendy*. Listy filologické 79, 1956, s. 39–46, zejm. s. 44 a nejnověji TYŽ: *Počátky knižní kultury v Čechách*. In: MERHAUTOVÁ, A. – SPUNAR, P.: *Kodex vyšehradský*, s. 66–67.

³³² Vcelku všeobecně sdílený předpoklad existence břevnovského skriptoria již v raném středověku většinou doprovází skepse o jeho neprokazatelnosti – srov.: HLAVÁČEK, I.: *O výrobě a distribuci knih v Praze do rozšíření knihtisku*. Documenta Pragensia 10/1, 1990, s. 5–21; PLOCEK, V.: *Svatojiřské skriptorium*, Documenta Pragensia 10/1, 1990, s. 23–29.

³³³ *Řehole sv. Benedikta latinsky a česky*. Praha 1993, s. 152–154.

³³⁴ *Řehole sv. Benedikta latinsky a česky*, s. 166.

³³⁵ *Řehole sv. Benedikta latinsky a česky*, s. 170; srov. i PÁTKOVÁ, H.: *Česká středověká paleografie*, s. 96, pozn. 280.

Pevnější základy pro výzkum Břevnova³³⁶ coby možného sídla nejstaršího českého benediktinského skriptoria byly ovšem položeny až studiem kodexů se středověkou břevnovskou knihovní proveniencí. Sem náleží v první řadě práce Jiřího Pražáka související s rukopisem Rakouské národní knihovny obsahující opis (nejspíše raně karolínské předlohy) díla Hrabana Maura *De laudibus s. Crucis*.³³⁷ Pražák správně konstatuje, že kodex je psán jedinou rukou, nicméně bez znalosti dalšího kontextu práce tohoto kaligrafa nechává otázku proveniencí otevřenou. Český (břevnovský) původ považuje Pražák (stejně jako před ním již J. H. Hermann a s jistým váháním i F. Unterkircher) za možný, vychází ovšem toliko z analýz iniciál a jejich srovnání s domněle českého původu jsoucím okruhem kodexů Vratislavova korunovačního evangelistáře.³³⁸ Aniž by byla břevnovská proveniencí písma paleograficky více zdůvodněna,³³⁹ Pražákova pracovní hypotéza se v literatuře ujala.³⁴⁰

Označení „nejstarší rukopis břevnovské knihovny“ dostalo nový obsah ve studii Zdeňky Hledíkové, která zaměřila svou pozornost na starobylý (dnes) pražský kapitulní kodex Homiliáře s kázáními *diversorum antiquorum doctorum* seřazenými dle církevního roku od Zjevení Páně až do Vzkříšení.³⁴¹ Tento rukopis byl doposud opomíjen snad i z důvodů dosti nepřesné Podlahově datace, a to do X. či XI. století.³⁴² Zcela nový pohled na kapitulní Homiliář přinesla nejen jeho upřesněná datace do raného IX. století,³⁴³ ale i Hledíkovou bezpečně dokázaná přítomnost kodexu v českém prostředí již v XI. století díky metodicky velmi nosné identifikaci glos a jiných forem „adaptace“ raně karolínské grafiky pro uživatele tohoto

336 Ke klášteru obecně srov.: VLČEK, P. – SOMMER, P. – FOLTÝN, D.: *Encyklopedie českých klášterů*, s. 596–604 (heslo „Praha 6–Břevnov“) a dále *Regesta pontificum Romanorum*, s. 134–138. Dějinami českých a moravských benediktinských klášterů ve středověku se systematicky zabývá Josef Šrámek, z jehož posledních syntéz upozorňuji alespoň na: ŠRÁMEK, J.: *Břevnovské opatství ve středověku: Břevnov, Rajhrad, Police nad Metují a Broumov*. Praha 2016 (Pietas Benedictina 22), pro břevnovské počátky zejm. s. 17–36.

337 ÖNB Wien, Cod. 908; srov. HERMANN, Julius H.: *Die deutschen romanischen Handschriften*. In: Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich VIII/2. Leipzig 1926, s. 38–40 č. 27; UNTERKIRCHER, F.: *Inventar der illuminierten Handschriften, Inkunabeln und Frühdrucke der Österreichischen Nationalbibliothek. Teil I: Die abendländischen Handschriften*. Wien 1957, s. 28 datuje kodex do 2. půle XI. stol.

338 PRAŽÁK, J.: *Nejstarší kodex břevnovské knihovny*. In: Pražák, J.: Výbor, s. 115–118 (původně otištěno in: *Folia diplomatica* 13, 1965, s. 29–32).

339 Rozbor písma považuje Pražák za potřebný pro upřesnění lokalizace kodexu: PRAŽÁK, J.: *Nejstarší kodex*, s. 118.

340 STEHLÍKOVÁ, D. – SOMMER, P.: *Krypta kláštera v Břevnově*. Průvodce ke stálé výstavě v raně středověké kryptě břevnovského kláštera. Praha 1985, s. 16.

341 APH, Knihovna Pražské kapituly, sign. A 156; HLEDÍKOVÁ, Z.: *Nejstarší břevnovský rukopis*. In: Hlaváček, I. – Bláhová, M. (edd.): *Milénium břevnovského kláštera (993–1993)*. Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách. Praha 1993, s. 41–52.

342 PATERA, A. – PODLAHA, A.: *Soupis rukopisů I*, s. 163 č. 261.

343 BISCHOFF, B.: *Die süddeutschen Schreibschulen* 2, s. 257.

manuskriptu v Čechách XI. století.³⁴⁴ Mimořádný význam má i Hledíkovou nabízené čtení přípisu z horního okraje fol. 16^r (*Strachotě lnů tací*), která naznačuje možné (s latinou jakožto vyjadřovacím prostředkem paralelní) církevně slovanské podloží břevnovského kláštera.

Milénium břevnovských benediktinů bylo příležitostí k zamyšlení se nad skladbou nejstarší knihovny tohoto konventu i pro Ivana Hlaváčka.³⁴⁵ Hlaváček sumarizuje v maximální možné míře všechny potenciální rukopisné památky, které by bylo možno do souvislosti s Břevnovem již od doby jeho raných počátků umístit: vedle rukopisů, kde (zatím bez bližších paleografických důkazů) vyslovuje jen hypotetickou příslušnost k této knihovně – např. u později rajhradské knihovně náležejícího martyrologia R 388³⁴⁶ – je zcela novou a zásadní informací uvedení rukopisu Univerzitní knihovny Johanna Christiana Senckenberga ve Frankfurtu nad Mohanem obsahující (mimo jiné) homilie Řehoře Velikého se starou břevnovskou proveniencí (ze XIV. století) do českého kodikologického diskursu.³⁴⁷

Břevnovskou proveniencí jiných rukopisů (dnes rajhradského lektionáře R 637, misálu R 396, jakož i breviáře R 387) je třeba – jak o tom bude podrobněji zmínka níže – odmítnout.³⁴⁸ Totéž platí i o tzv. Svatovítské apokalypse.³⁴⁹ Hlaváček dále správně upozorňuje na symptomatickou skutečnost, že Břevnov je střediskem, k němuž se vztahuje první explicitně uvedená zmínka o funkčním skriptoriu v českých zemích.³⁵⁰ Jde o známou interpolaci tzv. Mnicha sázavského do Kosmovy Kroniky Čechů, kterou tento Kosmův pokračovatel vložil do původního textu k roku 1097. Týká se břevnovského probošta Dětharda, který se stává sázavským opatem a jako takový stojí před úkolem vybavit toto „slovanské“ středisko nacházející se v dosti neutěšeném stavu novými latinskými knihami.³⁵¹

344 HLEDÍKOVÁ, Z.: *Nejstarší břevnovský rukopis*, s. 48.

345 HLAVÁČEK, I.: *Příspěvky k starším dějinám knihovny břevnovského kláštera*. (Od nejstarších dob do roku 1420). In: Hlaváček, I.: *Knihy a knihovny*, s. 36–52 (původně in: Hlaváček, I. – Bláhová, M. (edd.): *Milénium břevnovského kláštera (993–1993)*. Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách. Praha 1993, s. 53–65).

346 HLAVÁČEK, I.: *Příspěvky k starším dějinám*, s. 43.

347 Originál uložen in: Frankfurt am Main, Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg, sign. Ms Lat. oct. 114; srov. BREDEHORN, K. – POWITZ, G.: *Die Handschriften der Stadt- u. Universitätsbibliothek Frankfurt am Main III. Die Mittelalterlichen Handschriften der Gruppe Manuscripta latina*. Frankfurt am Main 1979, s. 127–128 (manuskript je zde kladen do konce XI. stol.); HLAVÁČEK, I.: *Příspěvky k starším dějinám*, s. 43–44.

348 Ostatně sám Hlaváček zmiňované signatury jako „břevnovské“ apriorně neprosazuje – srov. HLAVÁČEK, I.: *Příspěvky k starším dějinám*, s. 45.

349 Jde o rukopis APH, Knihovny Pražské kapituly, sign. A 60/3, jehož zařazení do kontextu bavorské malířské školy dostatečně zdůvodnil ČERNÝ, P.: *Evangeliiář zábrdovický a Svatovítská apokalypsa*, passim.

350 HLAVÁČEK, I.: *Příspěvky k starším dějinám*, s. 40.

351 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, ed. BRETHOLZ, B. MGH SS, Nova series, tomus II. Berolini 1923, Anhang III, str. 255.

Idem abbas libros, quos non invenit loco sibi commisso preter Sclavonicos, ipsemet nocte et die immenso labore conscripsit, quosdam emit, quosdam scriptores scribere conduxit et omnimodis acquisivit.

Ačkoliv tato mimořádně cenná zmínka shrnuje v podstatně všechny možnosti a cesty, kterými mohl Děthard sázavskou knihovnu vybavit (vlastní opisovačská činnost, nákup již hotových, popřípadě starších knih, jakož i zadání zakázky u zavedeného skriptoria), je pro nás rozhodně nejdůležitější zmínka o třetí formě akvizice nových svazků, neboť právě za ní spatřujeme břevnovské skriptorium. Děthardova zakázka totiž mohla směřovat jen směrem ke konventu, k němuž měl osobní vztah, což byl Břevnov. V kontextu této kronikářské zprávy se Břevnov jeví jako tehdy (na konci XI. století) nejvýznamnější středisko písařské činnosti v Čechách, které bylo s to realizovat i zakázky pro jiné knihovny (v našem případě Sázavu). Tuto prestiž ovšem nemohl Břevnov získat jen na základě krátkodobé existence a fungování předpokládané písařské školy, muselo jít o reflexi soustavnější činnosti provozované již více písařskými generacemi. Zcela legitimní je tedy otázka, kdy můžeme očekávat vznik takového střediska při břevnovském benediktinském opatství.

Prvním předpokladem pro vznik skriptoria byla bezpochyby celková stabilizace života v klášteře, stabilizace jeho majetkových poměrů a nelze opomíjet ani význam silných osobností stojících v čele dané komunity. Jako kvalitativní zlom v životě konventu a vnější projev jisté prestiže vyslané dovnitř i vně kláštera pak můžeme chápat proměnu původně dřevěného provizoria na kamenný klášter, tedy alespoň pokud jde o jádro a středobod celého komplexu budov – klášterní kostel. Tato událost se často dochovala nejen v kronikářských zprávách, ale je svým způsobem i archeologicky relativně dobře dokumentovatelná. Všechny tyto předpoklady jsou v Břevnově splněny až v souvislosti s jeho napojením na bavorská střediska gorzsky orientovaných benediktinských konventů, zejména na sv. Jímrama v Řezně a klášter v Niederaltaichu. Odtud, pravděpodobně díky intervenci vlivného Gunthera, se během 30. let XI. století stává břevnovským opatem niederaltaický professus Meinhard († 1089),³⁵² který vybudoval konventní bazyliku a kamenná klausurní stavení.³⁵³ Jistým záchytným chronologickým bodem

352 Přesné chronologické vymezení Meinhardova opatského úřadu není na základě dochovaných pramenů možné; barokní klášterní tradice zaznamenaná za opata Friedricha Grundtmanna (1752–1772) posouvá Meinhardův nástup až k r. 1044, kdy údajně umírá jeho předchůdce, břevnovský opat Arsenius – viz NA Praha, ŘB Břevnov, sign. VI/8, kart. 20; seznam břevnovských opatů nejlépe u: VILÍMKOVÁ, Milada – PREISS, Pavel: *Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově*. Praha 1989, s. 326–327.

353 Základní význam zde mají práce Petra Sommera – viz SOMMER, P.: *Řezno a raně středověký Břevnov*, s. 25–36 a dále užitečnou sumarizaci SOMMER, P.: *Klášteř Břevnov*. In: Wiczorek, Alfred – Hinz, Hans-Martin (edd.): *Střed Evropy okolo roku 1000. Příručka a katalog k výstavě*. Praha 2002, s. 147–148.

může být rok 1045, kdy se (kamenný) konventní chrám stává místem pohřbu výše zmiňovaného Gunthera.³⁵⁴ V souvislosti s hledáním počátků břevnovského skriptoria je rovněž důležitý postřeh P. Sommera, že snaha pozdvihnout klášter sv. Emmerama na říšské opatství v půli XI. století mohla najít pozitivní ohlas i v personálně jistě dosti propojeném konventu břevnovských benediktinů, který se tehdy již jednoznačně stavěl do čela českých benediktinských klášterů.³⁵⁵

Lze tedy tyto historické předpoklady shrnout do následující teze: po počátečním období jistého tápání se v Břevnově před polovinou XI. století stabilizuje konvent benediktinů napojených na gorzsky orientovaný bavorský Nieraltaich, přičemž hlavního iniciátora můžeme jednoznačně spatřovat v osobě nového opata Meinharda. Ten realizuje přestavbu baziliky a klausury do kamenné podoby. Dlouhé období jeho opatského úřadu (45–50 let!) je navíc zárukou důležité kontinuity jeho působení, čímž jsou vytvořeny **předpoklady pro založení skriptoria** a s ním spojené jisté „grafické tradice“.

Zaměřme nyní pozornost na fakticky jediný možný zdroj poznání, zdali je toto zatím hypoteticky předpokládané Meinhardovo skriptorium pouhou spekulací či prokazatelnou realitou, totiž na vlastní kodexy s břevnovskou knihovni proveniencí.

Skupina Cod. 908 – IV.A.24 (frag.)

Rukopis Rakouské národní knihovny uložený pod signaturou **Cod. 908** a obsahující na 109 foliích dílo Hrabana Maura *De laudibus sanctae Crucis* byl jako kodex náležející k nejstarší doložitelné vrstvě břevnovské klášterní knihovny identifikován již Jiřím Pražákem, jak o tom byla výše učiněna zmínka. Je rovněž dostatečně známo, že jde o kaligrafickou kopii raně karolínské předlohy.³⁵⁶ Břevnovská proveniencie je zde ohlášena hned dvakrát: na fol. 1^v je starší přípisek rukou pozdního XII. století: *Liber brewnovensis ecclesie. Figure crucis* (**Obr. XVIIa** na s. 428) a na fol. 1^r je proveniencie opakována rukou první poloviny XIV. století (**Obr. XVIIb** na s. 428): *Rabanus de misterio et laude sancte crucis. Liber est monasterii Brewnovensis*. Ruka tohoto mladšího přípisu je totožná s provenienčním přípisem u pražského kapitulního rukopisu A 156 (**Obr. XVIIc** na s. 428; zde je proveniencie rovněž na fol. 1^r a má formu: *Sermones diversorum antiquorum doctorum monasterii Brewnovensis*). Opakování písařské ruky břevnovského knihovníka první půle XIV. věku může být stopou první doložitelné soustavnější pořádací práce v tomto prostředí, která se tak hlásí do doby mezi vůbec nejstarším „inven-

354 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, ed. B. BRETHOLZ, str. 100 a SOMMER, P.: *Řezno a raně středověký Břevnov*, s. 25–26.

355 SOMMER, P.: *Řezno a raně středověký Břevnov*, s. 27.

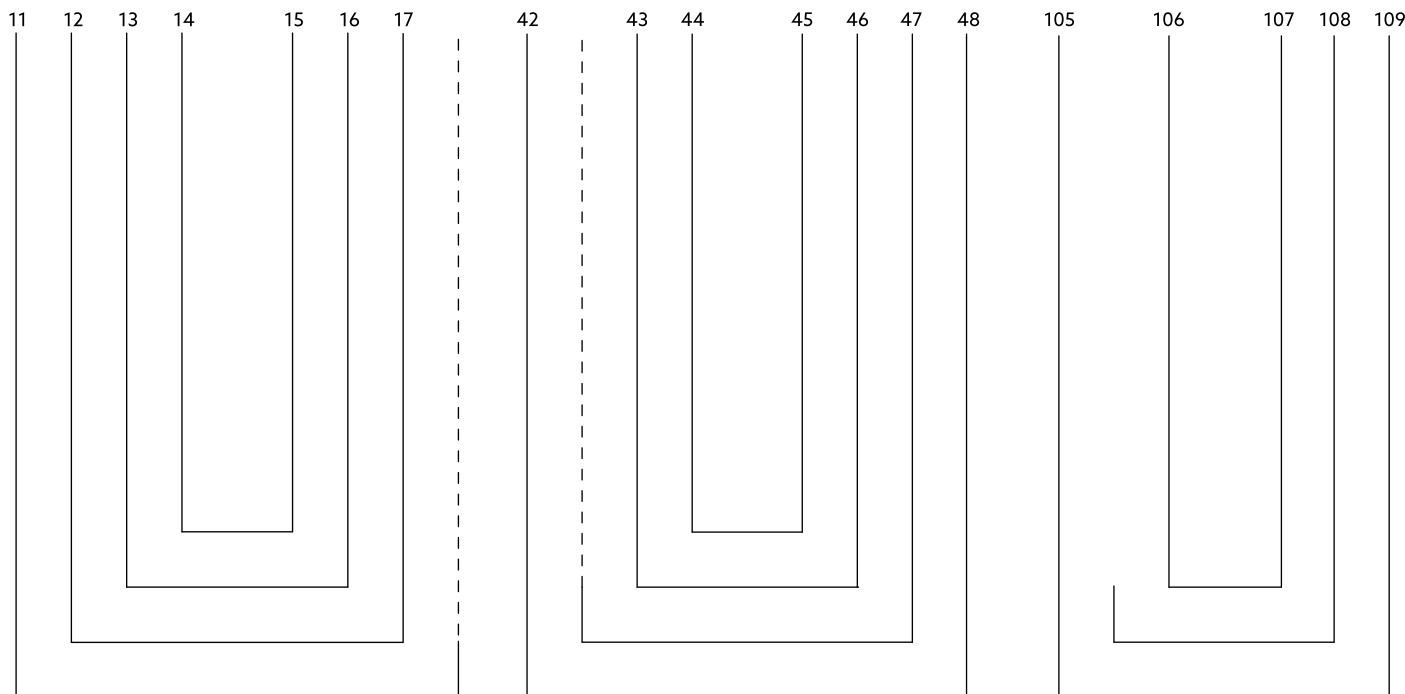
356 Jako možný vzor břevnovského opisu se nabízí ÖNB Wien, Cod. 652 z IX. století – stov. UNTERKIRCHER, F.: *Inventar der illuminierten Handschriften*, s. 28.

tářem“ břevnovských knih z let 1296–1306³⁵⁷ a inventářem klášterního majetku obsahujícím (značně výběrový) soupis knih a listin z konce XIV. století.³⁵⁸

Knižní blok Cod. 908 tvoří patnáct složek dosti tuhého zahnědlého pergameny, archy jsou na sebe kladeny důsledně dle zásad tzv. Gregoryho principu a jsou uspořádány v následujícím vzorci:

$$[I (2)]^1 + [IV (10)]^2 + [IV-1 (17)]^3 + [3 \times IV (41)]^{4-6} + [IV-1 (48)]^7 \\ + [7 \times IV (104)]^{8-14} + [II+1 (109)]^{15}$$

Struktura defektních složek je následující:



357 Jde o soupis věcí (mimo jiné i rukopisů) obstaraných břevnovským opatem Bavorem z Nečtin (1290–1332) a otištěný v: *RBM II*, s. 1202–1203, č. 2752 – slov. HLAVÁČEK, I.: *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích*, s. 23 č. 6; Hlaváček označuje (po konzultaci celé záležitosti s J. Pražákem) za zdroj Emlerova otisku „blíže neurčený rukopis kláštera broumovského“. J. Emler bezpochyby použil břevnovský archivní rukopis s následujícím dnešním uložením: NA Praha, RB Břevnov, kniha č. 52, sign. I 3. Ten vznikl za opata Jana III. z Chotova (1553–1575) r. 1556, jak lze vyčíst z titulního listu: *Joannes a Chotow ... abbas anno nostrę salutis 1556 hunc librum parare iussit, cui ut inserantur digna memoratu ac scitu rerum gestarum circa conditiones monasteriorum et fratrum ac hominum eius abbacie subditorum decrevit etc.* Soupis Bavorem obstaraných věcí je zde na s. 154–162.

358 Originál inventáře je dnes v: APH, Archiv Pražské kapituly – listiny, sign. XVIII-18 v krabici „Různé“, pag. 1; vydal jej EMLER, J. (ed.): *Zlomek inventáře kláštera Břevnovského z let 1390–1394*. Věstník královské české společnosti nauk, třída filos.-histor.-jazykozpytná, roč. 1888. Praha 1889, s. 280–305; slov. HLAVÁČEK, I.: *Středověké soupisy knih a knihoven*, s. 23–24 č. 7, kde inventář datuje k cca 1390.

Složky jsou vždy na počátku označeny původními složkovými kustodami ve formě římských číslic provedených olůvkem, za první je ovšem počítána dnes druhá složka (první arch je bez označení): I–VIII, IX⁹, X⁹, XI, XII⁹, XIII, XIII.

Jednotlivá folia (28,0 × 38,5 cm) byla před popsáním připravena slepým horizontálním i vertikálním linkováním, okrajové vpichy jsou dnes dochovány u všech vnějších okrajů. Textové zrcadlo (15,0 × 23,0 cm) je vlevo i vpravo ohraničeno slepou, 0,6–0,7 cm širokou dvoulinkou. Řádková distance je 1,0 cm.

Celý knižní blok je dnes svázan do dřevěné prkénkové gotické vazby potažené kůží, přední i zadní desky byly vyzdobeny 4 nárožními puklami, po nichž se dochovaly jen stopy. Svědkem gotické převazby je na předním i zadním přیدهští přilepený pergamenový jednolist (snad kdysi předsádka), za předním přیدهštím následuje ještě moderní papírová předsádka.

Z paleografického hlediska je situace Cod. 908 vcelku jasná a jednoznačná. Celý rukopis je dílem jediné písařské ruky – kaligrafa A (**Obr. IV**), jehož grafický projev je stabilizovaný, tahy jednotlivých písmen jsou jisté, jeho ruka se svými znaky hlásí do poloviny XI. století: obě bříška „g“ jsou již uzavřená, ve finální pozici ještě jednoznačně převládá dlouhé „s“ nad „s“ kulatým (za osobitý rys kaligrafa A můžeme považovat téměř pravouhlé zahrocení koncového tahu na hlavici dřívku dlouhého „s“), pokud se kulaté „s“ vyskytuje, nachází se již na řádku, písmena „m“ a „n“ mají patky jen u koncových dřívků, hlavice dřívků s horní dotázníkovou délkou jsou zakončeny trojúhelníkovými násadci, minuskulní vzpřímené „d“ stále ještě jednoznačně dominuje nad „d“ kulatým, unciálním.

Tuto ruku se sice nepodařilo identifikovat v žádném jiném kodexu, nicméně mezi pergamenovou makulaturou se nachází torzo jeho jiné práce, a to na dvou předsádkových listech klementinského kodexu uloženého dnes pod signaturou **IV.A.24** obsahující fragment kazatelské sbírky papeže Lva Velikého.³⁵⁹ Zde se s jeho rukou setkáváme v mírně uvolněnějším duktu: kodex, z něhož se dochovaly toliko výkroje dvou jednolistů (dle staré foliace provedené rukou XV. století, kdy byla ještě sbírka leoninských kázání aktivně používána, a nebyla tudíž ještě makulaturou, šlo o fol. 95 a 96 v původním knižním celku), neměl takové estetické ambice jako Cod. 908.

Nicméně důležitá je skutečnost, že kaligraf A po sobě prokazatelně zanechal soustavnou práci neomezenou jen na příležitostné zhotovení jediného rukopisu. Lze jen litovat, že nosiče těchto zlomků – kodex IV.A.24 – obsahující komentář na Pavlovy epístoly Římanům a Korinťanům zatím nelze blíže provenienčně zařadit. V kolofónu ohlášený písař Ondřej, řečený Kazimír jej dokončil roku 1455,

359 NK ČR, sign. IV.A.24 – TRUHLÁŘ, J.: *Catalogus I*, s. 244 č. 600. Zlomek je podrobněji zpracován v předchozí kapitole pod č. 98 včetně obrazové dokumentace na příslušném místě.

lib. breuioventis ecclie figure et uis.

RGO HEC FIGVRAE SCAE CRVCLIS
 per quattuor ex agonos et per monade
 intermedios positam omis dies anni con
 pleatur. Si quidem annus solaris ha
 bet dies cccxvi. et quadrantes. Di
 uide ergo hos per .iiii. Quater .xci.
 cccxvi. fiunt et remanet unus dies et quadrans. Di
 uide illum unum diem per .iiii. quater sex horae
 .xxiiii. fiunt. quod est integras dies a solis ortu
 usq. ad alterum solis ortum. Diuide ipsum qua
 drantem. Quater enim hore et semis sex horas com
 plent. quod est bis sex per singulos annos incrementum.
 Ac inde fit scitum annum in quattuor partibus qd
 unaqueq. pars dies .xci. et horas septem ac semissem
 contineat. Ac q. hec sit uera portio .iiii. uicissi
 tudinum. id est ueris aestatis autummi. et hiemis
 ut singule dies .xci. habeant. et .vii. horas ac semissem.
 Notandum tamen quod in hac figura quadrantis
 demonstratio altera non fit. nisi sub intellectu. et exa
 minatione sex angulorum ut hore singule singulis
 deputentur angulis. Si enim quattuor ex agonos
 in angulis suis perspexeris. .xxiiii. horas in his notabis.
 Quia scilicet plenitudine horarum dies bis sextilis
 conficitur. et non absurde hec ratio huiusmodi discre
 ta est. Si enim .iiii. annis quadrantis portio

z charakteru glos lze maximálně vyvodit, že se tento exemplář pohyboval v českém utrakvistickém prostředí.³⁶⁰

S jistou mírou opatrnosti můžeme přesto práci kaligrafa A, který zanechal dvě výše zdokumentované stopy v českém kodikologickém materiálu, považovat za projev břevnovského skriptoria poloviny XI. století. Svým kaligrafickým pojetím zůstal ovšem písař A izolován, neboť – jak bude zřejmé z následujícího – většina dochované břevnovské produkce z této doby má charakter méně náročných, spíše užitkových rukopisů.

Práce kaligrafa A umožňuje jen omezeně nahlédnout do chodu skriptoria, které reprezentuje. Pro studium tohoto typu mají mnohem větší vypovídací hodnotu kodexy vzniklé spoluprací většího množství písařských individualit, z nichž některé mohou navíc vykazovat vzájemnou příbuznost (afinitu) svých grafických projevů. Na pevnější půdu se pak dostáváme tehdy, když zmiňovanou kooperaci doprovází opakování jedné písařské ruky v dalších rukopisech tak, jak tomu bylo u kaligrafa A. Oba tyto předpoklady naplňuje skupina následující.

Skupina Professio – IV.D.7 – Ms 114 – prvotisk č. 50

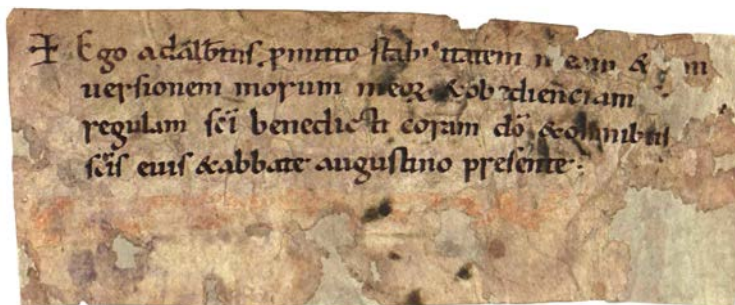
Základním „stavebním“ kamenem této skupiny je bezpochyby malý pergamenový lístek dnes o rozměrech 14,5 × 6,0 cm obsahující prohlášení jistého Adalberta, který zde slibuje stálost, nápravu svých mravů a poslušnost řeholi sv. Benedikta (**Obr. Va**).³⁶¹ K tomuto lístku je přiložen velikostí obdobný pergamen, na němž sakristán Václav roku 1400 označuje starší text jako *professio sancti Adalberti*, a to pro ujištění o výjimečnosti již na první pohled starobyle vyhlížejícího dokumentu vzhledem k jeho fyzickému poškození, aby v budoucnu nemohla vzniknout žádná pochybnost o jeho autenticitě. Byl tedy již od pozdního středověku uctíván jako vzácná relikvie, kterou po sobě zanechal sv. Vojtěch. Jako takový byl též vnímán celou českou (nejen benediktinskou) barokní historiografií, a dokonce ani řada renomovaných historiků 19. století o pravosti a svatovojtěšském původu profese nepochybovala.³⁶² První vážnější námitky se ozvaly ze strany Gustava

³⁶⁰ TRUHLÁŘ, J.: *l. c.*

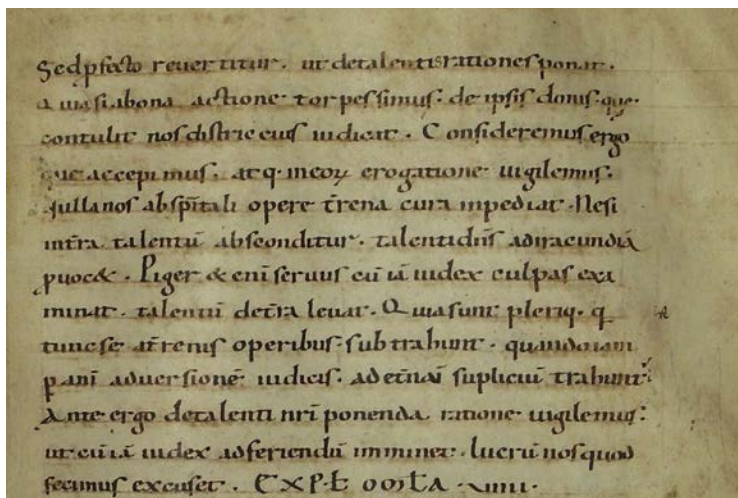
³⁶¹ Originál Vojtěchovy profese je spolu s lístkem sakristána Václava uložen v NA Praha, ŘB Břevnov, inv. č. 191. Originály analogických benediktinských profesních lístků ze zahraničí jsou publikovány v katalogu BRANDT, Michael–EGGEBRECHT, Arne (hg.): *Bernward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen II*, s. 594–597.

³⁶² Text (i s případnými doprovodnými vyobrazeními, jejichž kvalita a přesnost se v průběhu času technicky zdokonalovala) byl postupně avizován v: BOLELUCKÝ, Matthias *Benedictus: Rosa Boemica sive Vita s. Woytichi agnomine Adalberti, Pragensis episcopi* I. Pragae 1668, cap. XIII § 7, str. 379; ZIEGELBAUER, Magnoaldus: *Epitome historica monasterii Břevnoviensis*. Coloniae 1740, cap. VIII, str. 125; PITER, Bonaventura: *Thesaurus absconditus in argo seu monasterio Brzewnowiensi prope Pragam O. S. Benedicti*.

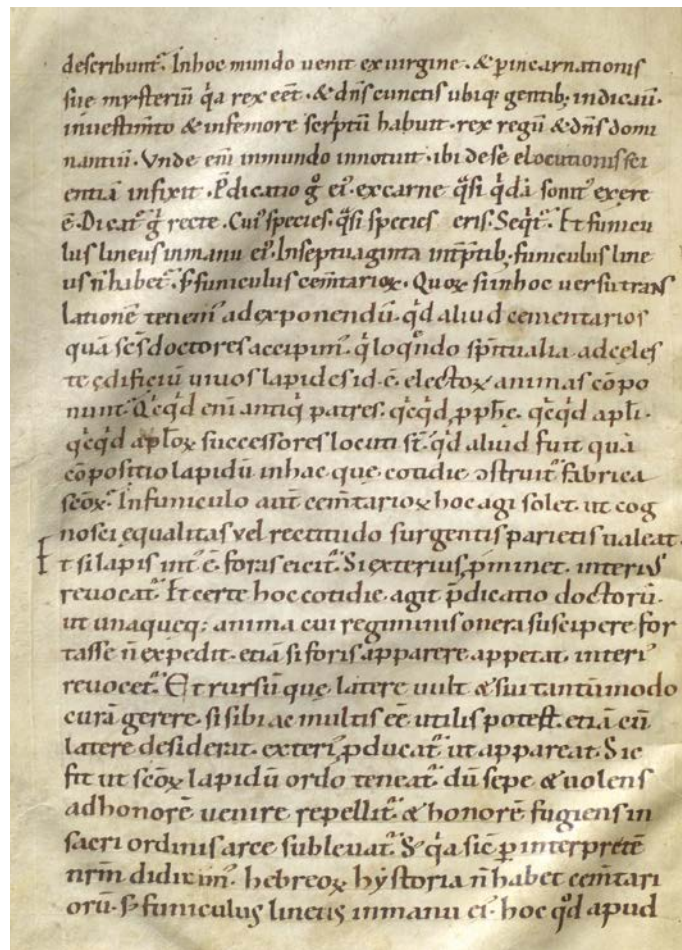
Obr. V. Afinita břevnovské písařské školy.



Obr. Va. NA Praha, ŘB Břevnov, inv. č. 191 (Professio Adalberti).
© Benediktinské arcidiecéze Břevnov.



Obr. Vb. NK ČR Praha, sign. IV.D.7, fol. 24^r (výřez s ukázkou ruky B).
© Národní knihovna ČR.



Obr. Vc. Frankfurt am Main, Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg, sign. Ms Lat. oct. 114, fol. 6^v (písař A).
© Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg.

Friedricha,³⁶³ který sice své stanovisko nepublikoval,³⁶⁴ ale bezpochyby souviselo s jeho studiem nejstarší české originální diplomatické písemnosti – variantou A tzv. zakládací listiny litoměřické kapituly. Vážné námitky vznesl i Václav Vojtíšek,³⁶⁵ ale jeho rezultat posouvající vznik profesního lístku až do první poloviny XII. století je paleograficky neudržitelný. Doposud poslední, a nutno dodat nepřesnější, stanovisko zaujal Rostislav Nový v souvislosti se studiem pražských biskupských listin.³⁶⁶ Nový poukazuje na podobnost písma profesního lístku s výše zmiňovanou variantou A tzv. zakládací listiny litoměřické kapituly a datuje tento dokument do poloviny XI. století.³⁶⁷

Z paleograficky nejrelevantnějších znaků budiž vyzdvihnuto následující: písař Vojtěchovy profese používá celkově ještě okrouhlý a výrazně horizontalizovaný duktus působící velmi archaicky, břicho litery „a“ je nasazováno až u hlavy dříku (písmeno tak dostává „jednobříškovou“ podobu), hlavy dříků s horní dotažnicovou délkou jsou opatřovány výrazným trojúhelníkovým násadcem, obě bříska písmene „g“ jsou již uzavřená, kulaté „s“ se zatím vůbec nevyskytuje (jeho absence ale v tak krátkém textu nemusí nic znamenat), dosti specifická je mostovitě provedená ligatura „ct“, písmena „m“ a „n“ jsou opatřována patkami jen u posledního dříku, za povšimnutí stojí rovněž archaizující „r“ protahované pod základní linku pro psaní. Na základě těchto znaků nelze než potvrdit stanovisko R. Nového a umístit tuto ruku do poloviny XI. století.

Charakter obsahu tohoto pramene z něj tvoří nedocenitelný zdroj poznání podoby břevnovského písma poloviny XI. století, neboť jedině v tomto prostředí mohl (i z důvodů výše uváděných) vzniknout. Navíc jde o období, které nás zde zajímá v souvislosti s pokusem o rekonstrukci Meinhardova břevnovského skriptoria, jehož opatský úřad se časově kryje se vznikem profese. Ruku sice z rukopisného materiálu doložit zatím nedokážeme, nicméně písmo jeho ruce příbuzné

Brunae 1762, str. 86–87 + příloha. Reprodukci viz u: PODLAHA, A. – ŠITTLER, Eduard: *Album svatovojtěšské*. Praha 1897, u str. 32.

363 Friedrich profesní lístek nepojal ani do Českého diplomatáře, ačkoliv dosavadní ediční praxe jej v rámci českomoravského diplomatického materiálu vždy tiskla: *CDM I*, s. 101 č. 116; *RBM I*, s. 33, č. 75 (jako písemnost vzniklá *Romae in monasterio ss. Bonifacii et Alexii*).

364 Na Friedrichovo stanovisko se odvolává NOVOTNÝ, Václav: *Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha 1912 (České dějiny I/1), s. 606.

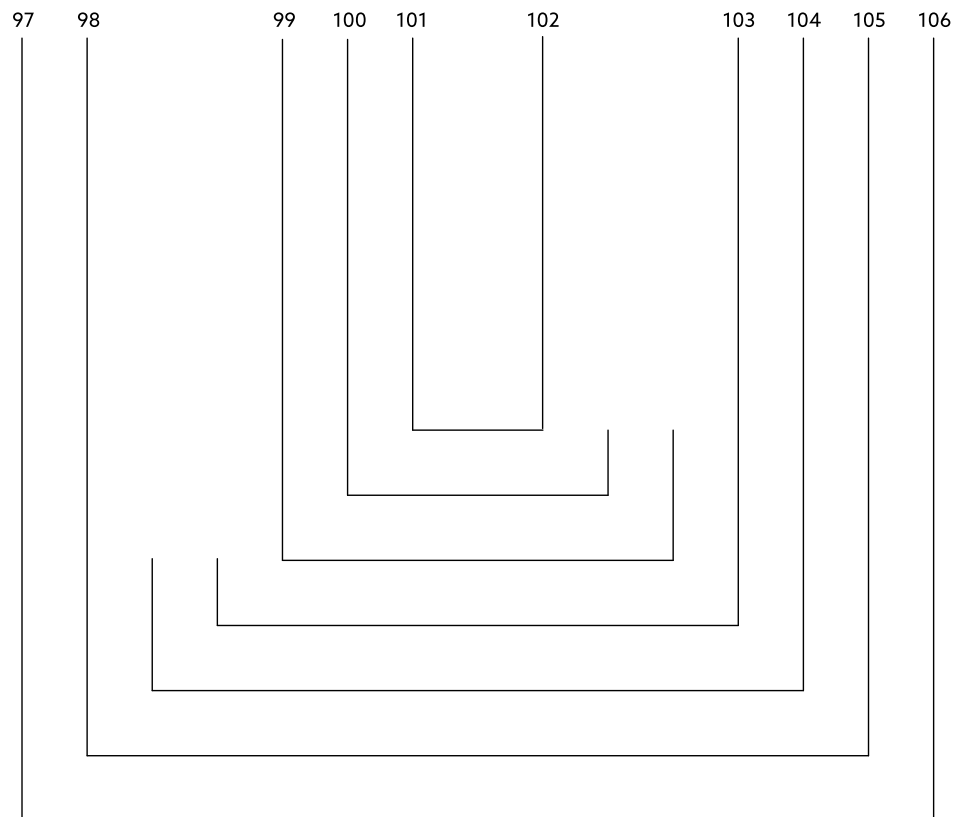
365 VOJTÍŠEK, Václav: *O starém profesním lístku kláštera břevnovského*. Zápisky Katedry československých dějin a archivního studia č. 3. Praha 1956, s. 15–21, zejm. s. 20–21.

366 NOVÝ, Rostislav: *Listiny pražských biskupů XI.–XIV. století*. (Diplomaticko-správní rozbor). Praha 1961, s. 15–16 + vyobrazení v příloze. Viz též *Otevři zahradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300*, s. 81, katalogové č. II. 8 (zpracovala Jitka KŘEČKOVÁ, která profesní lístek datuje do konce XI. století).

367 Podotýkám, že nepopíratelná afinita mezi oběma prameny plyne ze skutečnosti, že fakticky všechny latinské písemnosti, které můžeme spojit s Čechami XI. století, mají zřetelný „bavorský“ ráz, neboť se hlásí k regionálnímu Otlohovu stylu – k tomu srov. nověji HAVEL, D.: *Die Rolle von Nachahmungen*, s. 269–277, zejm. s. 270. To ovšem nic nemění na správnosti Nového závěru.

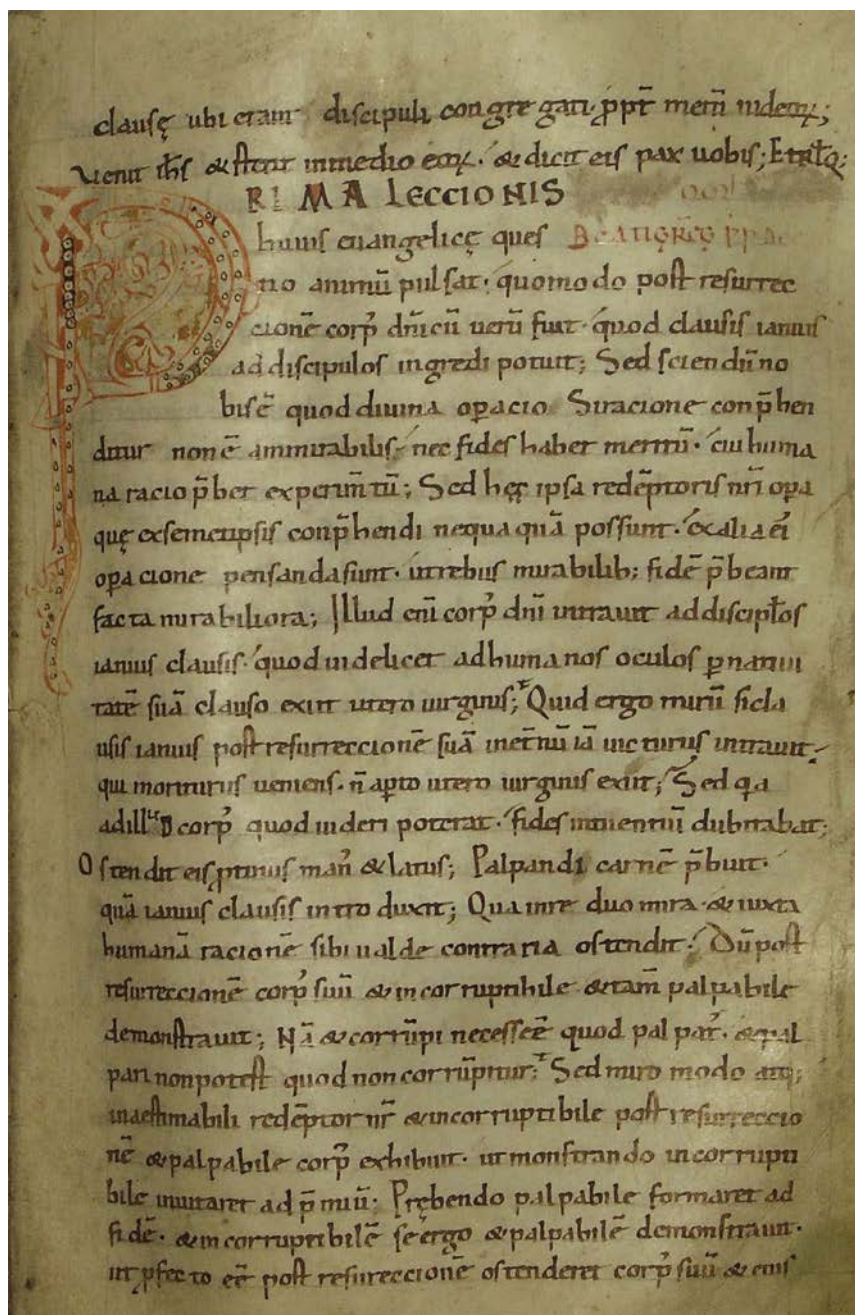
ano, a to v kodexu Národní knihovny ČR signovaném **IV.D.7** (= Cim. J 67).³⁶⁸ Ten obsahuje na 144 foliích velmi nekvalitně opracovaného pergamenu čtyřicet homilií papeže Řehoře Velikého. Pomineme-li poslední sesternovou papírovou složku (dnešní fol. 145–156), která byla ke knižnímu bloku připojena dodatečně až v XV. století, je původní knižní blok tvořen celkem osmnácti složkami bez kustod (s výjimkou složky sedmé, která má na konci u spodního okraje kustodu v podobě římské „VII“), a to v následujícím vzorci:

$$[12 \times \text{IV} (96)]^{1-12} + [\text{III}+4 (106)]^{13} + [2 \times \text{IV} (122)]^{14-15} + [\text{III} (128)]^{16} + [2 \times \text{IV} (144)]^{17-18}$$



Jednotlivá folia (19,0 × 27,5 cm) jsou popsána per extensum v zrcadle 13,5 × 23,0 cm ohraničeném z obou stran slepou dvoulinkou 0,7 (u hřbetu) resp.

³⁶⁸ TRUHLÁŘ, J.: *Catalogus I*, s. 265 č. 661; kodex nese jedinou provenienční známku, a to starou klementinskou signaturu A 7.

Obr. VIa. NK ČR Praha, sign. IV.D.7, fol. 82^r (ruka A: br. Modestus).

© Národní knihovna ČR.



Obr. VIb. NK ČR Praha, sign. IV.D.7, fol. 78^v (br. Modestus na vlastní perokresbě).
© Národní knihovna ČR.

0,9 (u vnějšího okraje) cm širokou, s řádkovou distancí 0,8–0,9 cm. U vnějších okrajů jsou zpravidla zachovány vpichy.

Na tvorbě kodexu se podílely dvě písařské individuality se zřetelně odlišitelným statusem: hlavní práce odvedl **písař A** charakteristický zdůrazňováním horních dotažnicových délek svého písma (**Obr. VIa**). Ten se sám i vyobrazil na velmi jednoduché perokresbě u horního okraje fol. 78^v (**Obr. VIb**), kde se dokonce dozvídáme jeho řeholní jméno: **Fr. Modestus scripsit istum librum totum**. Přípisek je psán bezpečně rukou A (pouze poněkud volnějším duktem), můžeme tedy informaci považovat za spolehlivou. Jeho podíl na kodexu (rozhodně nepsal celou knihu, jak tvrdí!) je následující: od fol. 1^r soustavně píše do konce fol. 4^r, na fol. 4^v od ř. 6 *At nunc* soustavně píše až po prvních devět řádků na fol. 5^v, od fol. 6^r soustavně píše až do fol. 7^r po ř. 12 *qui dicat*, na fol. 15^r jen od ř. 8 (*ammirari*) do ř. 13 (*moreretur*), na fol. 15^v od ř. 15 (*Ecce*) až do fol. 16^v, ř. 8 (*date*), od fol. 57^r pak soustavně píše až do konce rukopisu na fol. 144^v.

Modestovo písmo je zásadně kolmé, přes snahu o kaligrafický projev jsou jednotlivé litery ve svých tvarech poměrně nestabilní. Jeho ruka se vyznačuje posílením horizontálních proporcí liter „d“, „l“, dlouhého „s“, obzvláště v ligatuře „st“, současně ovšem při zachovávání kvadratického modulu u písmen vyplňujících střední prostor pro psaní: typicky „o“. Velmi osobitý je u něj tvar ligatury „&“.

Druhou ruku (**B: Obr. Vb, Obr. VII**) můžeme interpretovat jako Modestova pomocného písaře s následujícím podílem na práci: na fol. 4^v píše prvních 6 ř. až po *pinguis*, na fol. 5^v od ř. 10 až na konec folia, na fol. 7^r od ř. 12 (*Qui tibi*) píše soustavně až do fol. 15^r, ř. 8 (*potuit, sed*), pak na fol. 15^v od ř. 13. ř. (*Et inde*) až po fol. 15^v, ř. 15 (*vestitum*), dále od fol. 16^v, ř. 8 (*In quantum*) soustavně píše až do fol. 41^r a konečně celou pasáž na fol. 42^r–56^v.

Do kodexu se ovšem zapisovalo (níže uvidíme, že stále ještě v Břevnově) i v první polovině XII. stol., a to **rukou C**, která na (původně volném) fol. 41^v zaznamenala

částečně tropovaný *cantus missae* (Kyrie – Gloria – Sanctus – Agnus Dei) opatřený svatohavelskými neumaty (**Obr. VIIIa**),³⁶⁹ Ruku C známe ještě z graduálu R 418 (**Obr. VIIIb**; zde bude označen siglou B, o něm podrobněji ještě níže), který je s ohledem na strukturu sanktorálu bezpečně český a benediktinský.

| Fol. | Skladba složky | Pořadí složky | Písař | Obsah | |
|---------|----------------|---------------|-------|----------------------------------|----------------------------|
| 1-8 | IV | 1 | A+B | Greg. Homil. Evang. „minores“ | Papírový adligát 15. stol. |
| 9-16 | IV | 2 | B+A | | |
| 17-24 | IV | 3 | B | | |
| 25-32 | IV | 4 | B | | |
| 33-40 | IV | 5 | B | | |
| 41-48 | IV | 6 | B+C | | |
| 49-56 | IV | 7 | VII B | | |
| 57-64 | IV | 8 | A | Greg. Homil. Evang. | |
| 65-72 | IV | 9 | A | | |
| 73-80 | IV | 10 | A | | |
| 81-88 | IV | 11 | A | | |
| 89-96 | IV | 12 | A | | |
| 97-106 | III+4 | 13 | A | | |
| 107-114 | IV | 14 | A | | |
| 115-122 | IV | 15 | A | | |
| 123-128 | III | 16 | A | | |
| 129-136 | IV | 17 | A | | |
| 137-144 | IV | 18 | A | | |
| 145-156 | VI | 19 | - | | |

Výše avizovanou afinitu k ruce Vojtěchovy profese vykazuje Modestův pomocník B, a to zejména akcentací středního prostoru pro psaní (písmo tím dostává celkově horizontální charakter), mostovitým provedením ligatury „ct“, tendencí k psaní litery „a“ s nasazením břicha téměř až u hlavy dřívku (písmeno tím dostává jednobříškový, místy až trojúhelníkový tvar), fakultativně s tendencí mírně protahovat „r“ pod základní linku.

Rukopis IV.D.7 není ovšem jedinou kodikologickou památkou, v níž zanechal duktus Vojtěchova profesního lístku zřetelnou stopu. Afinitu k této jasné břevnovské písemnosti můžeme zachytit i u kaligrafa, který zanechal svou stopu v obsahově smíšeném kodexu **Ms 114** Universitní knihovny Johanna Christiana Senckenberga ve Frankfurtu nad Mohanem,³⁷⁰ o němž byla již zmínka v souvis-

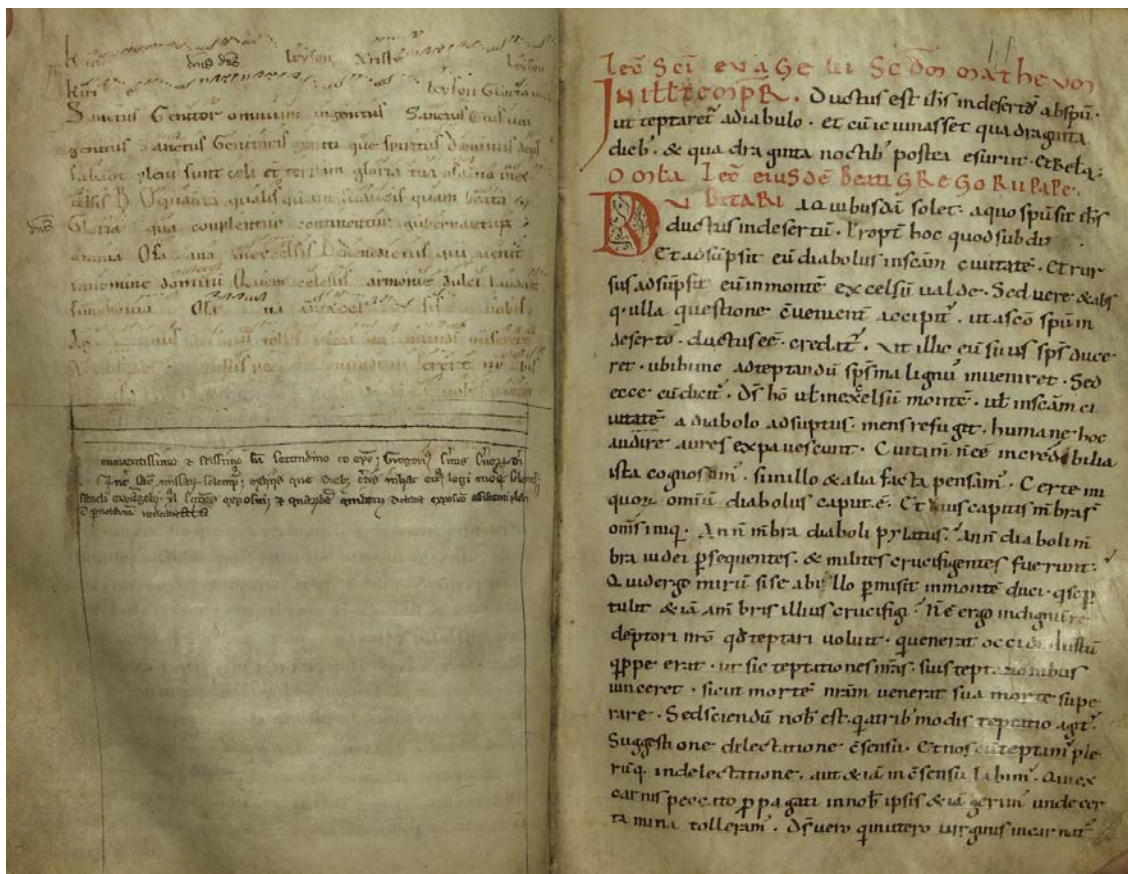
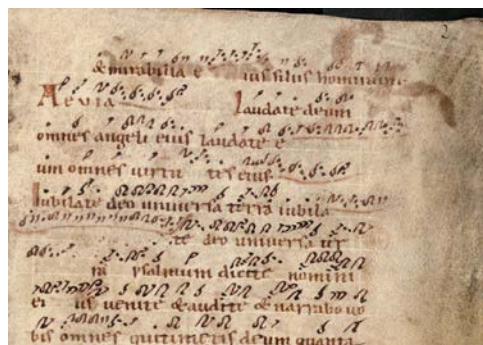
³⁶⁹ PLOCEK, V.: *Catalogus codicum notis musicis instructorum, qui in Bibliotheca publica rei publicae Bohemicae socialisticae in Bibliotheca universitatis Pragensis servantur I.* Pragae 1973, s. 94 č. 32.

³⁷⁰ Opakují jeho dnešní aktuální uložení: Frankfurt am Main, Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg, sign. Ms Lat. oct. 114.

Leo sci euage lii scdo mathe von
 Mittreopk. Ductus est ih̄s in desertū ab spū.
 ut temptaret̄ diabulo. et cū ieiunasset quādraginta
 dieb'. & quādraginta noctib' postea esuruit. Et cetera.
 O mta Leo eiusdē beati Gregorij pape.
DATA BI a uibusdā solet. a quo spū sit ih̄s
 ductus in desertū. Propt̄ hoc quod subdit
 Et adūpsit eū diabolus in scām ciuitatē. Et rur-
 sus adūpsit eū in montē ex celsū ualde. Sed uere & abs-
 q' ulla questione. cū uenit accipit̄. ut ascō spū in
 desertū. ductus eēt. credit̄. ut illic cū sū us spū duce-
 ret. ubi hunc adtemptandū spū in lignū inueniret. Sed
 ecce cū dicit̄. dī hō ut in celsū montē. ut in scām ci-
 uitatē a diabolo adūpsit. mensi refuget. humane hoc
 audire aures expauescunt. Cū tamē nec in credibilia
 ista cognoscim'. si in illo & alia facta pensam'. Certe in
 quoz omiū diabolus caput. ē. Et eius captus in bras
 om̄s inq'. An n̄ in bra diaboli pylatus. An n̄ diaboli in
 bra iudei psequentes. & milites crucifigentes fuerunt.
 Quid ergo mirū si se ab illo pmissit in montē duci. qd̄ p-
 tulit & iā in bras illius crucifig'. Nē ergo indignū
 de p̄tori nr̄o qd̄ temptari uoluit. quenerat occidit̄. Iustū
 qd̄ p̄erat. ut sic temptationes nr̄as. suis temptationibus
 uinceret. sicut mortē nr̄am uenerat sua morte supe-
 rare. Sed sciendū nob' est. q'at̄rib' modis temptatio agit̄.
 Suggestiōe dilectiōne cōsensu. Et nos cū temptim' ple-
 rūq' in delectatione. aut & iā in cōsensu labim'. Quia ex
 carnis peccato p̄p̄agati in nob' ipsis & iā gerim' unde cer-
 ta m̄na tollerim'. dī uero quū uerū uirginis in carna

Obr. VII. NK ČR Praha, sign. IV.D.7, fol. 42r (ruka B).

© Národní knihovna ČR.

Obr. VIIIa. NK ČR Praha, sign. IV.D.7, fol. 41^v (ruka C). © Národní knihovna ČR.Obr. VIIIb. Muzeum Brněnska, Knihovna Rajhradského benediktinského opatství,
 sign. R 418, fol. 2^r (ruka C). © Benediktinské opatství Rajhrad.

losti se studií I. Hlaváčka. Shrňme si nejprve stručně jeho obsah (zaměřuji se jen na hlavní opsané texty, pomíjím zde drobnější, většinou spojovací pasáže):

fol. 1^r–80^v: Gregorius Magnus: *Homiliarium in Ezechielem prophetam*

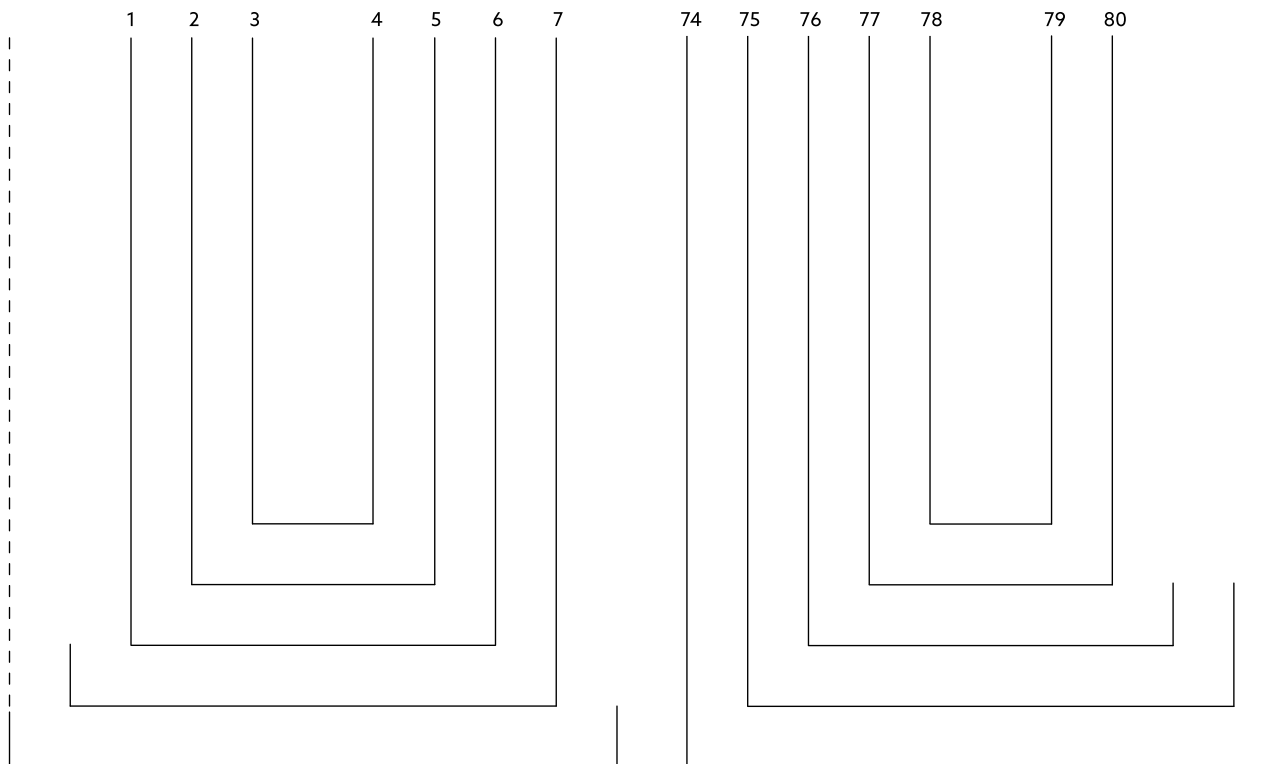
fol. 82^v–156^r: *Isidori Hispalensis Sententiarum libri III*

fol. 158^r–192^v: *Amalarii Liber officialis (Retractatio)*.

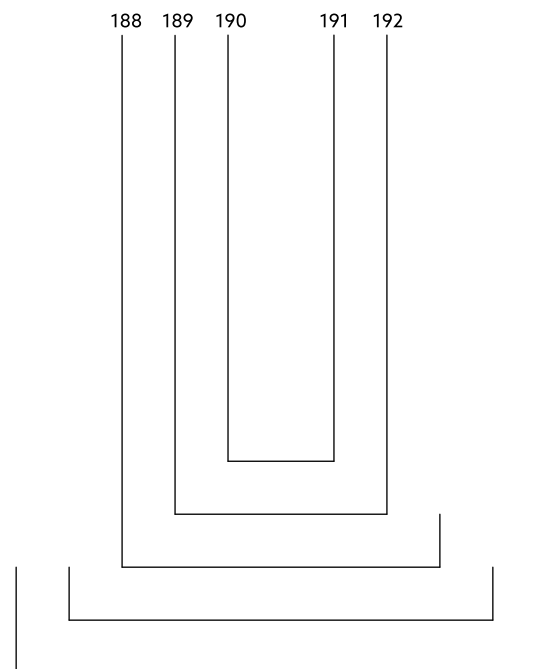
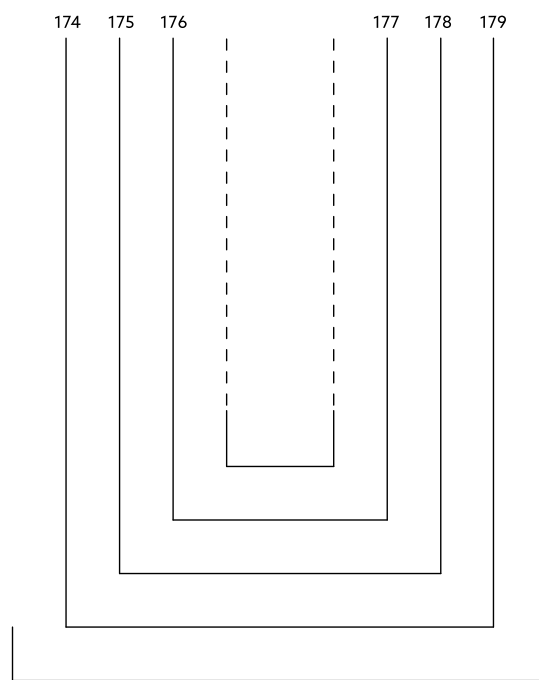
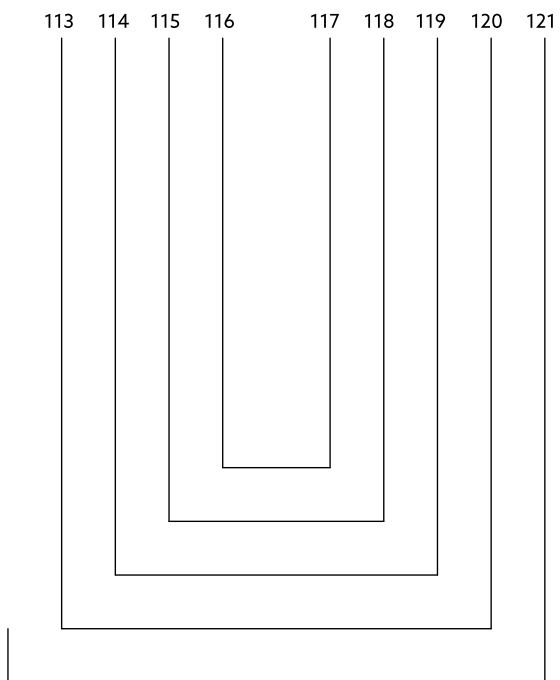
Uvedené obsahové celky korespondují i se složkovými skupinami tvořícími dnešní knižní blok, ačkoliv nelze z toho vyvozovat, že by šlo o původní tři samostatné kodikologické jednotky. Spíše jde o důsledek rozdělení paralelně realizované písarské práce na kodexu, který nejspíše vznikl v krátkém časovém úseku. Svědčí o tom i poměrně velké množství zainteresovaných písarských individualit, které se na vzniku rukopisu podílely, jak bude níže patrné, a dále na zvláštním jevu častého střídání písarů (vždy dvojice!), někdy i v rámci jediné stránky.

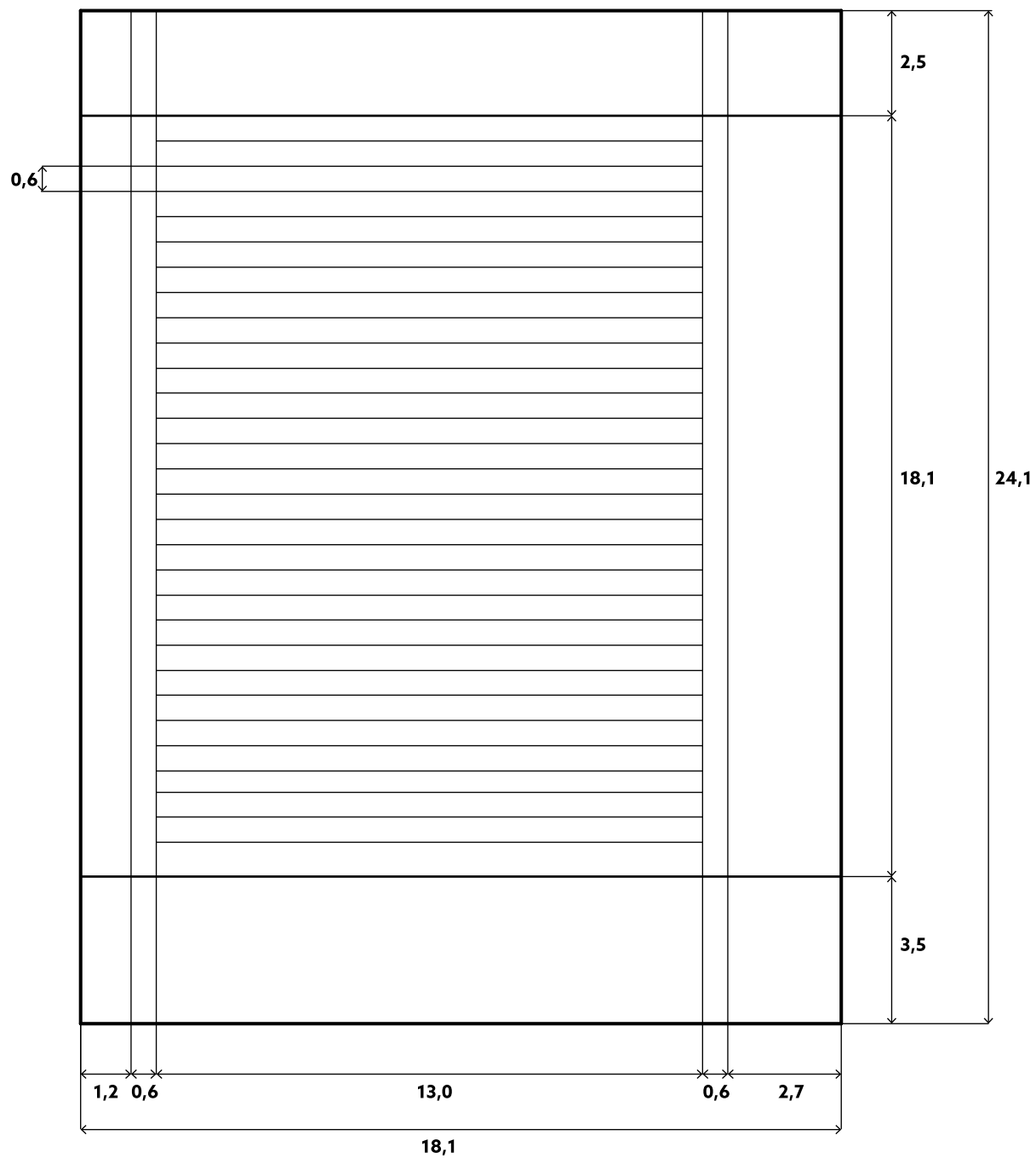
Kodex dnes tvoří 24 pergamenových složek s několika defekty, v následujícím vzorci:

$$[\text{IV-1 (7)}]^1 + [7 \times \text{IV (63)}]^{2-8} + [\text{V (73)}]^9 + [\text{V-3 (80)}]^{10} + [4 \times \text{IV (112)}]^{11-14} + [\text{IV+1 (121)}]^{15} + [\text{V (131)}]^{16} + [2 \times \text{IV (147)}]^{17-18} + [\text{V (157)}]^{19} + [2 \times \text{IV (173)}]^{20-21} + [\text{IV-2 (179)}]^{22} + [\text{IV (187)}]^{23} + [\text{III-1 (192)}]^{24}$$

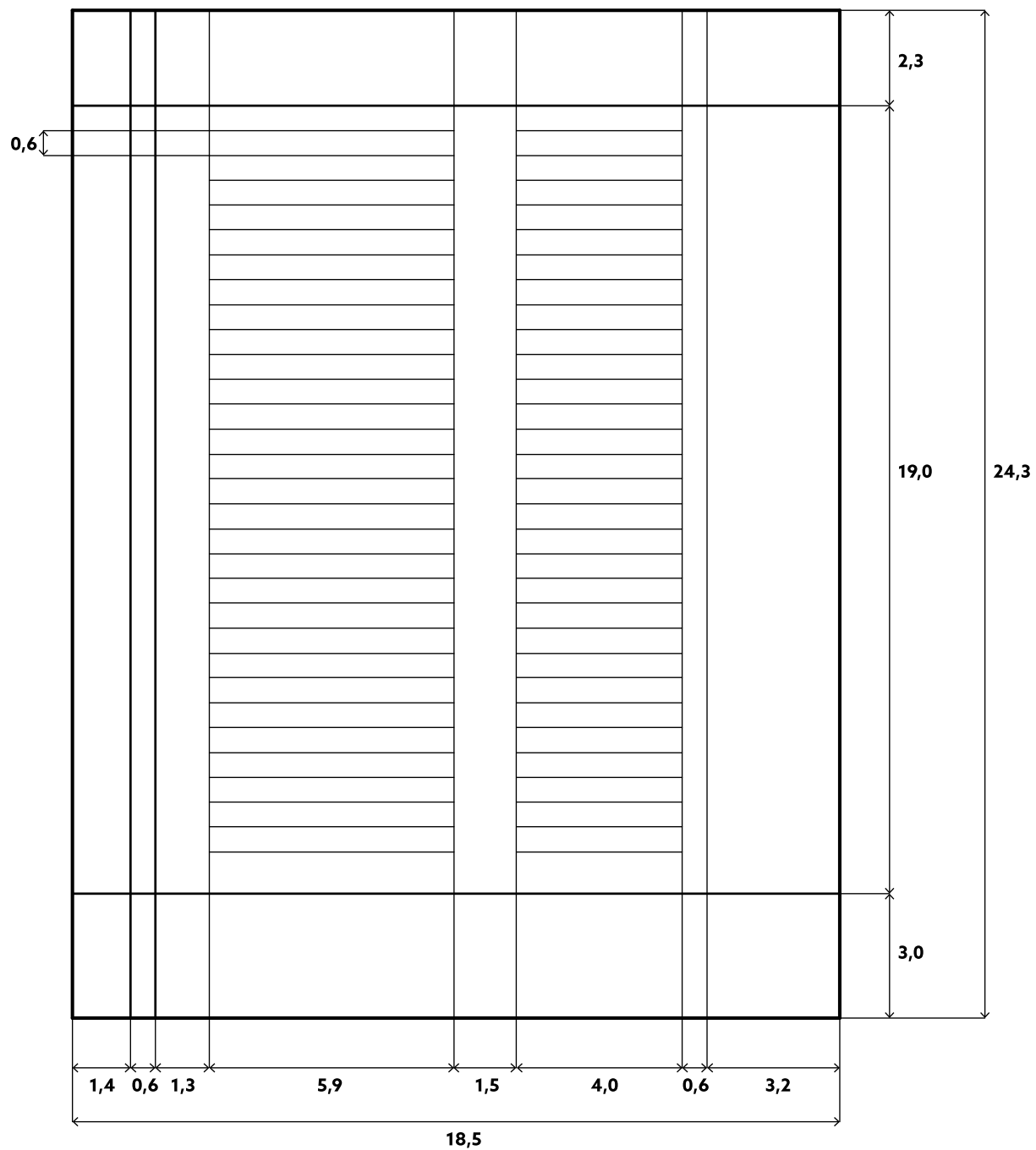


4 Nejstarší písarské školy v Čechách a na Moravě





Schema linkování rukopisu Ms 114, převažující zrcadlo.



Schema linkování rukopisu Ms 114, zrcadlo ve dvou sloupcích.

Jednotlivá folia (18,1–18,5 × 24,1–24,3 cm) byla před popsáním připravena slepým horizontálním i vertikálním linkováním, převažující textové zrcadlo o rozměrech 13,0 × 18,1 cm (výjimečně ve sloupcích 5,9 resp. 4,0 × 19,0 cm) je z obou stran ohraničeno dvoulinkou o šíři 0,6 cm. Text má řádkovou distanci 0,6 cm. Okrajové vpichy dochovány až od fol. 40 dále. Vazbu tvoří dřevěné desky potažené světlou usní, zachovány dva kožené řemínky na uzavření a torzo mosazné spiny. Kodex nemá žádné předsádky, na zadním přیدهšti dochován zrcadlový otisk jednolistu liturgického rukopisu XIV. století, jehož úzké výkroje byly použity též jako hřbetní záševky některých složek, na předním přیدهšti nalepen výstřížek z tištěného antikvářského katalogu, prostřednictvím K. W. Hiersemanna (Leipzig) se kodex dostal roku 1938 na místo dnešního uložení.³⁷¹ Jedinou středověkou známkou provenience je břevnovské ex libris na fol. 81^r (**Obr. XVIIId** na s. 428).

Paleografická situace je dosti složitá. Již bylo naznačeno, že rukopis vznikl kooperací skupiny písařů, z nichž někteří přispěli svým dílem jen zcela okrajově, jiní vystupují ve dvojicích a tvoří doslova v tandemu, s rychlým střídáním. Bylo by nepřehledné explicitně uvádět všechna místa předělů, uvedu zde přehlednou sumarizaci podílu jednotlivých rukou:

- **písař A** disponuje evidentně kaligrafickým duktem (**Obr. XVIII** na s. 432), vyskytuje se v kodexu jen minimálně, zpravidla na počátku knihy, celku či folia³⁷² a je záhy střídán pomocným písařem; jeho ruku najdeme na těchto foliích: fol. 1^r, 4^v, 6^v, 8^r, 9^v a 81^v
- **písař B** píše na fol. 1^v–2^r, 2^v, odtud až do fol. 88^v píše v tandemu s rukou C (viz níže), od fol. 158^r píše souvisle až do konce rukopisu na fol. 192^v
- **písař C** je spolupracovníkem na pasážích psaných rukou B, od fol. 92^r do fol. 121^v píše v tandemu s rukou F (viz níže)
- **písař D** je jen příležitostným, jeho ruku můžeme nalézt jen na fol. 18^r, 24^r a 76^v
- **písař E** se vyznačuje samostatnou souvislou prací, a to na fol. 89^v–90^r a pak na fol. 122^r–158^r
- **písař F** je tandemovým písařem k ruce C na fol. 92^r–121^v
- **písař G** je ojedinělý a zcela příležitostný (**Obr. XIX** na s. 432), jeho práce se nachází jen na fol. 95^v–96^r.

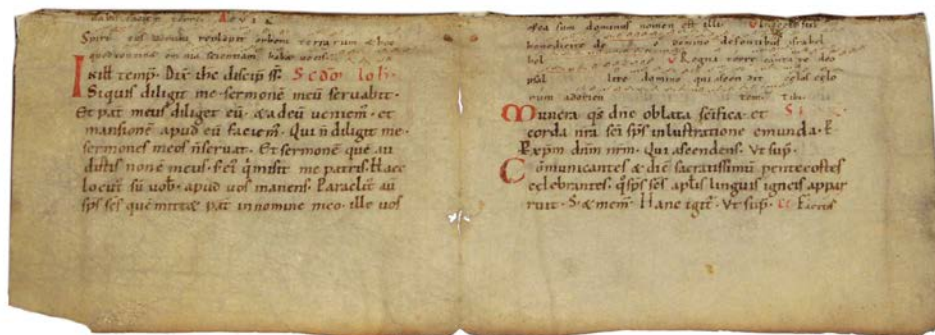
371 BREDEHORN, K. – POWITZ, G.: *Die Handschriften der Stadt- u. Universitätsbibliothek Frankfurt am Main* III., s. 127–128.

372 Jev zahajování větších textových celků rukou kaligrafa uvidíme i níže u písařské školy na benediktinském Hradisku.

| Fol. | Skladba složky | Pořadí složky | Písař | Obsah | Poznámky |
|---------|----------------|---------------|-----------|--|----------------------------|
| 1-7 | III+1 | 1 | A+B+C | Greg. Hom. In Ezech. II, Hom. 13-23 | |
| 8-15 | IV | 2 | A+B+C | | |
| 16-23 | IV | 3 | B+C+(D) | | |
| 24-31 | IV | 4 | B+C+(D) | | |
| 32-39 | IV | 5 | B+C | | |
| 40-47 | IV | 6 | B+C | | |
| 48-55 | IV | 7 | B+C | | |
| 56-63 | IV | 8 | B+C | | |
| 64-73 | V | 9 | B+C | | |
| 74-80 | II+3 | 10 | B+C+(D) | | |
| 81-88 | IV | 11 | (A)+B+C | Isid. Sent. I | Přechod I/II na f. 100! |
| 89-96 | IV | 12 | C+(E+F+G) | | |
| 97-104 | IV | 13 | C+F+(G) | Isid. Sent. II | |
| 105-112 | IV | 14 | F+C | | |
| 113-121 | IV+1 | 15 | F+C | | |
| 122-131 | V | 16 | E | | |
| 132-139 | IV | 17 | E | | |
| 140-147 | IV | 18 | E | | |
| 148-157 | V | 19 | E | | |
| 158-165 | IV | 20 | (E)+B | | |
| 166-173 | IV | 21 | B | Amalarii Liber officialis | |
| 174-179 | IV-I | 22 | B | | |
| 180-187 | IV | 23 | B | | |
| 188-192 | III-1 | 24 | B | | |

Příslušnost této skupiny k břevnovskému skriptoriu prozradí hned prvně uvedená ruka kaligrafa A (**Obr. Vc**). Její afinita k písaři Vojtěchovy profese, a tudíž i k Modestovu pomocníkovi B, je zcela evidentní: celkově horizontalizovaný písmový modul se zřetelnými archaizujícími prvky (dominance dlouhého „s“ i ve finální pozici, převažující minuskulní, vzpřímené „d“, litera „r“ protahovaná mírně pod základní linku), charakteristická mostovitě provedená ligatura „ct“, vzájemný poměr uzavřených bříšek písmene „g“ (spodní bříško mírně ustupuje po směru psaní – tento rys nesdílel Modestův pomocník B, je ale charakteristický pro písmo Vojtěchovy *Professio*), tendence k vysokému nasazení bříška písmene „a“ téměř až u hlavy dřívku (kaligraf A ovšem nedosahuje přímo trojúhelníkového duktu jako tomu bylo v obou předchozích příbuzných písařských projevech).

Příslušnost písaře A k domácímu skriptoriu můžeme obohatit ještě o jeden podpůrný argument, byl v porovnání s břevnovskou afinitou jde o pouhou indicii: písař G, kterého v kodexu Ms. 114 zastihujeme jen jako zcela okrajového a příležitostného, se podílel na vzniku minimálně ještě jednoho rukopisu, jehož



Obr. IX. ZA Opava, prac. Olomouc, Knihovna Metropolitní kapituly sv. Václava v Olomouci, sign. prvotisk č. 50. © Olomoucké arcibiskupství.

pozůstatky jsou dodnes uloženy v našem domácím fondu. Konkrétně jde o dva na sebe navazující pergamenové hřbetní záševky u první (A' – A) resp. poslední (B' – B) složky **prvotisku č. 50** olomoucké kapitulní knihovny (**Obr. IX**).³⁷³ Oba záševky vznikly horizontálním rozpůlením pergamenového archu (dvoulistu), který tvořil vnitřní arch v příslušné složce (dle staré foliace XIV. stol. šlo o fol. 176 a 177) původního knižního bloku. Obsahem dochovaného fragmentu je mešní formulář pro Neděli svatodušní a pondělí po Neděli svatodušní.

Za dané situace je snadné zrekonstruovat původní podobu folia: šlo o list s rozměry 15,5 × 23,0 cm, textové zrcadlo bylo široké 10,5 cm a bylo z obou stran ohraničeno slepou dvoulinkou širokou u hřbetu 1,0 a u vnějšího okraje 0,5 cm. Ruka písaře G, která píše veškerý text na obou částech fragmentu, náleží velmi jistému a vypsanému písaři, jeho projev se nejvíce z dochovaných břevnovských rukou hlásí k odkazu tehdy ve středovýchodní Evropě módního Otlohova regionálního stylu velmi úhledné, elegantní a gracilní karolínské minuskuly.

4.2.1 Mezibilance

Můžeme tedy provést krátkou mezibilanci: zatímco kodex nesoucí nejstarší knihovní **břevnovskou** provenienci (vídeňský Cod. 908) zůstal ve svém kaligrafickém pojetí osamocen, byť se podařilo nalézt další práci jeho písaře v jiném (dnes fragmentárně dochovaném) rukopise, skupina soustředěná kolem tvůrce **břevnovského** lístku tzv. profese sv. Vojtěcha vykazuje již zcela zřetelné stopy společného

³⁷³ Dnešní uložení originálu: ZA Opava, prac. Olomouc, Knihovna Metropolitní kapituly sv. Václava v Olomouci, prvotisk č. 50; první složka inkunábule je signována A⁸, poslední pak Nn⁴.

školení některých zde identifikovaných písařských individualit. Jsme zde tedy bezpochyby na stopě **písařské školy působící kolem poloviny XI. století**, která produkuje (zatím zřejmě převážně) kodexy užitkového charakteru (typickým příkladem je klementinský IV.D.7), v nichž práce kaligrafů ustupuje do pozadí v zájmu nácviku (?) či urychlení (?) písařské tvorby, a to ve prospěch tandemu (či tandemů) písařů, jejichž práce se místy střídá až v neuvěřitelně krátkých intervalech (typicky u Ms 114).

Ovšem písaři hlavních textů nejsou jediným možným prostředkem identifikace prostředí, v němž tyto památky vznikaly či byly aktivně používány. Nedocentelné informace přináší i prostředí glos a jejich tvůrců. Nositeli důležitých provenienčních příznaků jsou i mladší interpolace do textově již uzavřených starších knižních celků. Nelze pominout ani charakter těchto „interpretačních“ přípisků. Jednoduché překladové glosy (mnohdy jen jednoslovné, více či méně útržkovité texty) jsou velmi častým jevem, s nímž se v prostředí středověkých rukopisů setkáváme, a jsou indikátorem pouhého prostého užívání opsaného textu. Větší význam mají souvislejší celky prezentující interpretační stanoviska uživatele; tyto výkladové glosy můžeme považovat za stopu hlubšího zájmu o čtený text, zejména tam, kde jde o originální, „autorská“ stanoviska. Prostředí břevnovské písařské školy nám umožňuje nahlédnout do obojí roviny práce s knihami.

Skupina „glosátora B“: R 388 – IX.C6 – IV.D.7

Východiskem pro studium glosátorských stop v českém benediktinském prostředí je již řadu desetiletí bedlivě studovaný a slavný rukopis knihovny rajhradského benediktinského opatství signovaný **R 388**.³⁷⁴ Nejpodstatnějším nedostatkem těchto studií (vedle značně aprioristických stanovisek zejména na straně paleobohemistů) byl fakt, že grafická stránka tohoto rukopisu byla sledována jen v rámci kodexu samého, bez hledání dalších možných vazeb na příbuzný kodikologický materiál. Ospravedlnitelné je to svým způsobem u vrstvy církevně slovanských přípisků a interpolací, kde je hledání morfologicky shodného či alespoň příbuzného materiálu vzhledem k charakteru a množství dochovaných cyrilských památek X.–XI. století prakticky nemožné. Kvalitativně i kvantitativně zcela odlišná je ale situace u textů latinských psaných karolínskou minuskulou.

Shrňme si ale nejprve základní informace.³⁷⁵ Kodex R 388 je v dnešní své podobě tvořen 19 pergamenovými složkami, pergamen je po obou stranách dobře

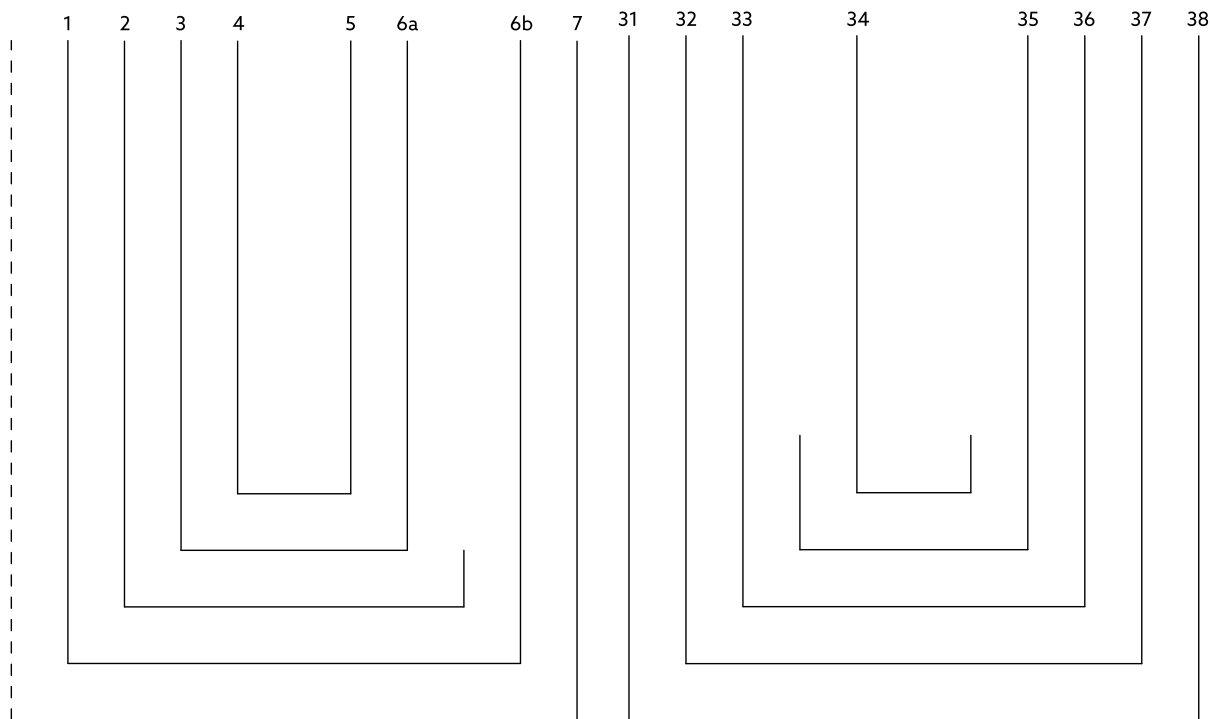
³⁷⁴ Dnešní uložení originálu: Muzeum Brněnska, Knihovna Rajhradského benediktinského opatství, sign. R 388; DOKOUPIL, V.: *Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě*. Praha 1966, s. 189–190.

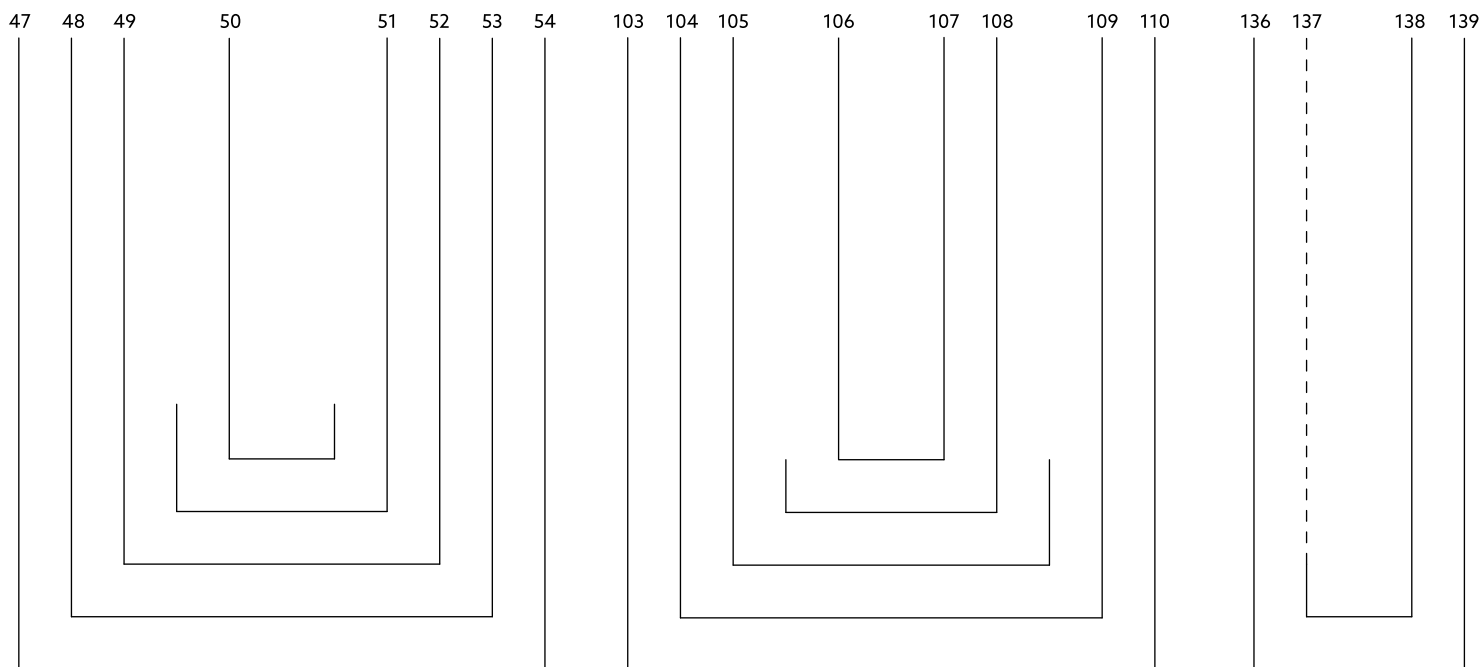
³⁷⁵ Pro novodobé, zejména slavistické bádání byl kodex R 388 objeven Františkem Palackým při jeho návštěvě Rajhradu 14. srpna 1837. Základní práce o rukopise shrnul HORÁLEK, Karel: *Rajhradské Martyrologium Adonis a otázka české cyrilice*. Listy filologické 66, 1939, s. 23–43.

opracován, klad archů respektuje tzv. Gregoryho princip. Před popsáním byly listy psací látky (19,0 × 20,5 cm: jde de facto o kvartový formát) opatřeny slepým horizontálním i vertikálním linkováním, textové zrcadlo (14,0 × 16,0 cm) je z obou stran ohraničeno dvoulinkou: 0,8 širokou u vnějšího okraje a 0,9 cm širokou u hřbetu. Řádková distance je 0,8 cm. Dobře jsou zachovány i vpichy do psací látky. Složky bez kustod jsou uspořádány v následujícím vzorci:

$$[\text{IV}-1+1(7)]^1 + [3 \times \text{IV} (30)]^{2-4} + [\text{III}+2 (38)]^5 + [\text{IV} (46)]^6 + [\text{III}+2 (54)]^7 + [6 \times \text{IV} (102)]^{8-13} + [\text{III}+2 (110)]^{14} + [3 \times \text{IV} (134)]^{15-17} + [1 (135)]^{18} + [\text{II}-1 (139)]^{19}$$

Defekty a nepravidelnosti složek jsou patrné na následujícím schematu, fol. 2 je přidáno do původního kvaternu první složky až v XI. století, fol. 6 je bis (dnes označeno v moderní foliaci 6^a, 6^b), rovněž fol. 23 je bis (dnes 23a, 23b). Fol. 137 je deperditní.





Rukopis je opatřen novodobou pergamenovou vazbou, ovšem odlišnou od jednotných rajhradských pergamenových vazeb, nejstarším explicitně uvedeným provenienčním záznamem je údaj na fol. 1^r: *Monasterii Rayhradensis Ord. S. Benedicti 1709*. Jde snad o akvizici rajhradského probošta Antonína Pirma (1709–1744).³⁷⁶

Obsah R 388, omezíme-li se na základní části a relevantní interpolace XI. století, je následující:

fol. 1^r–1^v: *Quo genere vel cultu sancti martyres venerandi sunt. Ex libris beati Augustini episcopi*

fol. 2^r–2^v: opis předchozího folia **rukou B**, náležející XI. stol. (viz níže)

fol. 3^r: *Ymnus sancti Ambrosii in laudem sanctorum martyrum.*

³⁷⁶ DOKOUPIL, V.: *Soupis rukopisů*, s. 14, 190; nutno podotknout, že adj. „Rayhradensis“ se nachází na razuře, z původní vrstvy je dnes zřetelněji viditelné jen počáteční „B“, šlo tedy původně s největší pravděpodobností o provenienční záznam břevnovské knihovny, který byl druhotně změněn přepsáním na rajhradský – RYŠÁNEK, František: *Kyrielské a jiné přípisky v rajhradském Martyrologiu Adově – předělky Hankovy*. Listy filologické 76, 1953, s. 249–279, zejm. s. 255. Jen na okraj podotýkám, že rukopis R 388 patřil (spolu s misálem R 396, breviářem R 387 a graduálem R 412) ke kodexům, které byly tradičně považovány za pozůstatek nejstarší výbavy rajhradské knihovny už od dob založení kláštera – srov. MZA Brno, E 6 Benediktini Rajhrad, inv. č. 2467, sign. Fa 20, fol. 2^r s rukopisnými poznámkami Alexia HABRICHÁ z r. 1771 nazvanými *Notata ad historiam Bibliothecae Rayhradensis conficiendam*.

Aeterna Christi munera × in sempiterna saecula. Amen

(= AH 2, s. 74 č. 95)

fol. 3^r–138^r: Martyrologium Adonis

fol. 26^v: benediktinská interpolace zapsaná ke IV. únorovým idám: *Ipsa die sanctę Scolasticae, sororis sancti Benedicti abbatis rukou B*, náležející

XI. stol. (viz níže): **Obr. Xe**

fol. 34^v: nekrologický přípisek XI. stol. rukou **glosátora D** (viz níže): *Obiit*

Volica matrona: Obr. XIIb na s. 423

fol. 70^r: cyrilská homilie Ps.-Iohannis Chrysostomi HA РОЖЬЕТО СТЬЕ БЦЕ

fol. 70^v: *Signum crucis mirabile × regnans per omnem seculum amen*

(= cf. AH 2, s. 86 č. 119)

Salve crux sancta × cui laus sit in evum

(= AH 53, s. 86)

oba hymny psány **rukou B**, náležející XI. stol. (viz níže): **Obr. Xa**

fol. 99^r: interlineární svatocypriánské přípisky XI. stol. rukou **glosátora D** (viz níže): **Obr. XIIa** na s. 423

fol. 105^v–106^r: u horního okraje připsán neumovaný tropus ke cti sv. Cypriána **rukou B**, náležející XI. století (viz níže): **Obr. Xb-c**

fol. 107^r: svatováclavská interpolace **rukou B**, náležející XI. století (viz níže):

Obr. Xd

fol. 138^r–139^r: *Chronicon breve*

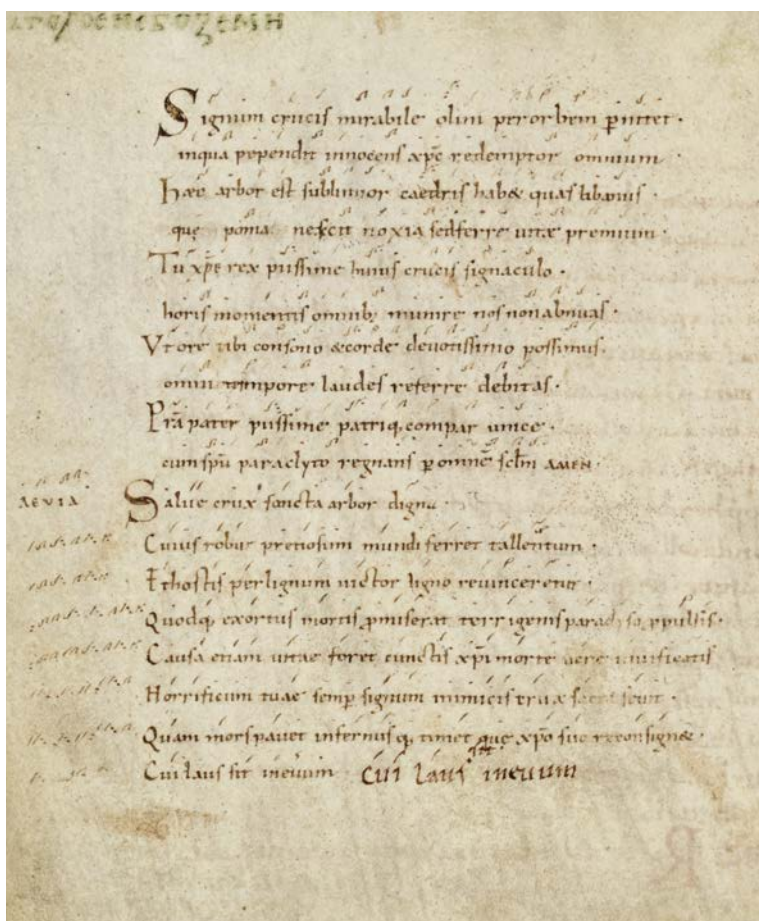
Paleograficky nebyl kodex R 388 doposud celistvě zpracován. Jeho dnešní podoba je bezpochyby výsledkem dvou fází. Na první fázi se podílely tři písářské ruce, totiž dva písáři hlavního textu (ruce A, E) a písář převážně glos C. V tomto období se rukopis ještě nacházel mimo území Čech. Přesnější lokalizace mateřského skriptoria není doposud bezpečná, tudíž i časové zařazení nejstarší vrstvy R 388 kolísá a je jen rámcové. Sám velký znalec raně karolínského knižního písma Bernhard Bischoff nezaujal jednotné a jednoznačné stanovisko.³⁷⁷ Je evidentní, že písářské ruce A a E vykazují silnou afinitu, pro E je typický zvětšený modul písma a v porovnání s A je značně nestabilní; glosátor C je rukou o něco mladší, bez společných rysů s A a E. Podíl jejich práce je následující:

- písář A pracoval na fol. 1^r–1^v a 3^r–65^v
- písář E napsal fol. 66^r–70^r a 71^r–138^r
- glosátor C napsal text na fol. 138^r (od *A nativitate*) do fol. 139^r a glosy porůznu v celém rukopise.³⁷⁸

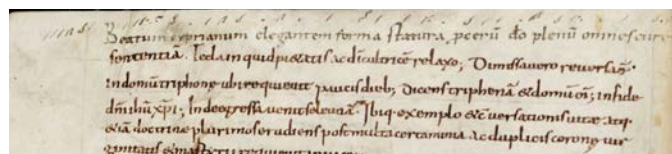
³⁷⁷ BISCHOFF, B.: *Die süddeutschen Schreibschulen* 2, s. 256 datuje R 388 do přelomu IX./X. století, jeho poslední publikované stanovisko je v: BISCHOFF, B. – EBERSPERGER, B.: *Katalog I*, s. 149 č. 694, kde přesouvá kodex do X. století a umísťuje jej jen obecně do východofranského regionu („Ostfrankreich“).

³⁷⁸ Analýze glos v R 388 věnoval zatím největší pozornost FLODR, M.: *Paleografické poznámky k rajhradskému rukopisu Adova Martyrologia*. Časopis Matice moravské 75, 1956, s. 323–338, zejm. s. 333–335.

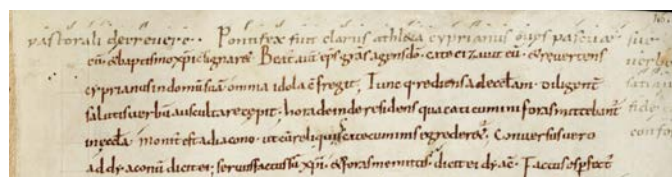
X. Práce „glosátora B“.



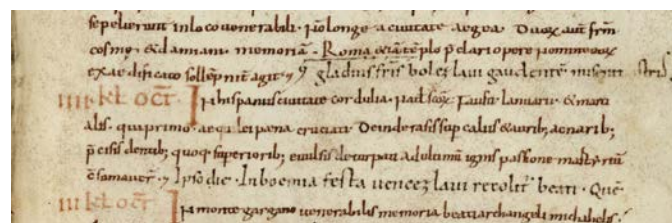
Obr. Xa. Muzeum Brněnska, Knihovna Rajhradského benediktinského opatství, sign. R 388, fol. 70^v. © Benediktinské opatství Rajhrad.



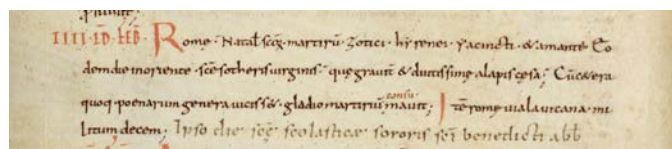
Obr. Xb. Muzeum Brněnska, Knihovna Rajhradského benediktinského opatství, sign. R 388, fol. 105^v. © Benediktinské opatství Rajhrad.



Obr. Xc. Muzeum Brněnska, Knihovna Rajhradského benediktinského opatství, sign. R 388, fol. 106^r. © Benediktinské opatství Rajhrad.



Obr. Xd. Muzeum Brněnska, Knihovna Rajhradského benediktinského opatství, sign. R 388, fol. 107^r. © Benediktinské opatství Rajhrad.



Obr. Xe. Muzeum Brněnska, Knihovna Rajhradského benediktinského opatství, sign. R 388, fol. 26^v. © Benediktinské opatství Rajhrad.

Druhá fáze práce na R 388 je pro nás mnohem důležitější, protože jde o texty, které zcela jistě vznikaly již na území Čech, a to v benediktinském prostředí. Hlavní osobou, která v této vrstvě zanechala svou stopu, je **písař a glosátor B**.³⁷⁹ Jeho hlavní práce na R 388 je sumarizovaná výše. Na první pohled upoutá pozornost koncentrace glosátora B na hudební složku opisovaných textů (ovládá neumový notopis svatohavelského typu), současně je autorem důležité bohemikální adaptace textu *Martyrologii Adonis* (Adamova Martyrologia) ke IV. říjnovým kalendám, tj. ke svátku 28. září, na nějž připadal v Čechách svátek sv. Václava:

*Ipso die in Boemia festa Uencezlauī recolitur beati
quem gladius fratris Bolezlauī gaudentem miserat [a]stris.*

Ruku glosátora B známe i z „kanonizované“ knižní formy, to když na fol. 70^v zaznamenal dva hymny oslavující Sv. kříž a když na fol. 2 opsal text folia předchozího. Díky této šťastné shodě okolností můžeme pozorovat jasné stopy břevnovské afinity tak, jak byly konstatovány výše u skupiny soustředěné kolem Vojtěchovy profese. Snad nejcharakterističtější je mostovité pojetí ligatury „ct“, které drží i ve svém volnějším projevu v glosách. Rovněž grafika jeho ruky nás tedy opravňuje vyslovit závěr, že práce glosátora a příležitostného písaře B náleží do **břevnovského skriptoria** pracujícího kolem poloviny XI. století, tedy v době působení opata Meinharda.

Písmo glosátora B je ve své kaligrafické variantě pravidelné, úhledné a elegantní, písař se vyhýbá všem „modernismům“, zejména pokud jde o patky dříků písmen „m“ a „n“, jež jsou u něj pravidelně tupě zakončeny na základní lince. Hlavy dříků u liter s horní dotažnicovou délkou jsou vybaveny trojúhelníkovými násadci. Spodní bříško u písmene „g“ bývá poměrně malé. O mostovité ligatuře „ct“, kterou se hlásí ke grafice břevnovského skriptoria, byla již zmínka. Všechny rysy jsou v poněkud zběžnější podobě zřetelné i u glos jeho rukou psaných. Pokud to prostor dovoluje, posiluje se v nich vertikální charakter písma, u glos je častější zběžnější varianta „a“ s bříškem nasazovaným téměř u hlavy dříku. Tento jev je ovšem obecnějšího rázu, setkáme se s ním ještě u glos břevnovského původu v kapitulním kodexu A 156 níže.

Specifický zájem glosátora B o hudbu překračoval běžnou monastickou praxi. Soudím tak z jeho stop, které zanechal v kodexu Národní knihovny ČR **IX.C.6** (= Cim. C 19) obsahujícím *Quadrivium* hlásící se k Boethiovi.³⁸⁰ Ten je tvořen

³⁷⁹ Jen jako kuriozitu uvádím, že RYŠÁNEK, F.: *Kyrilské a jiné přípisky*, s. 275 považuje práci písaře, kterého označují jako „glosátora B“ a jehož ruka nepochybně náleží XI. století, za falzifikát pocházející z pera Václava Hanky.

³⁸⁰ TRUHLÁŘ, J.: *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum, qui in c. r. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur II*. Pragae 1906, s. 13 č. 1717, zde je rukopis datován do X.–XI. století. K možnému užívání tohoto Boethia v českém školním prostředí se pozitivně vyslovila VIDMANOVÁ, Anežka: *Boethius. Poslední Říman*. Praha 1982, s. 30, když předpokládá, že se kodex IX.C.6 dostal do Čech až ve XII. století, kdy se quadrivium mělo začít vyučovat na pražské svatovítské katedrální

154 listy jen nahrubo opracovaného pergamenu uspořádaného do 20 složek bez kustod, v následujícím vzorci:

$$[5 \times \text{IV} (40)]^{1-5} + [\text{III}+1 (46)]^6 + [2 \times \text{IV} (61)]^{7-8} + [2 (63)]^9 + [8 \times \text{IV} (132)]^{10-17} + [\text{III}+1 (140)]^{18} + [\text{III}+1 (147)]^{19} + [\text{III}+1 (154)]^{20}$$

Z defektů je třeba upozornit na následující: v 6. složce bylo při foliaci vynecháno fol. mezi fol. 44 a 45, v 8. složce je fol. 60 bis (číslováno jako fol. 60, fol. 60A), ve 14. složce je mylně fol. 114 „opraveno“ na fol. 119 a s touto chybou se dále počítá, při přechodu ze 17. na 18. složku bylo zcela vynecháno číslo 133, foliace celého rukopisu končí na fol. 153, z posledního listu je zachován výkroj zhruba horní poloviny, který zůstal bez foliace.

Vlastní text je psán na slepým horizontálním i vertikálním linkováním připravenou psací plochu o rozměrech 22,0 × 29,0 cm, v textovém zrcadle 14,0 × 23,5 cm, které je z obou stran ohraňováno 0,7 cm širokou dvoulinkou. Řádková distance je 0,8–0,9 cm a odpovídá dochovaným vpichům.

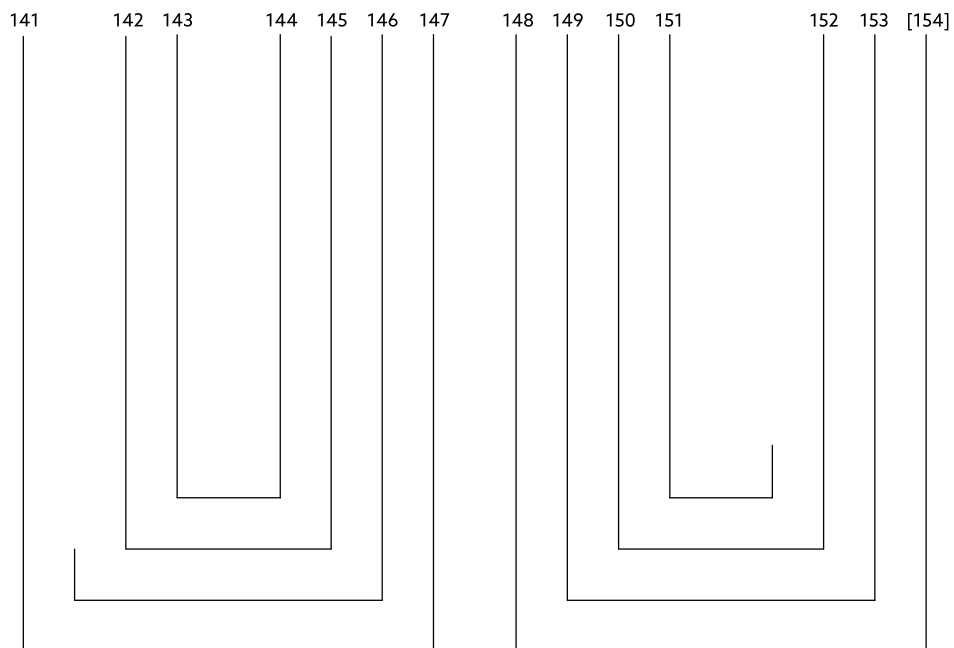
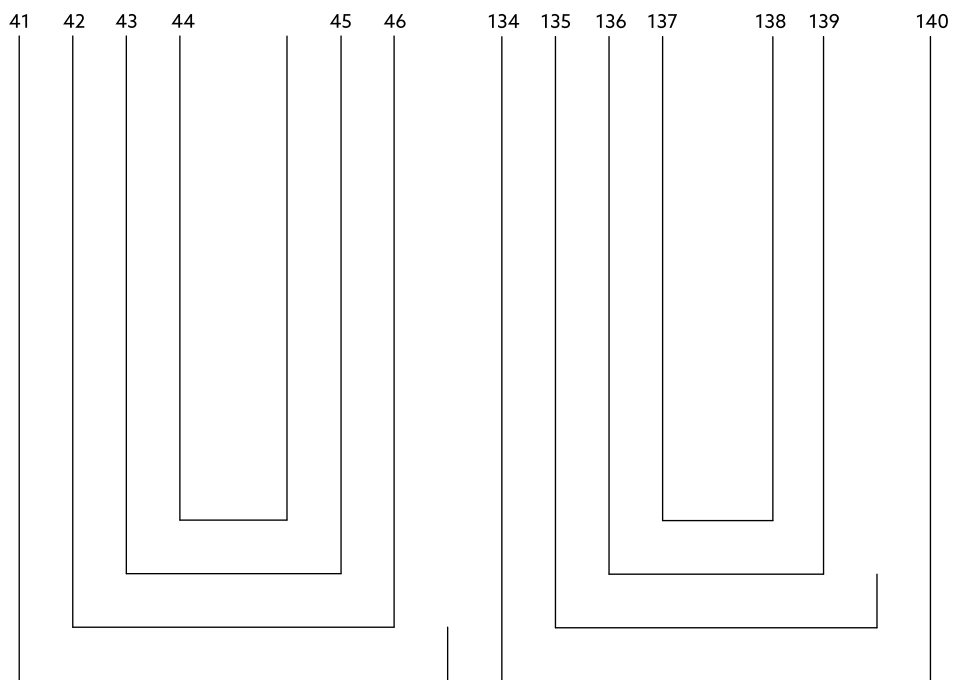
Celý rukopis *Quadrivia* je psán jedinou vypsanou rukou první půle XI. století, je tedy velmi nepravděpodobné, že by mohl svým vznikem náležet břevnovskému skriptoriu, nicméně přítomnost glosátora B na spodním okraji fol. 112^r jasně svědčí o tom, že již zhruba v půli XI. století součástí břevnovské knihovny byl a sloužil ke studiu právě glosátorovi B, který z něj čerpal informace o antickém systému hudební nauky (**Obr. XIa**). Ve své práci dokonce zaujímá vlastní stanoviska, neboť v případě právě uvedené glosy jde s největší pravděpodobností o jeho autorský text. Původ rukopisu IX.C.6 zde musím nechat prozatím otevřený a spokojit se s konstatováním jeho staré břevnovské knihovní provenience.

Jistotu břevnovské provenience glosátorovy ruky B pak dostáváme identifikací jeho práce v marginální glose na foliu 23^v rukopisu IV.D.7, o němž bylo výše konstatováno, že již svým vznikem náleží břevnovskému skriptoriu poloviny XI. století (**Obr. XIb**).

Skupina „glosátora D“: R 388 – R 384

Další glosátorskou rukou, která spojuje rukopis R 388 s jinou kodikologickou památkou a která se svou grafikou hlásí ještě do XI. století, je ruka Adamova Martyrologia, kterou označují jako „D“. Jde o ryzího glosátora a příležitostného korektora, jeho ruka je dosti robustní, což lze považovat za jistý příznak nejistoty a „nevypsání“. V R 388 zanechal svou stopu na fol. 34^v, kde k VI. dubnovým kalendám (tj. k 27. březnu) zapsal nekrologický přípisek: *Obiit Volica matrona*

škole, kam údajně měl doputovat i Boethius ve zmiňovaném rukopise. Jen připomínám, že autentický Boethius zaznívá jen z části Aritmetiky a z Musiky, která nás zde ovšem zajímá v prvé řadě – srov. VIDMANOVÁ, A.: *Boethius. Poslední Říman*, s. 26.



R 384.³⁸¹ Zde se ruka glosátora D vyskytuje toliko jednou, a to na fol. 71^v (**Obr. XIII** na s. 424). Jeho poznámka má smysl ryze pomocný (*LXX – septuaginta*). Vedle přítomnosti glosátora D, ježž můžeme vzhledem k jeho výskytu v R 388 v XI. století označit za břevnovského, se v kodexu R 384 vyskytuje celá řada mladších glos, mezi nimi i zajímavá skupina drobných přípisků a zkoušek péra na posledním foliu (fol. 99^v), kterou lze datovat do XII. století a kde se vyskytuje narážka na (nejspíš aktuálně panujícího) knížete: *dux Uladizlau[s]*. I tato skutečnost nás opravňuje spatřovat v R 384 bohemikum, alespoň pokud jde o jeho uložení, a to již od poloviny XI. století. Přesto jej nelze označit za produkt břevnovského skriptoria, neboť žádná z jeho rukou nemá prokazatelnou vazbu na předchozí skupiny pramenů. Kodex píše tři písaři s následujícím podílem:

- **ruka A** na fol. 1^r–9^v, 15^r–24^v, 26^r–26^v, 30^v–31^r, 52^v–58^r
- **ruka B** na fol. 9^v–14^v, 25^r–26^r, 26^v–30^v, 31^v–52^r, 58^r–69^r, 69^v–70^v, 71^r–97^v, 98^v–99^r
- **ruka C** na fol. 69^r, 70^v–71^r

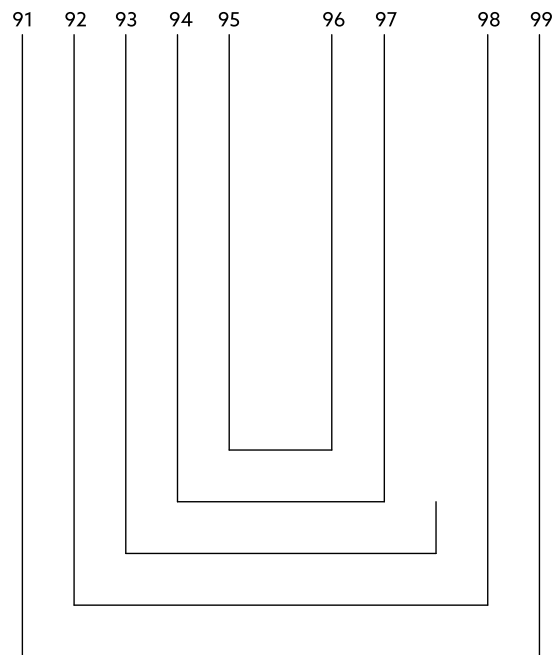
R 384 je svázán do typické rajhradské pergamenové vazby, čemuž odpovídá i provenienční přípisek na fol. 1^r: *Monasterii Rayhradensis O. S. Benedicti*. Jde o stejnou ruku, která adaptovala v R 388 (nejspíše) břevnovskou provenienci na rajhradskou, zápis tedy pochází z počátku XVIII. stol. Nicméně R 384 byl v rajhradské knihovně s největší pravděpodobností již nejpozději roku 1673, neboť se dochoval jeho opis psaný toho roku rajhradským benediktinem Vojtěchem Clementem.³⁸² Doplňme si základní údaje ke knižnímu bloku: celkem 99 folií tužšího a zašedlého pergamenu je uspořádáno do 12 vcelku pravidelných složek bez kustod:

$$[10 \times \text{IV} (80)]^{1-10} + [\text{V} (90)]^{11} + [\text{IV}+1 (99)]^{12}$$

Jednotlivé listy o rozměru 19,0 × 25,0 cm jsou opatřeny horizontálním i vertikálním slepým linkováním, ovšem horizontální liniatura neodpovídá dochovaným vpichům (ty jsou dosti netypicky umístěny u hřbetu). Textové zrcadlo (14,0 × 22,0 cm) je z obou stran ohrazeno dvoulinkou 0,8 cm širokou, stejnou distancí mají řádky.

381 DOKOUPIL, V.: *Soupis rukopisů*, s. 183–184.

382 Clementův opis (na 344 papírových listech) ve velmi poškozené ohořelé vazbě je dochován v: MZA Brno, E 6 Benediktini Rajhrad, karton 389, sign. H f 9.



Sermones A 156

Výše byla zmínka o tom, že k rukopisům, které se svými glosami hlásí do břevnovského prostředí již v XI. století, patří i pražský kapitulní kodex **A 156**.³⁸³ Zásluhou Zdeňky Hledíkové byla tato skutečnost dostatečně prokázána,³⁸⁴ proto se zde omezím jen na doplnění nejnútnejších kodikologických a paleografických informací. Citovaný rukopis je bezpochyby vůbec nejstarším doposud identifikovaným rukopisem břevnovské klášterní knihovny, vysoce pravděpodobná je hypotéza Zdeňky Hledíkové, že patří k její původní výbavě. Nejpozději mohl být získán během „druhé fundace“ břevnovského kláštera benediktiny z Niederaltaichu vedenými opatem Meinhardem, v tomto případě by vplynul do břevnovské rukopisné sbírky nejspíše někdy během 40. let XI. století.

Vlastní raně karolínská címélie je výsledkem práce celkem šesti písařských rukou (z toho dvou hlavních a kooperujících: A + B a dalších čtyř příležitostných: C – F) s následujícím podílem:

- **písař A:** fol. 1^r–19^v, 21^r–44^v, 45^r, 46^r, 47^r, 48^v, 49^r–63^v, 64^v–70^r, 70^v–84^v, 87^r, 89^v–97^r, 98^v–99^r, 100^r, 100^v–102^r, 106^v–107^r, 109^v–123^r, 126^r–127^v

³⁸³ PATERA, A. – PODLAHA, A.: *Soupis rukopisů I*, s. 163 č. 261.

³⁸⁴ HLEDÍKOVÁ, Z.: *Nejstarší břevnovský rukopis*, s. 41–52.

- **písař B:** fol. 20^r–20^v, 44^v, 45^v, 46^v, 47^v–48^v, 49^r, 64^r, 70^r, 85^r–87^r, 87^v–89^r, 97^v–98^r, 102^r–106^r, 107^v
- **písař C:** fol. 99^v
- **písař D:** fol. 100^r
- **písař E:** fol. 107^v–109^r
- **písař F:** fol. 123^v–125^v

Vazba A 156 je gotická, prkénková, potažená od hřbetu zhruba do třetiny šíře přední i zadní desky světlou kůží, má uprostřed jednu funkční přezku, na konci s kováním. Přední příděští tvoří obnažené desky vazby, na němž je nalepen štítek s kapitulním ex libris, zadní příděští je zcela bez pokryvu. Knižní blok³⁸⁵ má 18 složek velmi nekvalitního, často perforovaného a dosti tenkého pergamenu s dobře odlišitelnou srstní a masovou stranou, klad archů ve složkách důsledně respektuje tzv. Gregoryho princip. Většina složek je opatřena složkovými kustodami umístěvanými na konec příslušné složky (bez kustod jsou třináctá, čtrnáctá a patnáctá složka, dále poslední dvě složky: sedmnáctá a osmnáctá), mají podobu římských číslic: II (= dnes 1. složka v knižním bloku!), III, IIII, V, VI, VII, VIII, VIII, X, XI, XII, XIII, XVI. Schema je pak následující:

$$[5 \times IV (40)]^{1-5} + [III+2 (48)]^6 + [2 \times IV (64)]^{7-8} + [III+2 (72)]^9 + [6 \times IV (118)]^{10-15} + [II+1 (123)]^{16} + [2 \times I (127)]^{17-18}$$

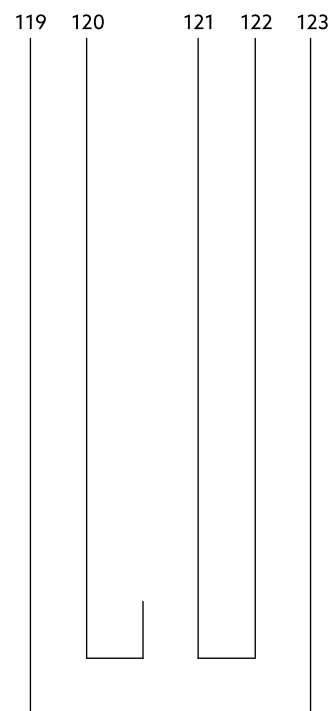
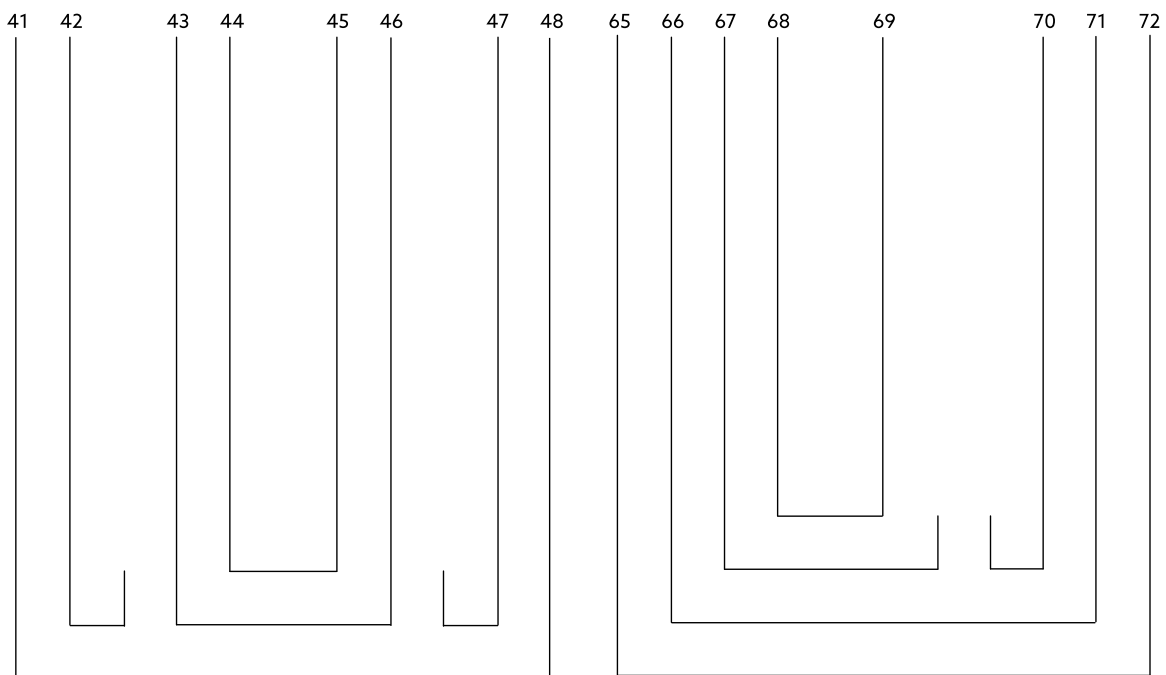
Defekt šesté složky vznikl roztržením původního archu (fol. 42–47), který má dnes podobu samostatných jednolistů, ke stejnému defektu došlo u deváté složky (roztržen je arch, který původně tvořila fol. 67–70), poslední dvě složky jsou tvořeny vždy po jednom archu a poslední bifolio má o něco menší formát než archy všech předchozích složek. Při foliaci kodexu došlo k chybě, a to v 10. složce, kde byla původně vynechána dvě folia mezi fol. 75 a fol. 76. Tato původně nečíslovaná folia nesou dnes foliaci tužkou: fol. 75/1 a fol. 75/2.

Jednotlivé listy (18,0 × 25,0 cm) byly před popsáním nalinkovány slepým horizontálním a vertikálním linkováním, textové zrcadlo (13,0 × 19,0 cm) je vlevo u hřbetu ohraničeno převážně jednolinkou (výjimečně dvoulinkou 1,0 cm širokou), u vnějšího okraje pak vždy 1,0 cm širokou dvoulinkou. Stejnou distanci mají i řádky.

Ruce glosátorů sice nelze identifikovat v žádném dalším kodexu břevnovské provenience, jsou navíc pro detailnější studium příliš malé, za zmínku snad stojí jen „aktualizace“ provedená na fol. 33^r, kde ruka XI. století „korigovala“ raně karolínská „a“ (v podobě „cc“) na čtenářsky „přijatelnější“ minuskulní podobu (**Obr. XIV** na s. 426). Není bez zajímavosti, že tvarově tato minuskulní forma vykazuje nápadně trojúhelníkový duktus, který byl výše dokumentován jako typicky břevnovský. Jediná izolovaná litera je pochopitelně pro vyslovení závěru nedosta-

³⁸⁵ Na tomto místě děkuji za mimořádnou ochotu správci knihovny Pražské kapituly dr. Markovi Suchému za možnost důkladně prostudovat originál a za kooperaci při tomto studiu.

4 Nejstarší písařské školy v Čechách a na Moravě



tečná. Snad nejznámější a Hledíkovou správně čtené je bohemikum na fol. 16^r. Rovněž zde je obtížné stanovit bližší stáří, domnívám se, že v tomto případě jde o poněkud mladší přípisek vykazující proti břevnovskému duktu poloviny XI. století zřetelně vertikalizovanější modul, spíše se hodící do přelomu XI./XII. století. Nebude rozhodně soudobé s výše uvedenými „aktualizacemi“, což ale nic nemění na jeho břevnovské provenienci.

Mladší interpolace: IV.D.7 – R 418 – XIII.G.12

Zbývající skupinu spojuje totožnost písařské ruky, v obou případech jde ovšem o mladší písaře, z nichž jednoho jsme již poznali jakožto autora „hudebního doplňku“ do břevnovského kodexu IV.D.7, kde jsem jej označil jako písaře C (viz výše). Tam bylo i konstatováno, že jde o ruku mladší náležející první polovině XII. století. Jeho hlavní prací je ale podíl na benediktinském graduálu rajhradské klášterní knihovny signovaném R 418.³⁸⁶ **Benediktinská a česká** proveniencie tohoto kodexu je známou skutečností (litanie obsahuje sv. Benedikta a sv. Scholastiku, z českých patronů uváděn sv. Vojtěch i sv. Václav, pro Čechy první půle XII. století typicky schází ještě sv. Ludmila³⁸⁷).

Kodex je dochován v gotické prkénkové vazbě³⁸⁸ značně poškozené červotočem, se zbytkem koženého pokryvu na zadní desce a zbytkem jedné spony, bez předsádek. Dnes má rukopis 19 pergamenových složek bez kustod, z nichž 18 je původních, a jedna (jde o 5. složku, kterou tvoří pouhý arch) je přívazkem raného XIV. století:

$$[IV+1 (9)]^1 + [2 \times IV (25)]^{2-3} + [II (28B)]^4 + [I (30)]^5 + [III+1 (37)]^6 + [4 \times IV (69)]^{7-10} + [IV-1 (77)]^{11} + [7 \times IV (133)]^{12-18} + [IV+2 (143)]^{19}$$

Z nepravidelností je třeba explicitně zmínit chybu ve foliaci ve čtvrté složce: po fol. 28 následuje fol. 28B, v jedenácté složce je deperditní, ale do foliace započítané fol. 72.

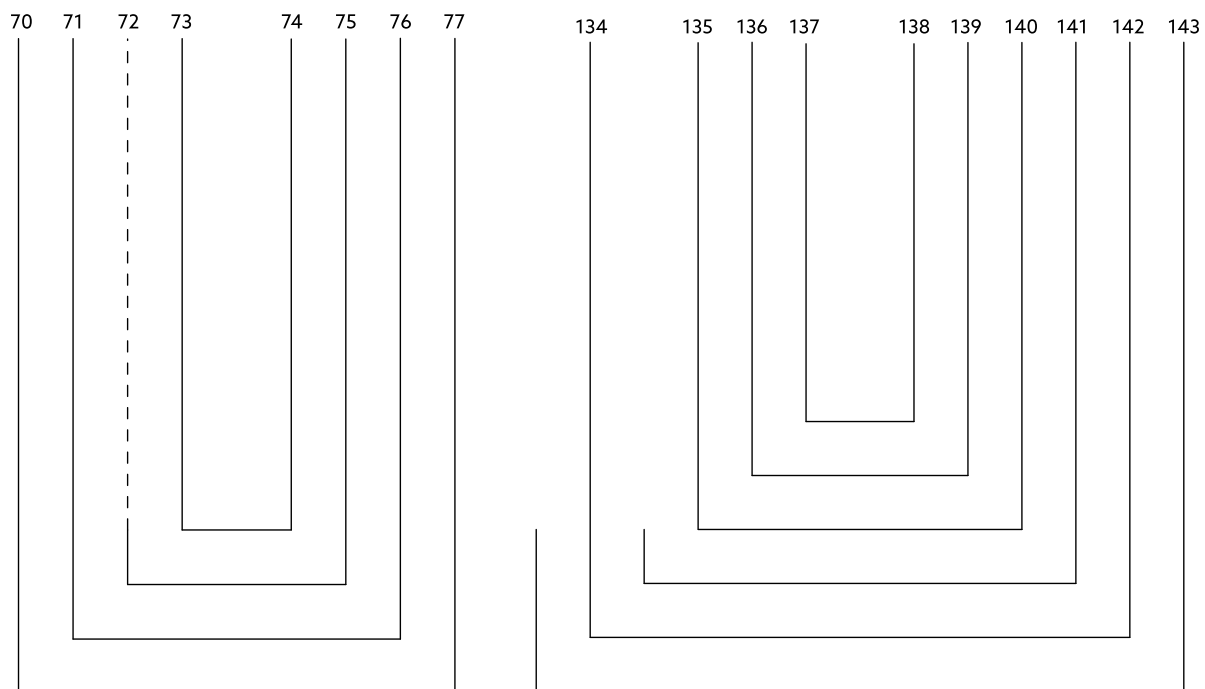
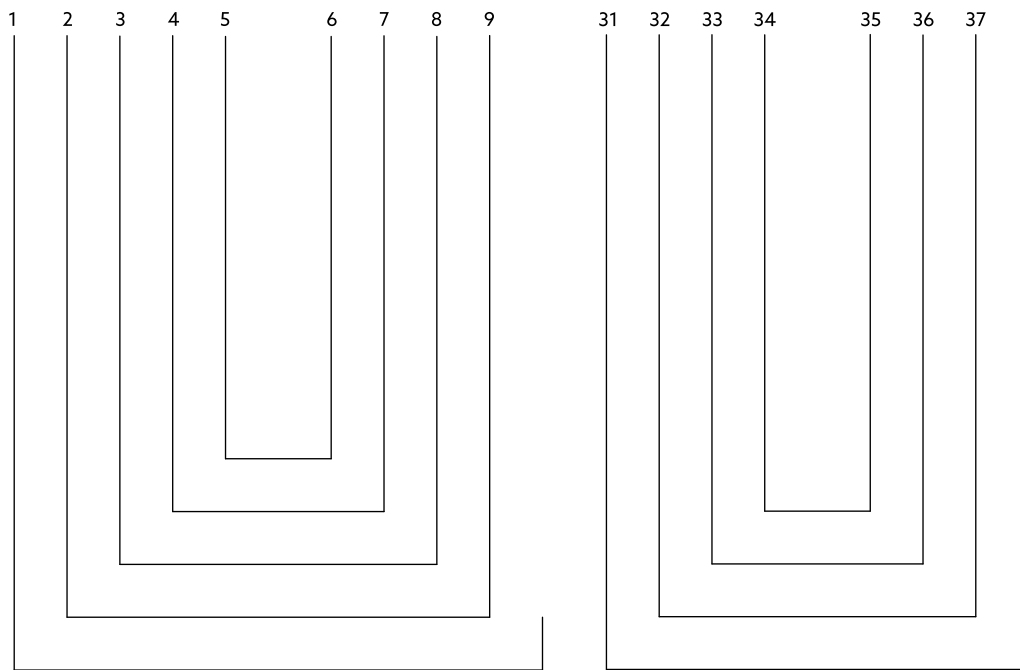
Velmi nekvalitní, tuhý, zahnědlý pergamen byl místy jen zcela nahrubo opracován (někde dokonce se zřetelnými zbytky srsti: nejvýrazněji na foliu 14^r), nebyl tudíž pro sestavovatele problém dodržovat tzv. Gregoryho princip při kladení jednotlivých archů na sebe. Kodex má v dnešní podobě zmenšený formát

386 Muzeum Brněnska, Knihovna Rajhradského benediktinského opatství, sign. R 418; DOKOUPIL, V.: *Soupis rukopisů*, s. 238–239, kde zdůvodnění české benediktinské proveniencie.

387 Šíření jejího kultu popsal KUBÍN, Petr: *Sedm přemyslovských kultů*. Praha 2011 (Opera Facultatis theologiae Universitatis Carolinae – Historia et historia atrium 12), s. 81–123. Její lokální kult má své kořeny v prostředí svatojiřském, a to již v 60.–70. letech X. století. Na diecézní úrovni ovšem proniká až za episkopátu pražského biskupa Daniela I. (1148–1167) – srov. KUBÍN, P.: *Sedm přemyslovských kultů*, s. 112.

388 Nejde rozhodně o původní vazbu z pol. XII. stol., jak avizuje DOKOUPIL, V.: *Soupis rukopisů*, s. 238.

4 Nejstarší písarské školy v Čechách a na Moravě



(12,0 × 16,5 cm), okrajové vpichy jsou tudíž zachovány jen sporadicky. Liniatura je rovněž velmi nedbale provedená, je slepá v horizontálním i vertikálním směru. Textové zrcadlo 8,0 × 11,0 je z obou stran ohraničeno jednodílnou, řádková distance je 0,8 cm.

Na vzniku rukopisu se postupně podílelo celkem devět písařů s tímto podílem:

- **ruka A:** fol. 1^r-1^v, 4^r (*edificavit – maiestate sua*), 37^r-37^v
- **ruka B:** fol. 2^r-28B^v, 33^r-36^v; jde o ruku interpolátora do břevnovského rukopisu IV.D.7 (viz výše)
- **ruka C:** fol. 29^r-30^v
- **ruka D:** fol. 31^r
- **ruka E:** fol. 31^v
- **ruka F:** fol. 31^r (pouze *Misericordiam meam non* na konci folia), 31^v-32^v, 118^r-142^v
- **ruka G:** fol. 33^r
- **ruka H:** fol. 38^r-117^v
- **ruka I:** fol. 143^r

Pro rekonstrukci břevnovského skriptoria první půle XII. století, kam spadá napsání R 418, má význam i ruka A (**Obr. XV** na s. 426), která se podílela (jako ruka F: **Obr. XVI** na s. 427) na vzniku klementinského rukopisu **XIII.G.12**. Ten celou sérii kodexů souvisejících s rekonstrukcí nejstaršího břevnovského skriptoria uzavírá.³⁸⁹ Shrnu zde alespoň základní kodikologická a paleografická informace, neboť jde (stejně jako tomu bylo u R 418) o rukopis až z první půle XII. století. Kodex je opatřen prkénkovou, kůží potaženou vazbou se stopami po dvou záponách, předsádky jsou vepředu i vzadu pokryty přilepeným pergamenovým jednolistem se zkouškami pera bez zřetelných provenienčních příznaků. Celkem 160 folií vcelku jemného a dobře opracovaného pergamenu je uspořádáno do 21 složek v tomto vzorci:

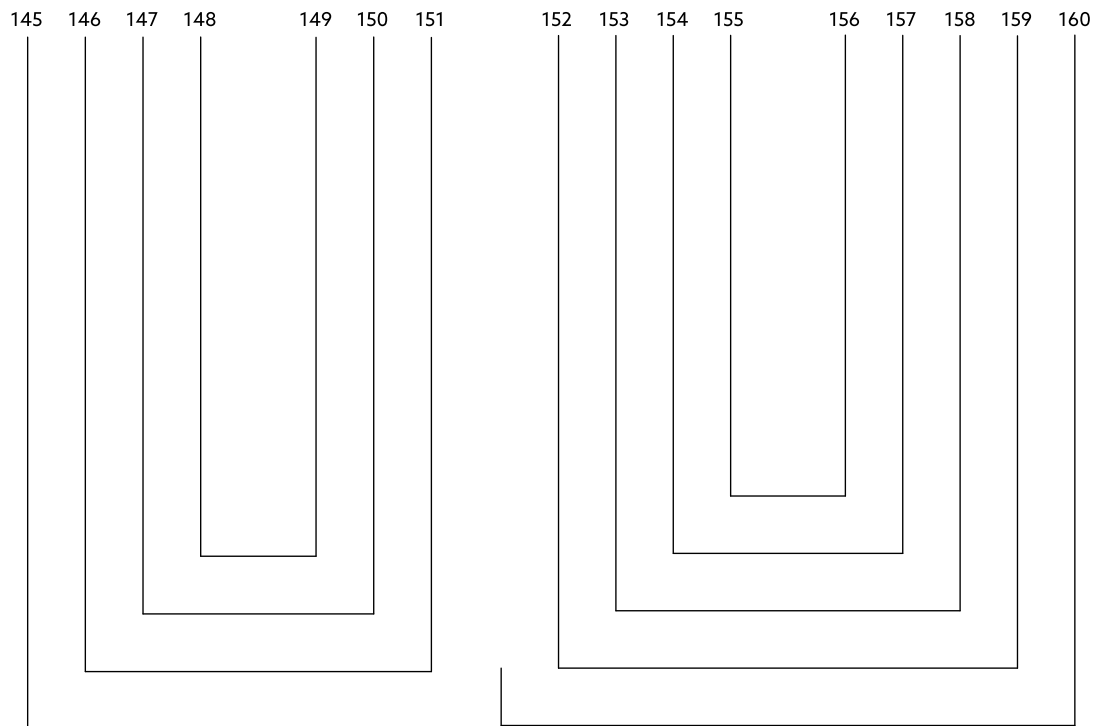
$$[3 \times \text{IV} (24)]^{1-3} + [\text{III} (30)]^4 + [3 \times \text{IV} (54)]^{5-7} + [\text{I} (56)]^8 + [11 \times \text{IV} (144)]^{9-19} + [\text{III}+1 (151)]^{20} + [\text{IV}+1 (160)]^{21}$$

Složkové kustody mají podobu římských číslic a jsou umístěny u prvních třinácti složek vždy na začátku: I, II, III, IIII, V, VI, VII, VIII, VIII, X, XI, XII, XIII, u čtrnácté složky na jejím konci: XIII, zbývající složky jsou bez kustod.

Z písařského hlediska je situace následující:

- **písař A** píše fol. 1^r-56^v
- **písař B** píše fol. 57^r-96^r

389 TRUHLÁŘ, J.: *Catalogus II*, s. 264–265 č. 2379. Kodex nemá známky jakékoliv starší provenience; srov. PLOCEK, V.: *Catalogus codicum notis musicis instructorum I*, s. 564 č. 165.

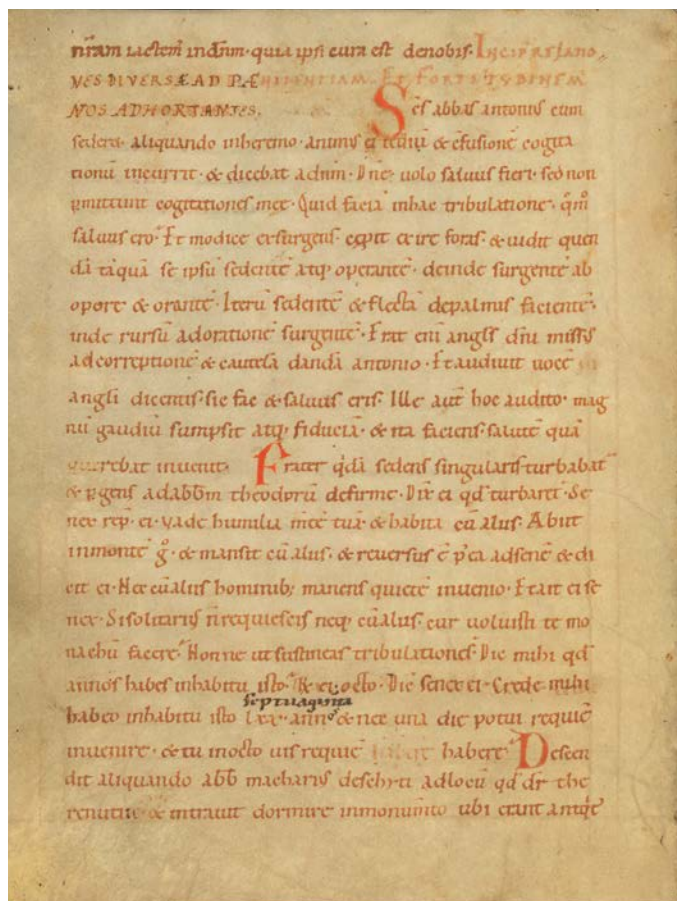


- **písař C** píše fol. 97^v-133^v, 135^r (jen *Vulnerasti – thuris*), 137^r-141^v (zde prvních 5 řádků)
- **písař D** píše fol. 134^r-136^v
- **písař E** píše fol. 141^v (od 6. řádku) -144^v, 146^r-146^v (po *dilectus meus*)
- **písař F** píše fol. 145^r-145^v, 146^v (od *mihi loquitur*) -160^r

Tímto klementinským rukopisem, který můžeme připsat Břevnovu první poloviny XII. století, se uzavírá soubor vzájemně propojených vztahů založených na kombinaci knihovní provenience a písařské totožnosti, popřípadě příbuznosti.

4.2.2 Celkové shrnutí

Z prostředí gorzsky orientovaného bavorského Niederaltaichu přichází do Břevnova Meinhardus, během jehož dlouhého opatování (1035/1044-1089) dochází k založení první písařské školy na území Čech, jejíž stopy můžeme dnes v dochovaných písemných památkách identifikovat. Rekonstrukce břevnovského skriptoria je založena primárně na metodách nezávislých na paleografickém rozboru v užším slova smyslu. Jde v prvé řadě o shromáždění dnes na různých místech



Obr. XIII. Muzeum Brněnska, Knihovna Rajhradského benediktinského opatství, sign. R 384, fol. 71^v. © Benediktinské opatství Rajhrad.

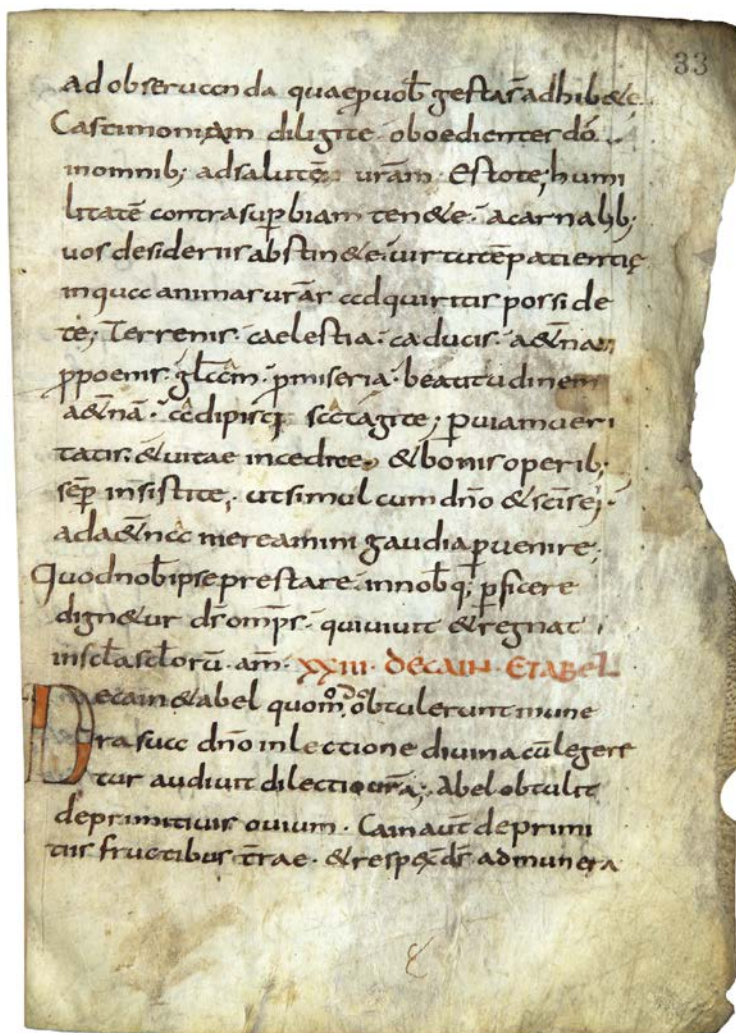
fragmentárně dochovaný misál z vazby prvotisku č. 50 knihovny Metropolitní kapituly sv. Václava v Olomouci.

Významným „záchytným“ bodem břevnovské písařské školy je tzv. *profesní listek sv. Vojtěcha* (NA Praha, ŘB Břevnov, inv. č. 191). U něj je břevnovská provenience písma fakticky jistá, duktus jeho ruky zanechal navíc v břevnovském skriptoriu jistou tradici. Příbuzné písařské projevy nacházíme totiž v již uvedeném frankfurtském kodexu Ms. 114 (zde jde o ruku kaligrafa „A“) a dále v rukopisu Homilií Řehoře Velikého z NK ČR, sign. IV.D.7 (pomocný písař „B“). Hlavním písařem v tomto klementinském kodexu je jediný jménem známý písař břevnovského skriptoria, totiž bratr Modestus.

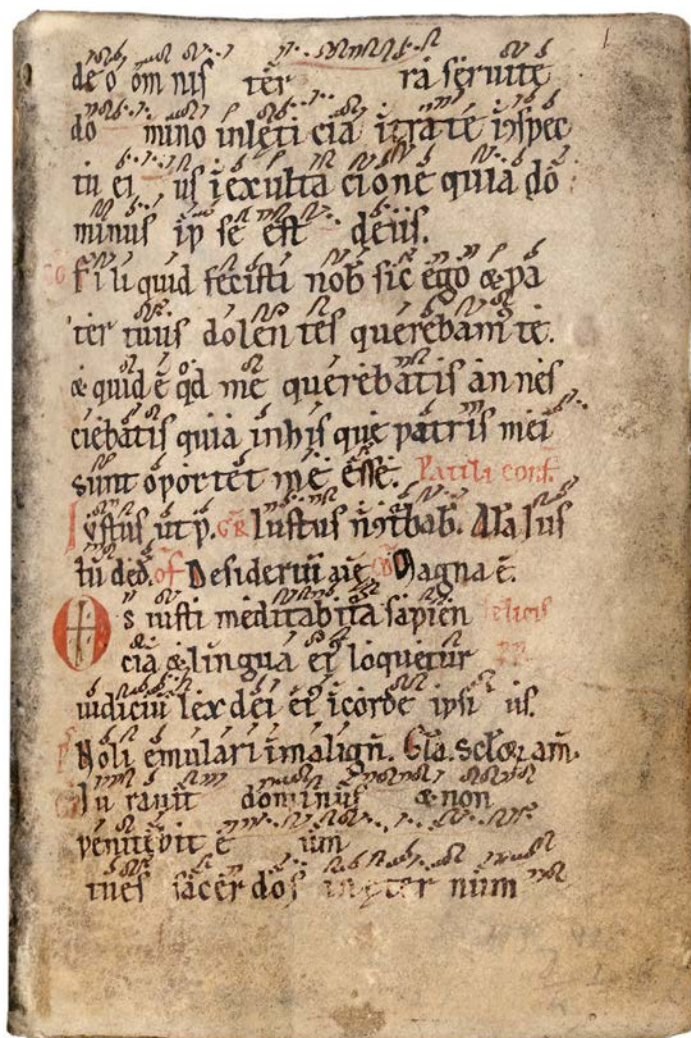
Benediktinskou provenienci rukopisu IV.D.7 potvrzuje i přítomnost mladších přípisků, které se svým písmem hlásí do první půle XII. století. Přípisky provedla ruka známá též z bezpečně českého benediktinského graduálu, který je dnes uložen v Muzeu Brněnska, v Knihovně rajhradského benediktinského opatství pod sign. R 418.

Důležitým indikátorem břevnovské písařské školy je rovněž ruka označená jako „glosátor B“. Ten nejvíce pracoval na neumovaných textech doplňovaných jím v půli XI. století do jinak raně karolínského Adamova Martyrologia (dnes: Muzeum Brněnska, Knihovna rajhradského benediktinského opatství, sign. R 388). Vedle notovaných textů glosátor B navíc adaptoval text Martyrologia pro české benediktinské prostředí (svátek sv. Václava, sv. Scholastiky); přítomnost R 388 v Čechách XI. století dokumentují i známé doplňky církevně slovanské, které byly prováděny paralelně s prací glosátora B. Jeho zájem o hudební teorii se promítnul do glos, které zanechal v rukopisu Boethiova *Quadrivia* (NK ČR, sign. IX.C.6), který musel rovněž patřit k výbavě břevnovské Meinhardovy knihovny, ačkoliv sám byl napsán již dříve, v první půli XI. století, tedy ještě mimo Břevnov. Nepřekvapí, že glosátor B zanechal drobnou stopu i v kodexu NK ČR, sign. IV.D.7.

Písařská škola působící v Břevnově kolem poloviny XI. století, kdy zde byl opatem Meinhardus, má tudíž smíšený charakter. Vyskytují se zde paralelně v zásadě dvě skupiny písařů. Jednak kaligrafové s velmi kvalitním, stabilním písařským projevem, kteří nemají žádnou bezprostřední vazbu na další písaře a kteří přišli nejspíše do Břevnova již jako hotové písařské osobnosti. Z paleografického hlediska jsou nositeli vrcholné karolínské minuskuly, která se hlásí do okruhu Otlohova (středoevropského) regionálního stylu. K jejich práci patří vídeňský Cod. 908, klementinský zlomek IV.A.24 a dnes olomoucký zlomek misálu v prvotisku č. 50 knihovny Metropolitní kapituly sv. Václava. Druhou skupinu tvoří ruce, které vykazují ve svém duktu znaky příbuznosti a které můžeme interpretovat jako reprezentanty břevnovské školy v užším slova smyslu. K jejich práci patří tzv. profesní lístek sv. Vojtěcha, podíl na dnes frankfurtském Ms. 114 a podíl na klementinském kodexu IV.D.7. Náleží k nim i ruka glosátora B.



Obr. XIV. Praha, APH, Knihovna Pražské kapituly,
 sign. A 156, fol. 33r. © Pražská metropolitní kapitula.



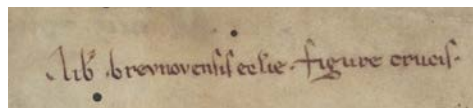
Obr. XV. Muzeum Brněnska, Knihovna Rajhradského
 benediktinského opatství, sign. R 418, fol. 1r (ruka A).
 © Benediktinské opatství Rajhrad.

i membris. i. cetera ut dictū ē. Que ē ista. Vox
 synagoge. que uident ecclesia sic augmendo
 laudari xpo. admirant. i. ad sociandi se illi uā
 animū hinc sic erupen. qn qd talis ē ingens.
 i. domb; i. ceteris membris. q. que. i. q. q. lau
 danda miranda i. uirtanda est ista q. p. g. d. m. r.
 i. p. cul. ab alius. i. a. p. ore statu g. d. u. r. i. ad alia
 iam tendit. q. i. u. p. ore statu facisset. u. p. a. dico
 consurgens de uirtute i. uirtute. i. i. n. i. n. f. e. r. i. o.
 rib; membris existens sic aurora. i. adhuc
 hinc parua luce uirtute. i. uirt. tenebras pecca
 to. i. luce uirtute existens. sic aurora uirt.
 die. i. nocte. i. uirt. tenebras hui. i. luce. e. t. n. e.
 quies. i. q. p. g. d. u. r. i. delectat. p. o. m. e. m. t. i. a.
 i. p. g. d. u. r. i. multiplicat. p. u. r. t. u. e. t. t. m. p. u. s.
 fuit quasi aurora consurgens. scil. i. n. u. i. m. o.
 i. rudimul. f. i. d. i. Aurora est scil. m. i. n. o. r. a.
 memb. i. p. u. s. i. scil. m. a. i. o. r. a. memb. i. n. e. p. u. l.
 chra. ut luna. q. clarior ē q. aurora. i. q. u. s.
 sunt pulchri ut uirtutib; t. m. s. u. n. t. l. u. n. a.
 p. p. t. defectū carnis. i. l. e. c. t. a. u. i. i. g. g. r. e. g. i. a. i.
 uirtutib; ē uirtutissimul membris. i. a.

Obr. XVI. NK ČR Praha, sign. XIII.G.12, fol. 155r (ruka F).

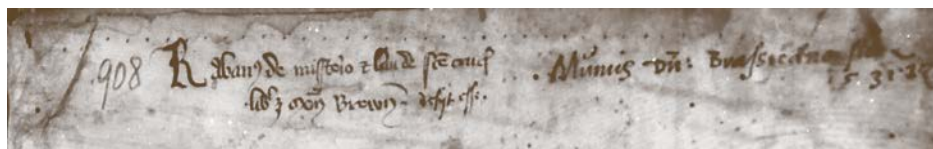
© Národní knihovna ČR.

Obr. XVII. Břevnovská ex libris.

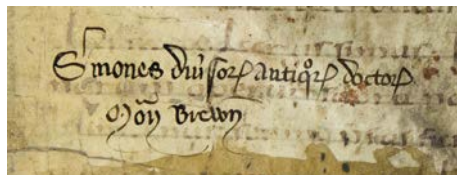


Obr. XVIIa. ÖNB Wien, Cod. Lat. 908, fol. 1^v.

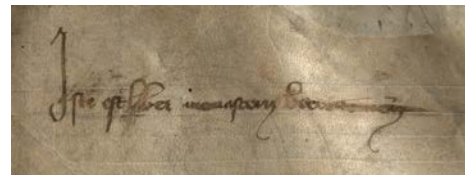
© Österreichische Nationalbibliothek.



Obr. XVIIb. ÖNB Wien, Cod. Lat. 908, fol. 1^r. © Österreichische Nationalbibliothek.



Obr. XVIIc. APH, Knihovna Pražské kapituly, sign. A 156, fol. 1^r. © Pražská metropolitní kapitula.



Obr. XVIId. Frankfurt am Main, Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg, sign. Ms Lat. oct. 114, fol. 81^r. © Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg.

Přehled identifikovaných kodexů a zlomků spojených s rekonstrukcí nejstarší doložitelné fáze břevnovského skriptoria v XI. a první půli XII. století

| Sign. | Stáří/provenience | Vztah k Břevnovu | Zdůvodnění provenience |
|-------|---|--|--|
| A 156 | IX. ^{in.} südöstliches Bayern (BISCHOFF) – XI./XII. Břevnov: glosy a grafické „adaptace“ | součást knihovny nejpozději od poloviny XI. stol. | – bohemikální glosa na fol. 16 ^r – ex libris Břevnov XIV. stol. na fol. 1 ^r |
| R 388 | – IX./X. Ostfrankreich (BISCHOFF) – XI. ^{med.} Břevnov: glosy a doplňky | součást knihovny nejpozději od poloviny XI. stol. | – ex libris Břevnov? XVIII. stol. na fol. 1 ^r – dva prokazatelně břevnovští glosátoři – liturgické stopy českého benediktinského prostředí |

| Sign. | Stáří/provenience | Vztah k Břevnovu | Zdůvodnění provenience |
|---|--------------------------|---|--|
| IX.C.6 | XI. ¹ | součást knihovny nejpozději od poloviny XI. stol. | - prokazatelně břevnovský glosátor |
| Cod. 908 | XI. ^{med.} | produkt břevnovského skriptoria a součást knihovny | - ex libris Břevnov XII. stol. na fol. 1 ^v - ex libris Břevnov XIV. stol. na fol. 1 ^r - ruka se opakuje v IV.A.24 (frag.) |
| IV.A.24 (frag.) | XI. ^{med.} | produkt břevnovského skriptoria a nejspíše i součást knihovny | - ruka se opakuje v Cod. 908 |
| Ms 114 | XI. ^{med.} | produkt břevnovského skriptoria a součást knihovny | - ex libris Břevnov XIV. stol. na fol. 81 ^r - jedna z rukou se opakuje v PT 50 (frag.) - afinita k písaři <i>Professio Adalberti</i> (ŘB Břevnov 191) |
| prvotisk č. 50 (frag.) | XI. ^{med.} | produkt břevnovského skriptoria a nejspíše i součást knihovny | - ruka se opakuje v Ms 114 |
| ŘB Břevnov 191 (<i>Professio Adalberti</i>) | XI. ^{med.} | produkt břevnovského skriptoria | - bohemikální (břevnovská) benediktinská provenience plyne z charakteru obsahu pramene |
| IV.D.7 | XI. ^{med.} | produkt břevnovského skriptoria a součást knihovny | - prokazatelně břevnovský glosátor - afinita k písaři <i>Professio Adalberti</i> (ŘB Břevnov 191) |
| R 384 | XI. ² | součást knihovny od druhé půle XI. stol. | - prokazatelně břevnovský glosátor |
| XIII.G.12 | XII. ¹ | produkt břevnovského skriptoria a součást knihovny | - jeden z písařů se opakuje v R 418 |
| R 418 | XII. ¹ | produkt břevnovského skriptoria a součást knihovny | - jeden z písařů se opakuje v XIII.G.12 - jeden z písařů interpoluje IV.D.7 - strukturou sanktorálu se hlásí do českého benediktinského prostředí |

4.3 Hradisko u Olomouce

Olomouc – sídlo moravského biskupa – se v raně středověké éře, jak známo, aktivně zapojuje do knižní i listinné produkce zejména za episkopátu Jindřicha Zdíka (1126–1150).³⁹⁰ Se jménem tohoto olomouckého diecezána lze prokazatelně spojit kvalitativní posun kupředu jak u zdejší domácí, katedrální školy (souhrnně označované jako olomoucké skriptorium),³⁹¹ tak rovněž u institucí, jejichž vznik Jindřich Zdík sám či spolu s dalšími osobnostmi inicioval: jako *pars pro toto* lze uvést strahovský konvent a Zdíkovu péči o jeho knihovnu.³⁹² Zdíkova neoddiskutovatelně výrazná osobnost³⁹³ však poněkud marginalizuje zájem o studium kontextuálních prostředí, v nichž se olomoucká písařská dílna ve druhé čtvrtině 12. století pohybovala, totiž těch středisek, jejichž tvorba sahá hlouběji před Zdíkovo působení v olomoucké (moravské) diecézi, a tudíž za svůj vznik tomuto olomouckému biskupovi nevděčí.

Platí to v prvé řadě o (do poloviny XII. století) nejvýznamnějším benediktinském opatství na Moravě, o Hradisku u Olomouce.³⁹⁴ Blízká poloha sídla olomouckých údělníků vtiskla hradiské fundaci již od počátku prominentní charakter střediska napojeného na dvorské prostředí, klášterní kostel pak logicky po určitou dobu plnil funkci mauzolea olomoucké údělné větve přemyslovského

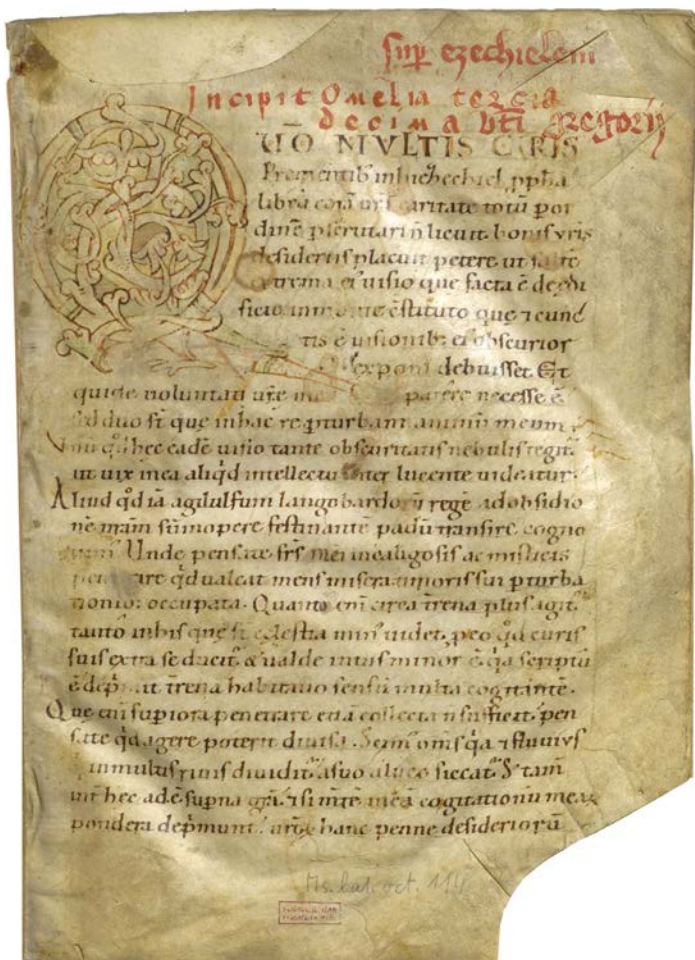
390 Zdíkův episkopát sumárně hodnotí NOVOTNÝ, V.: *Od Břetislava I. po Přemysla I.* Praha 1913 (České dějiny I/2), s. 585nn; nověji pak ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí.* Praha 1997¹, s. 240–253 a BLÁHOVÁ, M. – FROLÍK, Jan – PROFANTOVÁ, Naděžda: *Velké dějiny země Koruny české I.* (Do roku 1197). Praha–Litomyšl 1999, s. 533nn. a nověji WIHODA, M.: *České 12. století mezi zbožnými ideály a zkušeností všedního dne.* In: Hanuš, Jiří a kol.: *Christianizace českých zemí ve středoevropské perspektivě.* Brno 2011 (Země a kultura ve střední Evropě 19), s. 121–140.

391 Dílčí a ne vždy zcela udržitelné postřehy starší literatury povznesla na kvalitativně novou úroveň monografická studie FLODRA, M.: *Skriptorium olomoucké*, passim; dílčí upřesnění Flodrových závěrů provedl BISTRICKÝ, J.: *Studien zum Urkunden- Brief- und Handschriftenwesen des Bischofs Heinrich Zdík von Olmütz*, s. 135–258 a TÝŽ: *Přemyslnost olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka*, s. 32–74. Bistrického závěry jsou závažné mimo jiné obohacením „Zdíkovské matérie“ o pontifikál uložený v pozdější a přepracované verzi v klášterní bibliotéce v Quedlinburgu (dnes Halle/Saale, Universitäts- und Landesbibliothek, sign. Qued. 78) – srov. TÝŽ: *Předběžná zpráva o rukopisu Zdíkova pontifikálu.* Acta UP Olomouc – philosophico-aesthetica 5, 1979, s. 55–58.

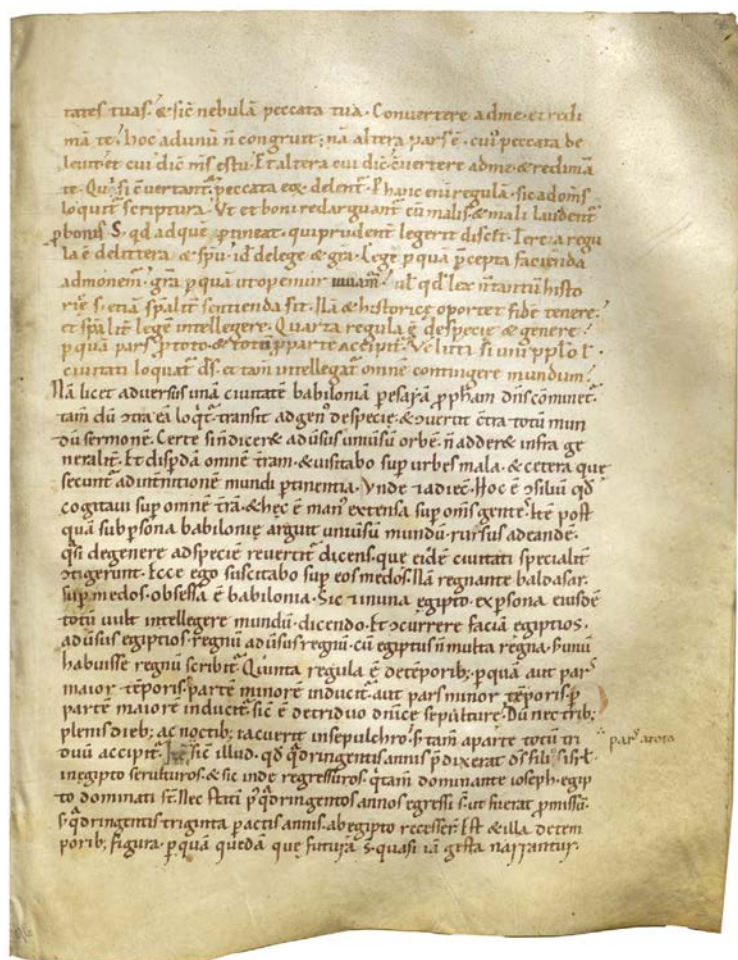
392 PRAŽÁK, J.: *Ke vzniku pražského Hildebertova kodexu.* In: Pražák, J.: Výbor s. 97–113 (původně otištěno in: *Studie o rukopisech* 3, 1964, s. 47–72); TÝŽ: *Pozůstatky Strahovské knihovny 12. století.* In: Pražák, J.: Výbor, s. 221–226 (původně otištěno in: *Strahovská knihovna* 5–6, 1970–1971, s. 59–66); TÝŽ: *Z počátků Strahovské knihovny.* In: Pražák, J.: Výbor, s. 279–281 (původně otištěno in: *Studie o rukopisech* 13, 1974, s. 169–171); TÝŽ: *K existenci strahovského skriptoria.* In: Pražák, J.: Výbor, s. 473–477 (původně otištěno in: *Documenta Pragensia* 10, 1990, s. 51–58).

393 Zatím nejnověji jeho osobnost v krátkém medailonku shrnul BISTRICKÝ, J.: *Muž reformy na olomouckém stolci. Jindřich Zdík.* In: Jan, L. – Drahoš, Zdeněk (edd.): *Osobnosti moravských dějin.* Brno 2006, s. 27–43.

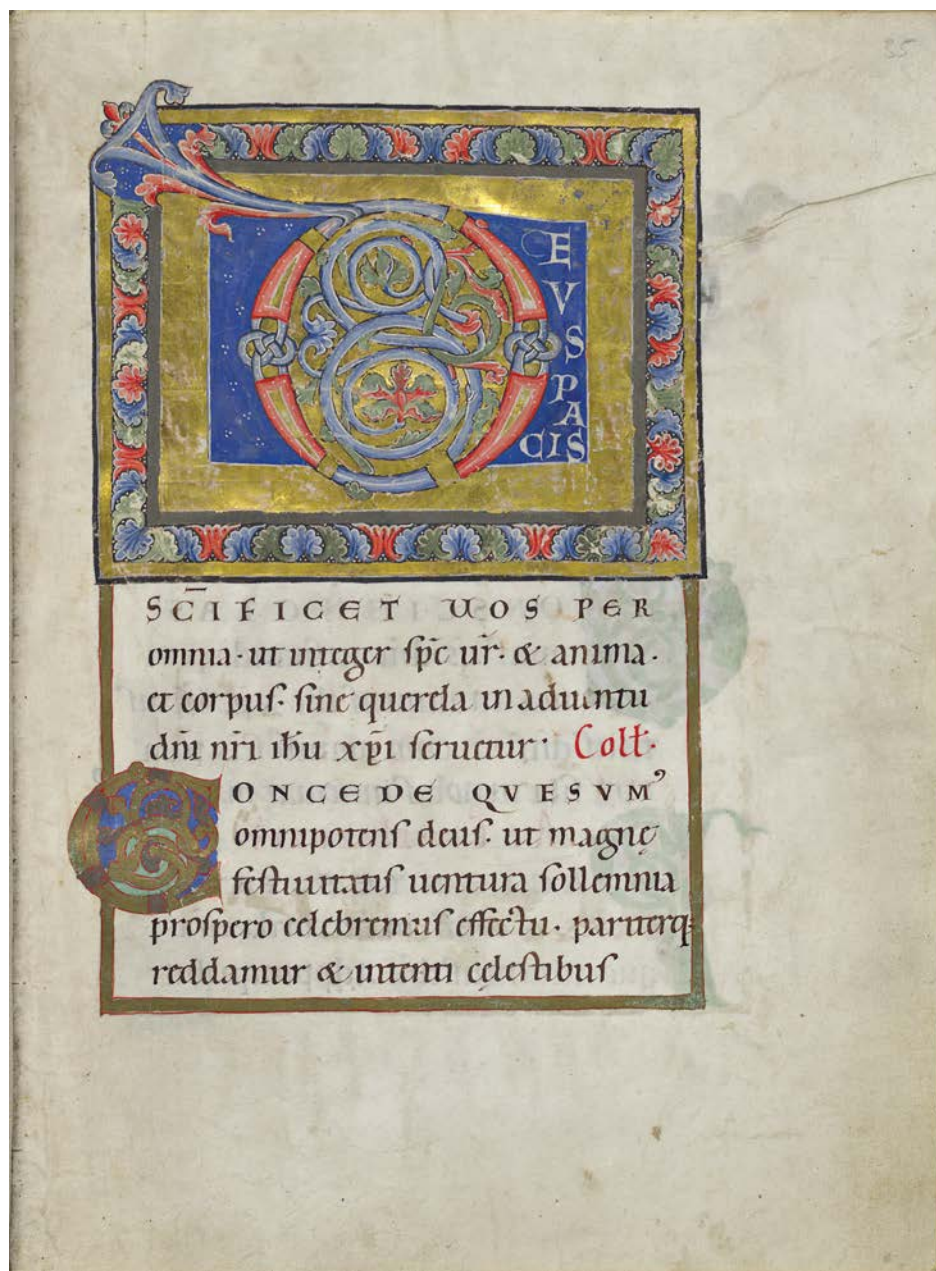
394 Z novějších shrnutí klášterních dějin, včetně bibliografické přílohy, lze upozornit na: FOLTÝN, D. a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů.* Praha 2005, s. 513–522 (heslo „Olomouc–Klášterní Hradisko“) a na *Regesta pontificum Romanorum*, s. 205–208.



Obr. XVIII. Frankfurt am Main, Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg, sign. Ms Lat. oct. 114, fol. 1^r (ruka A). © Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg.



Obr. XIX. Frankfurt am Main, Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg, sign. Ms Lat. oct. 114, fol. 96^r (ruka G). © Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg.



Obr. XX. Stockholm, Kungliga Biblioteket, sign. Cod. Theol. A 144, fol. 35r
(práce kaligrafa „R“). © Kungliga Biblioteket Stockholm.

rodu. Je proto poněkud s podivem, že hradiské opatství nevzbudilo doposud soustavnější zájem paleografický, a to i s ohledem na několikrát v literatuře sice deklarovanou, nicméně stále doposud jen hypoteticky předpokládanou existenci zdejšího vyspělého skriptoria.³⁹⁵

Rychlý a zejména razantní vzestup olomoucké katedrální písařské dílny za episkopátu olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka sice poněkud zastihuje grafické projevy benediktinského opatství v Hradisku u Olomouce, přesto však nejen nutná výbava „povinnými“ liturgiky, nýbrž i doložený zájem o pěstování domácí historiografické tradice (*Annales Gradicensis et Opatovicenses*)³⁹⁶ dávají tušit vyšší ambice hradiských benediktinů, jež by bez domácího skriptoria byly jen stěží realizovatelné a jež bezpochyby souvisejí s osobou posledního benediktinského opata v Hradisku Bohumila. Jeho jméno je, stejně jako tomu bylo v případě břevnovského Meinharda, spojováno s významnou přestavbou kláštera.³⁹⁷

Již bylo v metodickém úvodu k této kapitole konstatováno, že východiskem a jakýmsi „pevným záchytným bodem“ úvah směřujících tímto směrem může být rukopis slavného **olomouckého Kolektáře** a činnost jeho hlavního písaře („R“: **Obr. XXIa–b**), jenž se ve známé dedikační scéně v tomto kodexu sám vyobrazil, čímž nám prozradil svou příslušnost k řádu sv. Benedikta.³⁹⁸

Olomoucký Kolektář (dříve nepřesně označovaný jako *Horologium olomoucké*) je exkluzivní liturgický rukopis dochovaný ve vazbě, z jehož původní podoby je dochována jen přední dřevěná deska se zbytky odřené safiánového pokryvu, zadní dřevěná deska bez pokryvu je sekundárním doplňkem z poloviny 19. století, kdy byly do vazby, jež je dnes poměrně nestabilní a volná, za přední přideštití a vzadu na konec knižního bloku vlepeny papírové předsádky; poslední úprava vazby pochází z r. 1974. V dnešní podobě je knižní blok tvořen 20 složkami (I + 161 ff.) bez kustod v následujícím vzorci:³⁹⁹

395 Tyto teze se objevují nejčastěji v souvislosti s ikonografickou interpretací tzv. dedikační scény olomouckého Kolektáře – srov. FRIEDL, A.: *Hildebert a Everwin*. Románští malíři. Praha 1927, zejm. s. 20–28. Z uměnovědného hlediska a ne zcela šťastně ČERNÝ, P.: *Horologium olomoucké opět po dvaceti letech*. Několik poznámek k jeho iluminátorské výzdobě. In: *Historia artium IV*. Sborník k osmdesátým narozeninám prof. PhDr. Rudolfa Chadrabý, CSc., Acta UP Olomucensis. Facultas philosophica – philosophica-aesthetica 23, 2002, s. 87–110.

396 K nim zatím nejnověji WIHODA, M.: *Analy hradíšsko-opatovické nebo První moravská kronika? Po stopách nekosmouckého pojetí českých dějin*. In: Malíř, J. – Vlček, R. (edd.): *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Sborník příspěvků z konference Češi nebo Moravané? K vývoji národního vědomí na Moravě, konané dne 28. 2. 2001 v Brně. Brno 2001, s. 25–32.

397 WIHODA, M.: *Benediktinská kapitola v dějinách kláštera Hradisko u Olomouce*. In: Jan, L. – Obšusta, P. (edd.): *Ve stopách sv. Benedikta*. Brno 2002, s. 36; Bohumilova stavební aktivita nebyla ovšem doposud archeologicky potvrzena: k tomu srov. KOHOUTEK, J.: *Výzkum benediktýnského kláštera Hradisko u Olomouce*. In: Jan, L. – Obšusta, P. (edd.): *Ve stopách sv. Benedikta*, s. 211–217.

398 Opakují dnešní uložení originálu: Stockholm, Kungliga Biblioteket, sign. Cod. A 144.

399 Nejpodrobnější, i když ne zcela bezchybný popis kodexu viz u: BISTRICKÝ, J. – ČERVENKA, S.: *Olomoucké horologium – Horologium Olomucense*, s. 65–75. Do kontextu benediktinského skriptoria

$$[V (9)]^1 + [10 \times IV (89)]^{2-11} + [IV + 1 (98)]^{12} + [6 \times IV (146)]^{13-18} + [III + 1(153)]^{19} + [IV (161)]^{20}$$

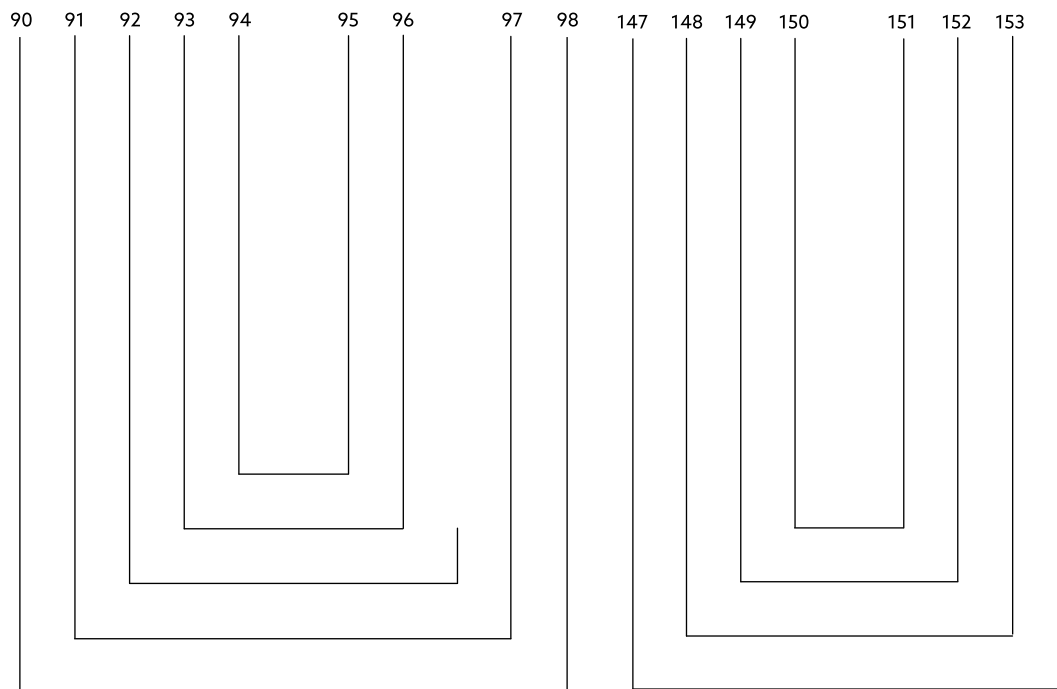
Obr. XXI. Portrét kaligrafa „R“.



Obr. XXIa-b. Stockholm, Kungliga Biblioteket,
sign. Cod. Theol. A 144, fol. 34^v. © Kungliga Biblioteket Stockholm.

v Hradisku uvedl olomoucký Kolektář HAVEL, D.: *K benediktinskému skriptoriu v Klášterním Hradisku u Olomouce ve 12. století*. In: Červená, Radana – Čermáková, Jana – Mitáček, Jiří (red.): *Campana Codex Civitas. Miroslao Flodr octogenario*. Brno 2009, s. 136–176.

První složku tvoří kvintern, přičemž jeho první list je pergamenovou předsádkou (dnes foliován jako „I“), druhý list této složky nese foliaci „1“. Mezi dnešní fol. I a 1 vložena druhá, novodobá nefoliovaná papírová předsádka z 19. století. 12. složka je kvaternem s vloženým jednolistem (dnešní fol. 92), 19. složka je ternio rovněž s vloženým jednolistem (fol. 147). Nejspíš při některé z převazeb došlo k porušení logické návaznosti složek, neboť dnešní 20. složka náleží za složku 2., tedy za fol. 17.



Použit byl světlý, dobře hlazený pergamen se zřetelně odlišitelnou srstní a masovou stranou, klad jednotlivých archů respektuje tzv. Gregoryho princip. Jednotlivá folia (28,5 × 21 cm) zachovávají vpichy, před popsáním byla psací látka připravena slepým horizontálním a vertikálním linkováním; text psán per extensum, je vně po obou stranách ohraničen slepou dvoulinkou.

Na vnitřní straně dnes uvolněné přední předsádky šestiřádkový nápis z let 1246–1247, týkající se zastavení několika cenností z chrámového pokladu biskupem Brunem ze Schauenburgu (*Domínus Bruno, episcopus Olomucensis, post consecrationem suam accepit duas preciosas capellas cum pertinentiis pontificalibus etc.*); na líci vloženého papírového listu před fol. I katalogové údaje a obsahová charakteristika rukopisu v nápisích 19. století, na jeho rubu tužkou transkribované texty z nápisových pásek kompozice na fol. 34^v.

Celý text (včetně základní osnovy kalendária) je psán jedinou písařskou rukou (sám se označuje jako „**R. scriptor**“) vysoce kaligrafickou a konzervativní karolínskou minuskulou (**Obř. XX**). Pokud by ovšem zůstala činnost písaře „R“ omezena jen na tento rukopis, mohli bychom jej stěží blíže interpretovat a nezbyvalo by nám nic jiného než zařadit jeho práci po bok paralelně působících kaligrafů Hildeberta a Everwina, kteří se sice zapsali nesmazatelně do dějin české románské knižní malby, ovšem aniž by vycházeli z domácích kořenů a aniž by po sobě zanechali výraznější pokračovatele. V tomto smyslu jsou tedy oba typickými představiteli „putovních písařů“, jejichž působnost na Moravě (a posléze i v Čechách) dobře dokumentuje Zdíkovy intenzivní kontakty s porýnskou oblastí. Lze však totéž konstatovat o písaři „R“ a o jeho již na první pohled charakteristickém rukopisu? Reprezentuje jeho ruka českému (či moravskému) prostředí cizorodý ductus, nebo vyrůstá z domácích kořenů? A nezanedbal tento písař u nás ještě hlubší a výraznější stopu, než se doposud soudilo?

Zvážíme-li vcelku nepochybnou příslušnost písařské ruky „R“ k benediktinskému řádu, musíme jedním dechem dodat, že pokud bychom uvažovali o nějakých hlubších kořenech jeho písařského projevu, museli bychom je opravdu hledat nejspíše ve zdech některého z českých nebo moravských benediktinských opatství, jež měla v době jeho působení (tj. na přelomu 30. a 40. let XII. století) za sebou již více než stoletou dráhu v českých zemích, během níž můžeme oprávněně předpokládat, že mohlo dojít ke zformování (snad nejedné) lokální písařské tradice v rámci tohoto řádu na našem území.⁴⁰⁰ Není samozřejmě možné odsouvat na vedlejší kolej ani nezanedbatelnou roli „ekonomického“ zázemí, které vytváří příznivé podmínky pro dlouhodobé pěstování domácí písařské školy.⁴⁰¹

Veškerá snaha o zachycení stopy alespoň některého benediktinského skriptoria v českých zemích doposud narážela na jeden velmi závažný problém: scházely doklady výrazných písařských individualit ve více než jen jednom jediném kodexu a současně existence dalších, s takovou individualitou prokazatelně příbuzných soudobých grafických projevů. U Meinhardova Břevnova byla v předchozím oddílu identifikována skupina písařských individualit, u nichž můžeme prokázat opakování jejich práce ve více než jednom kodexu, a byly nalezeny též ruce, které pocházely z jednoho prostředí a vykazovaly navzájem prvky grafické afinity. Případ hradiského benediktina „R“ obě tyto podmínky rovněž splňuje.

400 Pro XI. století se podařilo zachytit v Čechách zatím jedinou písařskou školu, a to v Břevnově – srov. text výše.

401 K těmto aspektům nejstarších dějin hradiského kláštera je stále použitelná studie Josefa TEIGEHO: *Zpráva o pramenech dějin kláštera hradištského u Olomouce (až do roku 1300)*. Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-filologická, č. 12, 1893. Praha 1894; novou moderní sumarizaci zevrubně podal ELBEL, Petr: *Hospodářské zázemí kláštera Hradiště u Olomouce v 11. a 12. století*. In: Jan, L. – Obšusta, P. (edd.): *Ve stopách sv. Benedikta*, s. 39–56.

Vedle dosud jediného v literatuře známého grafického díla – olomouckého Kolektáře – jenž je celý jeho (můžeme bez nadsázky dodat mistrovským) dílem a o němž byla již výše činěna zmínka včetně odkazů na relevantní literaturu, náleží jeho ruce významný podíl na dnes **strahovském opisu děl Jana Cassiana**.⁴⁰²

Jeho novodobá (XVII. století), jednoduchá lepenková vazba je pokrytá bílým, mírně zažloutlým pergamenem, se dvěma funkčními kovovými sponami. Přední i zadní přیدهšťi je pokryto papírem, rukopis má přední i zadní papírovou předšádku. Knižní blok je složen z 31 pergamenových složek (237 ff.) v zásadě označovaných kustodami na koncích složek, kustody byly vyryty olůvkem a jsou dnes místy téměř nečitelné; mají podobu verbální (prim⁹, scd⁹, tertí⁹, quint⁹, sext⁹, sept⁹, non⁹), od desítky mají formu římských číslic (XII⁹, XIII⁹, XVI⁹–XXII⁹, XXV⁹–XXX⁹), vynechaná čísla znamenají složky bez kustod:

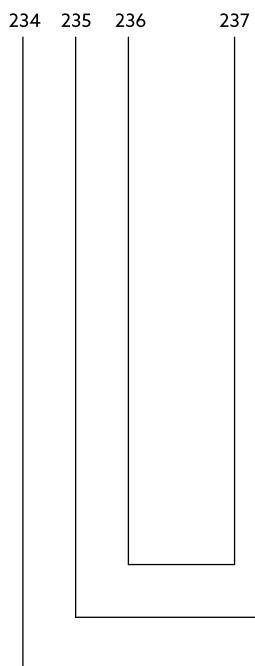
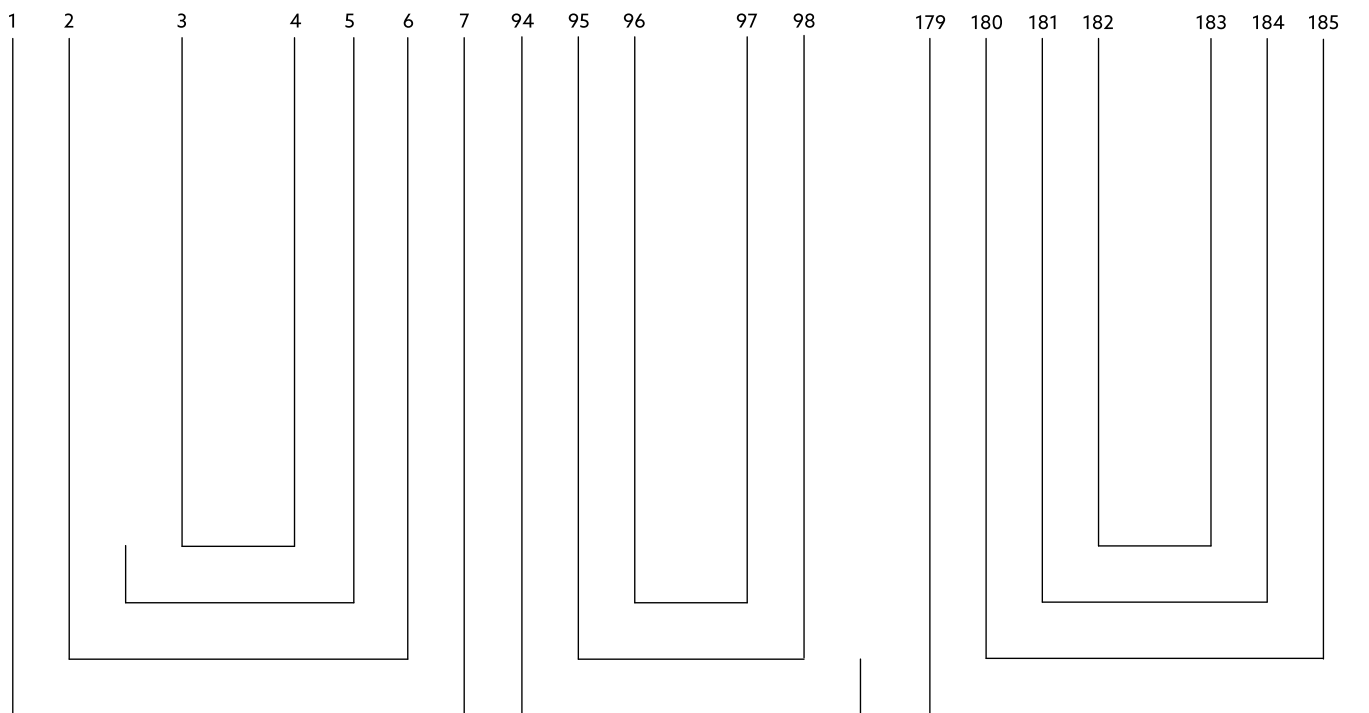
$$[\text{III}+1 (7)]^1 + [\text{III} (13)]^2 + [10 \times \text{IV} (93)]^{3-12} + [\text{II}+1 (98)]^{13} + [10 \times \text{IV} (178)]^{14-23} + [\text{IV}-1 (185)]^{24} + [6 \times \text{IV} (233)]^{25-30} + [\text{I}+2 (237)]^{31}$$

V první složce je ternio rozšířeno o pergamenový jednolist (dnešní fol. 5), ve složce 13. je přidán pergamenový jednolist na její začátek (fol. 94), ve 24. složce došlo ke ztrátě textu vyříznutím koncového folia z původního kvaternu, tedy za dnešním fol. 185, poslední (31.) složku tvoří jeden pergamenový arch se dvěma přidanými pergamenovými jednolisty na začátku, (fol. 234 a 235).

Použit byl po obou stranách průměrně opracovaný pergamen s hůře odlišitelnou srstní a masovou stranou, zachovává jen sporadicky vpichy, a to v důsledku zmenšení formátu rukopisu při jeho převazbě, folio (25 × 18 cm) bylo před popsáním nalinkováno slepou horizontální i vertikální liniaturou. Text psán per extensum v zrcadle 20 × 12 cm, s řádkovou distancí 0,7 cm, text je vně z obou stran ohraničen 0,7 cm širokou slepou dvoulínkou.

Na fol. 2^r se nachází provenienční přípisek rukou XVI. století: *Ex libris monasterii Gradicensis, na předním přیدهšťi nalepeno mědirytinové ex libris: Franciscus Greg. S. R. I. comes de Giannini ex march. Carpinetarum, dominus in Hulczin et Dobrosławitz Ěc., cath. Olom. infulatus praelatus, scholasticus eiusdem et Wratislawien. canonicus, praepositus infulatus ad s. Mauricium Olomucii nec non s. Sedis apostolicae protonotarius honoris a pod ním informace, jakou cestou se rukopis dostal na místo dnešního uložení: In perpetuum amittitiae signum obtulit cl. Josephus Dobrowsky, vir de re literaria insigniter meritus mihi – Godefrido Ioanni Dlabacz, canonico Strahoviensi, die 14. Septembris 1795 Pragae.*

402 Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DA III 25; srov. k tomu u TOŠNEROVÉ, M.: *Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*, s. 215, č. 7 a dále PÁREZ, Jan – BRODSKÝ, Pavel: *Iluminované rukopisy strahovské knihovny*. Praha 2008, s. 76 č. 16 (s proveniencí „Bavorsko?, kolem poloviny XII. století“).



Z hlediska knižní malby nedosahuje tento kodex ani částečně úrovně stockholmské cimélie, jež byla v hradiském skriptoriu vytvářena ve spolupráci se zkušenými Hildebertem a Everwinem. Místy se zde dokonce setkáváme se stopami vysloveného diletantismu,⁴⁰³ nicméně tím vzácnější doklad pro „vnitřní pohled“ do hradiského skriptoria nám tento strahovský manuskript poskytuje. Vedle kaligrafy „R“ (ve strahovském rukopisu jde o v pořadí prvního písaře, budu jej proto označovat siglou „A“) zde můžeme identifikovat práci celkem tří dalších, jasnou afinitu s duktem písaře „R“ (= „A“) vykazujících rukou. Shrňme si podíl jednotlivých písařů na vzniku strahovského kodexu:

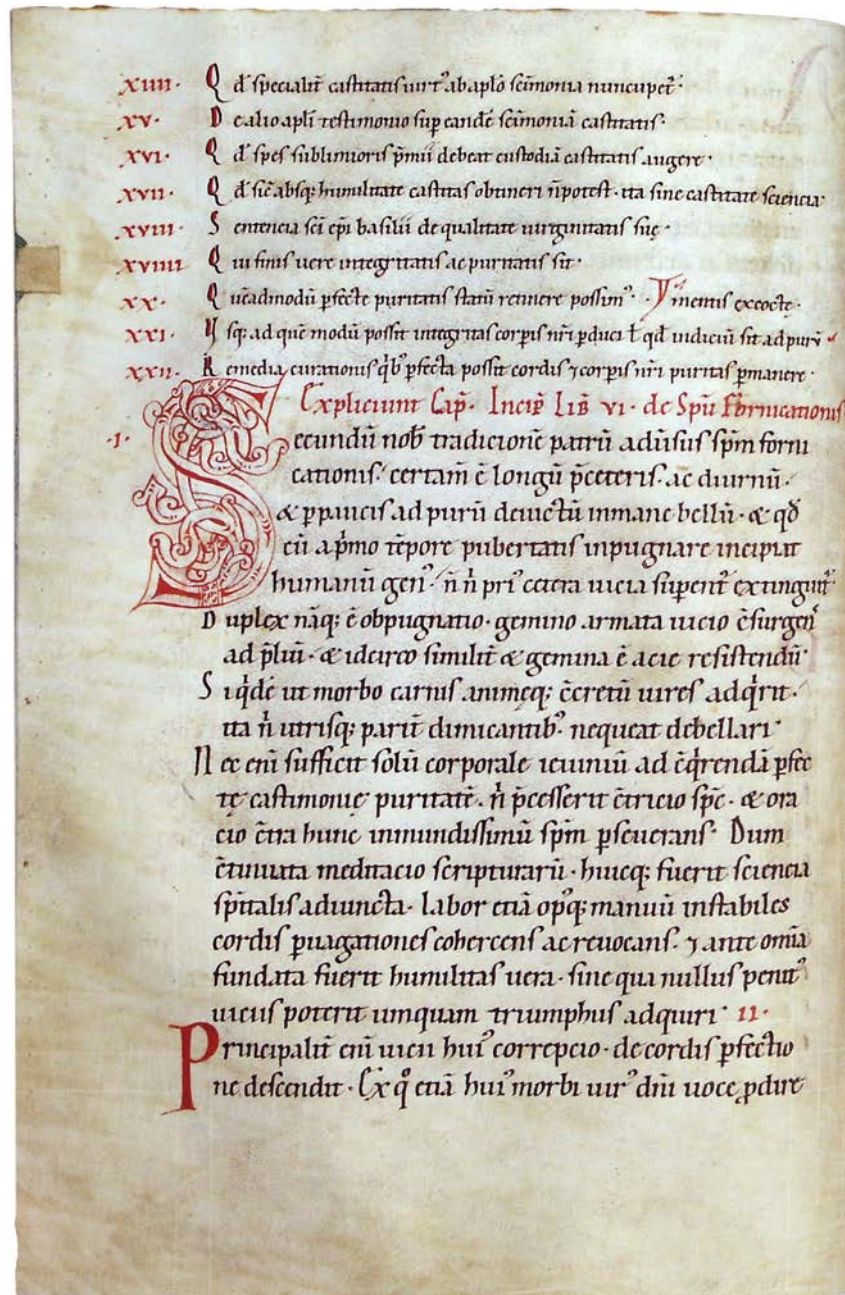
- **ruka A** (= benediktin „R“) píše postupně folia: 1^v-69^r, 69^v, 70^r (první tři řádky po *in corde nostro*), 70^v (11 řádků) – 85^v, 99^r (devět řádků) – viz **Obr. XXII**,
- **ruka B** píše fol. 69^r (od pátého řádku do konce: *qui non nisi in solitudine*), fol. 70^r (od třetího řádku od konce: *nec ignem*) – fol. 70^v (po devátý řádek *invenitur*),
- **ruka C** (diletant, jenž se evidentně písařsky neosvědčil) píše pouze krátký úsek na fol. 70^v (na řádcích devět – jedenáct: *Qui irascitur ... qui amputandam*),
- **ruka D** píše folia 86^r-98^v, dále fol. 99^r (od desátého řádku: *Nunc autem*) – fol. 236^r.

Zatímco písařská ruka „C“ náleží zcela evidentně diletujícímu písaři, který se neosvědčil, a který tudíž nevstřebal do svého rudimentárního grafického projevu žádné morfologické prvky prozrazující jeho příslušnost ke skriptoriu, ostatní písaři navzájem vykazují zcela zřetelné stopy grafické afinity (její charakteristické prvky odvozené z duktu písaře „A“ viz níže).

Kvalita v kombinaci s kvantitou odvedeného písařského výkonu navíc vcelku zřetelně prozrazuje hierarchii ostatních identifikovaných písařů („A“, „B“ a „D“): vůdčí postavení zde, a není to jisté překvapující zjištění, náleží písařské ruce, již označuji siglou „A“, která je, jak již víme, totožná s písařem olomouckého Kolektáře – hradiským benediktinem „R“.⁴⁰⁴ Vzhledem k nezaměnitelné osobitosti jeho duktu, brilantní jistotě a značnému citu pro tektonickou harmonii písmové konstrukce je totožnost stockholmského „R“ se strahovským „A“ zřetelná a stojí mimo jakoukoliv pochybnost. Drobné rozdíly plynou z přeci jen poněkud rozdílného kaligrafického stupně obou manuskriptů, kdy stockholmský exemplář představuje jeho vrcholný, téměř „strojově“ přesný styl, zatímco strahovský Cassi-

403 Srov. např. zcela špatně odhadnutý prostor pro perokresebnou iniciálu v DA III 25, na fol. 35^r: „*Quintus*“.

404 Nejrozsáhlejší (černobílou) kolekci ukázek písařské ruky „R“ z olomouckého Kolektáře přináší FRIEDL, A.: *Hildebert a Everwin*, obrazová příloha č. 1-12; dedikační celostránkovou iluminací viz in: *Dějiny českého výtvarného umění I.1*. Praha 1984, obr. 75 na s. 110 s datací k r. 1136 (Jiří Mašín).



Obr. XXII. Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DA III 25, fol. 49^v (kaligraf „R“). © Královské kanonie premonstrátů na Strahově.

an je místy poznamenán spěchem. Plně tomu odpovídá i volba méně kvalitního, na mnoha místech kazového pergamenu, přičemž jeho výzdoba (jedná se nejčastěji o rumělkou provedené perokresebné iniciály)⁴⁰⁵ rovněž nepřekračuje hranice průměru. Zbývající dvě písařské ruce kooperující na vzniku dnes strahovského manuskriptu a napodobující styl kaligrafa „A“, totiž ruka B a D, působí jako jeho pomocní písaři, jako žáci této vůdčí písařské osobnosti. Bezpochyby jsme tak (v souladu s tím, co bylo řečeno výše) na stopě produkce skriptoria majícího charakter **písařské školy**, která pracovala ve zdech benediktinského opatství v Hradisku u Olomouce pod vedením písaře vyobrazeného v dedikační scéně olomouckého Kolektáře, a to na přelomu 30. a 40. let XII. století. V opatrněji formulovaném širším časovém horizontu, pokrývajícím zhruba působení jedné písařské generace, lze vcelku oprávněně datovat působení kaligrafa „R“ a jeho školy do 30. až 40. let XII. století. Hradiský písařský okruh tedy kulminuje paralelně se zvýšenou aktivitou olomouckého kapitulního skriptoria za episkopátu Jindřicha Zdíka, které má ale, jak bylo již výše konstatováno s odkazem na relevantní Flodrový výzkumy, na rozdíl od hradiské písařské školy převažující dílenské rysy a neprokazuje příliš vysoké estetické ambice. Kooperaci obou prostředí (olomouckého a hradiského) pak můžeme nejen hypoteticky předpokládat, ale máme ji prokazatelně doloženou Kolektářem, kde olomoucký biskup vystupuje jako objednavatel a hradiské skriptorium (obohacené o iluminátorské síly Hildeberta a Everwina) jako realizátor této náročné reprezentativní zakázky.

Hlavní, tak říkajíc konstitutivní rysy vtisknul hradiskému skriptoriu ve druhé čtvrtině XII. století benediktin „R“. Nebude tudíž od věci seznámit se v první řadě se základními charakteristikami jeho osobitého písařského projevu a následně shrnout ty prvky, které se jako společně sdílené formální znaky projevují i u ostatních písařů tvořících rodinu s „R“, a představujících tudíž jeho školu.

Celkový dojem, který u čtenáře pohled na text psaný „R“ vyvolává, je vyhraněný konzervativismus a (pravděpodobně vědomě vyvolávaný) archaický ráz písma.⁴⁰⁶ Tohoto efektu je dosahováno snahou o maximální možné zdůrazňování

405 Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DA III 25, fol. 20^r („D^e“), fol. 35^r („Q^uintus“), fol. 49^v („S^ecundum“), fol. 55^v („T^ercius“), fol. 64^r („Q^uarto“), fol. 71^r („Q^uinto“), fol. 74^r („S^extum“), fol. 82^r („S^eptimum“). Je dosti signifikantní, že tato forma iniciál doprovází výhradně text psaný kaligrafickou rukou „A“. Jde tedy s největší pravděpodobností o jeho výtvoř.

406 K tomuto fenoménu se budu detailně vyjadřovat ještě na jiném místě. Budiž zde jen konstatováno, že tendenci k vědomě archaické stylizaci písma můžeme označit za prvek obecně benediktinský. Ačkoliv nebyl naznačován trend (doprovázející ústup řádu sv. Benedikta v průběhu XII. a ve XIII. století z pozice dominantního monastického řádu) doposud v širších kulturně historických souvislostech systematicky sledován, některé studie zaměřené na obsah a funkci benediktinskými skriptorii kopírovaných textů to z jiného úhlu pohledu potvrzují – srov. k tomu: UHLÍŘ, Zdeněk: *Codex gigas, jeho obsah a funkce*. In: *Codex gigas, ďáblova bible. Tajemství největší knihy světa*. Praha 2007, s. 32 a 35.

kvadratického modulu u liter umístovaných do středního prostoru pro psaní,⁴⁰⁷ tedy mezi druhou a třetí linku minuskulní osnovy: „a“, „m“, „n“, „o“, „r“, „t“, „u“, někdy dokonce i u „c“ a „e“. Čtvercový „půdorys“ aplikuje tento písař i při psaní dlouhého „s“ a „f“, a to díky výraznému, mělce zaklenutému obloučku nasazenému na hlavu základového dřívku tohoto písmene. Popsaný tvar dlouhého „s“ a „f“ náleží k markantním individuálním rysům písaře „R“, které si podržel i ve svém místy méně pečlivém projevu na foliích strahovského Cassiana. S jeho konzervativismem koresponduje vcelku důsledné používání této formy písmene dlouhé „s“ i ve finálních pozicích slov. Neméně signifikantním archaismem je preference oblých tahů, která spolu s tendencí k tupému zakončování dřívků liter „m“ a „n“ odmítá rané projevy gotického stylu v knižním písmu, jimž se naopak již nebrání někteří představitelé soudobého olomouckého skriptoria. Snad jen prostřednictvím vidlicově zakončovaných hlavic dřívků „d“ a „l“ pronikají do jeho písařského projevu progresivnější trendy, jež však do svého grafického repertoáru připouští tento písař jen velice neochotně. Právě zmiňovaná litera „d“ pak u něj pochopitelně převládá ve své starší, vzpřímené podobě nad okrouhlou „gotickou“ formou. Ligoaná forma „et“ (&) se vyskytuje nejen ve funkci spojky, nýbrž i sporadicky uprostřed slov. Systémově tato forma dominuje u jeho kaligrafického projevu na foliích Kolektáře, zatímco ve strahovském manuskriptu (snad z tachygrafických důvodů?) u něj registrujeme rovněž podobu spojky „et“ odvozenou z tírnských not.

Vyšší stupeň kultivovanosti písařského projevu benediktina „R“ se odráží též v jeho používaném interpunkčního systému. Jde vskutku o „systém“ reflektující syntaktickou strukturu opisovaného textu, v němž můžeme vcelku snadno rozlišit až tři základní distinkční úrovně graficky odlišené v různé výšce umístovanými tečkami: nejnižše zapsaná tečka signalizuje nejslabší pauzu, středním umístěním tečky (někde provedené rovněž diagonálně pootočeným středníkem) je reprezentována *distinctio media* a finální ukončení uzavřené výpovědi (periody) pravidelně zapisuje pomocí tečky umístěné v horní partii středního psacího prostoru.⁴⁰⁸ Po finální distinkci následuje majuskulní litera na počátku další věty. Jako příklad uvádím ukázkou z folia 49^v strahovského rukopisu (z praktických důvodů v přepisu odlišují jen finální distinkci od ostatních dvou, neboť rovněž v rukopisné praxi

407 K paleografické terminologii zatím nejnověji srov.: ŠEDIVÝ, Juraj – PÁTKOVÁ, H. (edd.): *Vocabularium parvum scripturae latinae*. Bratislava–Praha 2008; k názvosloví vztahující se k minuskulní osnově srov. zde na s. 52–53.

408 Tento ve středověkých skriptoriích nejčastěji uplatňovaný systém syntaktické interpunkce prováděné pomocí (v různé výšce umístovaných) teček vychází z teorie obsažené v: *Isidori Hispalensis Etymologiae* I.20.1–6 (*De posituris*). Isidor zde rozlišuje trojici stupňů větných „smyslů“: *Positura est figura ad distinguendos sensus per cola et commata et periodos, quae dum ordine suo adponitur, sensum nobis lectionis ostendit* – srov.: KORTE, Daniel – KALIVODA, Jan (edd.): *Isidor ze Seville: Etymologie I–III*. Praha 2000 (Knihovna středověké tradice 3), s. 98 (s juxtaponovaným českým překladem na s. 99).

nuntiat actio: quod solum propter actionis effectum: si eorum
 voluntatis acioni desiderio: unquam: aut primum
 reddat: aut penam: secundum illud quod ipse loquitur propheta
 tam ego autem opera eorum: & cogitationes eorum: uenio ut
 grege cum omnibus gentibus: & linguis: & rursum: in
 se inuicem cogitationibus: accusationibus: aut etiam
 defendentibus: in die qua iudicabit deus secreta hominum.

XXI. Sciendum tamen meo quod quibusdam exemplaribus inueni-
 tur: Qui nascitur sine suo reus erit iudicio:
 sicut fluit et sine causa: & adiectum est ab his quod quoniam
 tandem nam prauis causis minime putauerunt: Cum
 utique nullus qualibus absque ratione commotus: sine causa
 se dicat nasci: Quia obrem apparet ab eis adiectum:
 qui propositum intellexerunt scripturam uolentis somnium
 uacundie omnimodis amputare: nullamque indigna-
 tionis occasione perire reseruare: ne dum uerbum nasci
 cum causa: etiam sine causa nascendi nobis intromittat
 occasio: finis enim paenitentiae non nascendo iuste: si
 impunitus non uacundo existit: licet a quibusdam hoc ipsum
 quod dicitur sine causa ita interpretari sciamus: quod scilicet
 sine causa nascatur: ut cum experire uelatione uero
 non liceat: melius tamen est ita tenere: ut et nouella exempla
 multa: & antiqua omnia inueniuntur esse conscripta.

XXII. Quia propter athletam christi legitime decertantem: uacundie
 mori radice oportet euellere: Cui morbi hec erit
 medicina perfecta: ut primum credam nullomodo sine
 iustis seu iniustis ex causis licere nobis nasci: scientes
 nos discretionis lumen: rectaque consilio firmitate: ipsam
 quoque honestate & iusticie moderantiam primum amissuros:
 si principale cordis nostri ei fuerit tenebris obscuratum.

Obr. XXIII. Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DA III 25, fol. 70^v (ruce B, C, A = „R“). © Královské kanonie premonstrátů na Strahově.

87

Quom̄ depopulata om̄i uirtutū supbia puerā humilitatē possit
 extingui. Remedia aduersum morbum supbie. **Prima.** xxii.
Quod extremum aduersus sp̄m supbie nob̄ xxiii.
 certamen ē. qui morbus licet ultimus sit in effectu uiciorū
 atq; in ordine ponat̄ extremus. origine tam̄ & tempore
 p̄mus ē. Seuissima. & superioribus cunctis uiciorū bestia.
 p̄fectos maxime tēptans. & p̄pe modū iam positos in cōsumma
 cione uirtutū morfu duriore depascens. **ii.** **C**uius
 duo sunt genera unū hoc quod diximus sp̄iales summosque
 pullari. Aliud quod etiā incipientes carnalesq; cōplectitur.
 & licet utrumq; supbie genus. tam̄ in d̄m q̄m in homines no
 xia inflectet elacio. Tam̄ illud specialit̄ refertur ad d̄m.
 sc̄dm ad homines p̄p̄e p̄met. Cuius originē ac remedia in
 posteriorib; libris huius donante dō in q̄ntū possum̄ exequere
 mur: n̄ de illo p̄ore quo p̄fati sum̄ p̄fectos p̄cipue tēptari.
 p̄positum uobis ē pauca differere. **iii.** **N**ullum ē ḡ
 aliud uicium quod ita om̄s uirtutes exauriat. cunctaq;
 iusticia & sc̄tate hominē spoliēt ac nudet. ut supbie malū.
 Tam̄q̄m generalis q̄dam ac pestifer morbus. n̄num mebrū
 partē ut ei debilitare tētentis. sed solidum corp̄ lactali
 corrumpit exicio. & iā in uirtutū fastigio collocatos. ḡuissima
 ruina deicere ac trucidare conatur: Om̄e namq; uicium
 suis ē terminis ac fine tētentum. & licet t̄ristet alias q̄q;
 uirtutes. com̄ una tam̄ p̄ncipalit̄ tendit. eāq; specialiter
 opprimit. & hoc ipsum quod diximus claris possit in
 tellegi. Castitatis gra id est appetitus uentris seu con
 cupiscencia gula temperancie rigorē corrumpit.
 Castitatem. libido t̄taminat. ira. pacienciam uastat.

Obr. XXIV. Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově,
 sign. DA III 25, fol. 87r (ruka D). © Královské kanonie premonstrátů na Strahově.

jsou tyto dva stupně nižší pauzy směřovány a mnohdy jen stěží odlišitelné; v mém přepisu mají formu tečky umístěné uprostřed výšky krátkých liter):⁴⁰⁹

Nec enim sufficit solum corporale ieiunium ad conquirendam perfectę castimonie puritatem • nisi precesserit contritio spiritus • et oratio contra hunc inmundissimum spiritum perseverans • Dum continuata meditatio scripturarum • huicque fuerit sciencia spiritalis adiuncta • labor etiam opusque manuum instabiles cordis per vagationes cohercens ac revocans • et ante omnia fundata fuerit humilitas vera • sine qua nullus penitus vicus poterit unquam triumphus adquiri •

Výše charakterizovaná písařská ruka reprezentuje nejen vrcholného představitele moravského benediktinského skriptoria první poloviny 12. století, nýbrž vytváří rovněž základní rámec pro ostatní, od jeho duktů a písařských zvyklostí odvozené písaře v tomto prostředí působící. Zaměřme proto svou pozornost v první řadě na ty písaře, kteří spolu s kaligrafem „R“, tj. písařskou rukou „A“, participují na vzniku strahovského manuskriptu. Po vyloučení diletantského pokusu písaře „C“ zbývají ke srovnání pouze dvě ruce: „B“ a „D“. Na foliu 70^v vidíme postupně práci těchto rukou: „B“ na řádcích 1–8/9 (po *inveni/tur*) a od řádku 11 (od slova *iram*) až do konce stránky píše „A“. Práci obou rukou na necelých třech řádcích spojuje nejistá ruka „C“, a to na řádcích 9–11; viz **Obr. XXIII**.

Afinita mezi „A“ a „B“ je zřetelná v některých specifických atavismech v konstrukci ligatury „ct“⁴¹⁰ a dále v duktu liter „g“, „d“ a „l“. Je zapotřebí ovšem hned na úvod pokusu o sumarizaci hradiských afinit podotknout, že prvky, které budou níže jako znaky příbuznosti vypočteny, podléhají u jednoho každého písaře individuálním variantám závislým na momentálním písařském tempu, míře soustředění a jistě řadě dalších „vnějších okolností“ (např. možné rozdíly v textu vznikajícím za denního světla a za umělého osvětlení apod.), které se nutně do toho kterého konkrétního písařského projevu v daném okamžiku musely promítnout.

Nejpřesvědčivěji z celé této skupiny znaků působí ligatura „ct“, která se drží ve své specifické formě nejen u této dvojice hradiských písařů („A“ a „B“), ale stává se, jak ještě níže uvidíme, konstitutivním prvkem hradiského duktů v této písařské generaci obecně. Výše jsem se zmiňoval o „ligatuře“. Přesněji řečeno jde vlastně o jakýsi pozůstatek této ligatury, obě písmena jsou již více méně opět rozpojena, nicméně na hlavici dřívku litery „t“ zůstává jakýsi pozůstatek ligatury, který kaligraf „R“ (= „A“) zformoval do podoby malého kroužku. Tutéž podobu nalézáme i u „B“, pouze s rozdílným celkovým sklonem písma doprava, tedy ve směru psaní, zatímco rukopis „R“ je důsledně kolmý. Další výrazné ovlivnění nezapře litera dlouhé „s“ a „f“, kopírující velký, měkce klenutý oblouček (psa-

409 Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DA III 25, fol. 49^v, řádky 20–27.

410 Její význam pro písmovou analýzu zdůraznil již GILISSEN, Léon: *L'expertise des écritures médiévales. Recherche d'une méthode avec application à un manuscrit du XI^e siècle: le Lictionnaire de Lobbes: Codex Bruxellensis 18018*. Gand 1973 (Les publications de Scriptorium 6), passim.

ný v některých případech prokazatelně samostatně, druhým tahem). Nefunkční zpětná „dekompozice“ písmene na více tahů, než je nezbytně nutné k jeho zápisu, poznamenala i tvar litery „l“. Tento „manýrismus“ související se stárnutím okrouhlého karolínského minuskulního písma v benediktinských skriptoriích a neodvratně ohlašující jeho dekadenci a stylový úpadek, proměnil toho po formální stránce zcela jednoduché písmeno v dynamicky (na některých místech téměř až „barokně“) zvlněnou a ve svém průběhu přerušenu linií zřetelně vychýlenou ze svého kolmého průběhu. U obou písařských rukou ovšem můžeme pozorovat alternativní používání kolmé, jedním tahem vytvořené formy tohoto písmene. Podobný „neklid“ registrujeme u „A“ i „B“ v případě minuskulního (vzprámeného) „d“. Tvar písmene „g“, sám o sobě dosti složitý, bývá rovněž obvykle vděčným indikátorem jak individuální písařské ruky, tak i eventuálních příbuzenských vazeb ohlašujících společné školení. Pro kaligrafa „R“ je typickým tvar, u něhož je spodní smyčka (místy poměrně výrazně) posunuta doprava, u písaře „B“ je ovšem výsledný efekt tohoto jevu značně oslaben jeho již zmiňovaným sklonem doprava.

Nejosobitějším dojmem ve čtveřici písařů strahovského kodexu působí ruka „D“. Lze u něj sice zaznamenat výskyt prakticky všech formálních znaků (zejména ligatura „ct“ a tvar „g“), jež jej řadí do okruhu tvorby hradiského skriptoria ve sledované generaci, nicméně vše je aplikováno na pozadí morfologicky dosti nestabilního, místy ne příliš kultivovaného písařského projevu – viz **Obr. XXIV**.

Vedle dvou kodexů, o nichž bylo doposud pojednáváno a jež přímo souvisejí s osobou hradiského benediktina „R“, je možné do kontextu jeho působení zařadit ještě dvě rukopisné památky: jednak (dnes) kapitulní **olomoucký rukopis Augustinových Confessiones**⁴¹¹ a dále liturgicky i muzikologicky nesmírně cenný breviář (přesněji řečeno jeho letní část) benediktinského ritu R 387, který je dnes chován ve fondu rajhradské benediktinské knihovny.⁴¹²

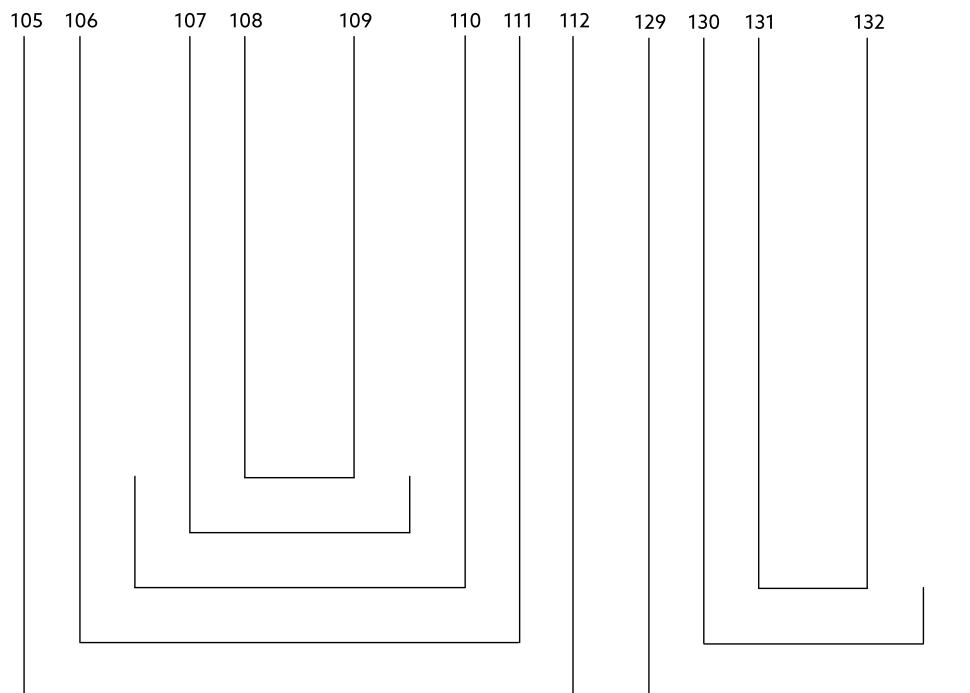
Rukopis CO 96 dochovaný v prkénkové vazbě potažené zahnědlým pergamemem byl původně *liber catenatus*, přední i zadní desky byly vybaveny po pěti puklách. Knižní blok tvoří 132 folií zažloutlého, slušně opracovaného pergamentu, kladení archů respektuje tzv. Gregoryho princip. Folia (21,0 × 31,5 cm) mají dochovány vpichy, jsou opatřena slepým horizontálním i vertikálním linkováním; textové zrcadlo (15,0 × 25,5 cm) ohraničeno z obou stran dvoulinkou 0,7 širokou,

411 ZA Opava, prac. Olomouc, Knihovna Metropolitní kapituly Olomouc, sign. CO 96 – srov. BISTRICKÝ, J. – BOHÁČEK, M. – ČÁDA, F.: *Seznam rukopisů Metropolitní kapituly v Olomouci*, s. 111 (kodex je zde umístěn do poloviny XII. století). Podotýkám, že vedle *Confessiones* je zde opsána ještě *Sermo de vita et moribus clericorum suorum* a *Sermo de s. Ioseph* náležející autorsky rovněž Augustinovi, ale s výhradou jistého zjednodušení, jež ovšem nikterak nezkresluje paleografické závěry, budu olomoucký kapitulní kodex CO 96 na tomto místě zmiňovat jako Augustinovy *Confessiones*.

412 Muzeum Brněnska, Knihovna Rajhradského benediktinského opatství, sign. R 387 – srov. DOUČIL, V.: *Soupis rukopisů*, s. 187–189.

řádková distance je 0,8 cm. Přední i zadní předsádku tvoří pergamenový arch, jehož jeden list je přilepen k příděstí a druhý – volný tvoří předsádku. Celkem 17 složek s kustodami v podobě římských číslic (umísťovaných na konec složky, jen poslední složka je bez kustody) je uspořádáno podle následujícího vzorce:

$$[13 \times IV (104)]^{1-13} + [III+2 (112)]^{14} + [2 \times IV (128)]^{15-16} + [I+2 (132)]^{17}$$



Na tvorbě olomouckého rukopisu se stejně jako tomu bylo u strahovského podílely celkem čtyři písařské ruce:⁴¹³

- **písař E** písíci první kvaternovou složku rukopisu, tj. fol. 1^r-8^v,
- **písař F** na fol. 9^r-42^r (prvních 25 řádků) a dále fol. 51^r (od řádku 5)-93^v,
- **písař G** na fol. 42^r (od řádku 26)-51^r (první čtyři řádky),
- **písař H** na fol. 94^r-[132^v].

Dominantní úloha zde evidentně připadá písařské ruce „F“, která se svou grafikou hlásí ke škole benediktina „R“ (srov. nám již důvěrně známou ligaturu „ct“, dále duktus liter „l“, „d“ a „g“), celkový modul jeho písmového projevu je snad

⁴¹³ Ke kodexu CO 96 se okrajově vyjádřil i FLODR, M.: *Skriptorium olomoucké*, s. 100, pozn. 247, který v něm identifikuje jen tři písařské ruce a z provenienčního hlediska jej umísťuje do „rakousko-bavorské oblasti“; činí tak zřejmě pod dojmem drobných přípisků na zadním příděstí kodexu, kde sice vskutku lze číst: *Chunradus, dux Patauie*, nicméně vedle toho bezprostředně pod tímto zápisem jinou, ale soudobou rukou: *Wladimir dux*.

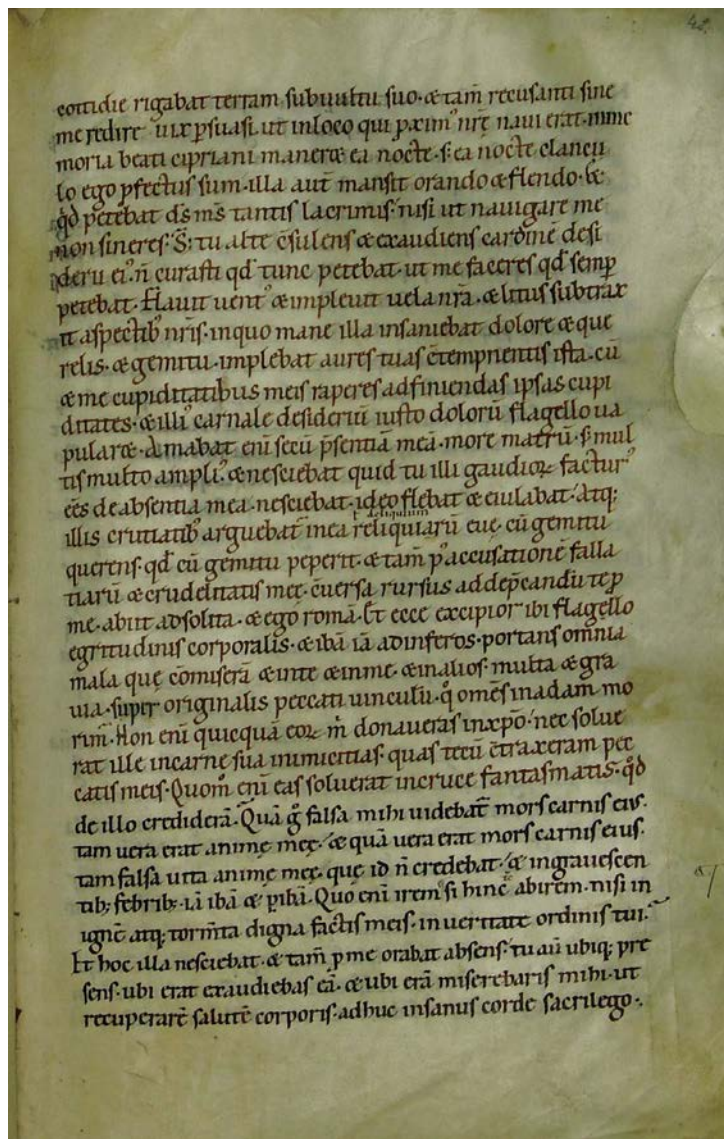
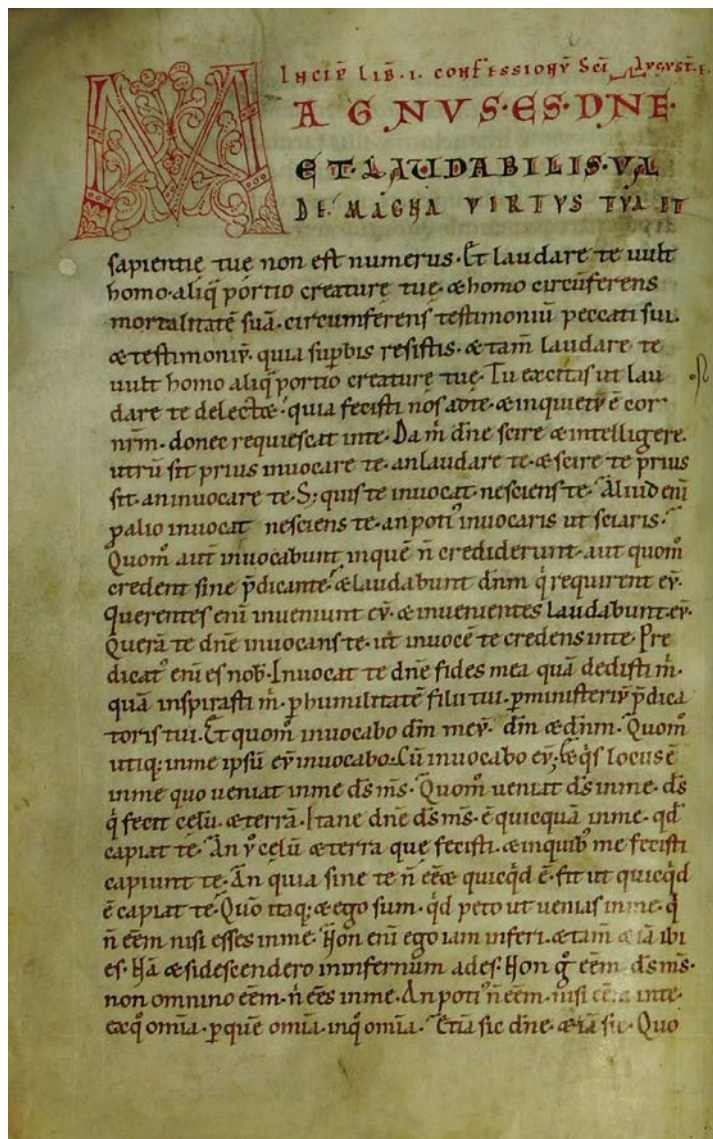
ještě více kvadratický, než tomu bylo u jeho zřejmě vzorového písaře „R“, rovněž okrouhlé linie (dobře sledovatelné u litery „o“) jsou navzdory dobovým trendům zdůrazňovány. Naopak jistý progres lze u něj na rozdíl od „R“ spatřovat v častém výskytu kulatého „s“ ve finálních pozicích slov – viz **Obr. XXV**.

Srovnáním olomouckého kodexu CO 96 a strahovského kodexu DA III 25 dospějeme ještě k jinému zajímavému závěru: olomoucký manuskript působí po grafické stránce výrazně „sevřenějším“ dojmem, všechny čtyři zde zastoupené písařské ruce vykazují mezi sebou afinitu a současně zhruba stejný stupeň kaligrafie – viz **Obr. XXVI, XXVII a XXVIII**. Přestože ruka „F“ napsala největší díl textu, není možné v písařské skupině pracující na CO 96 uvažovat o jakémkoliv hierarchické dvojici typu učitel – žák, která se naopak dosti zřetelně rýsovala v rukopisu strahovském. Jisté vysvětlení této formové diskrepance by mohlo poskytnout zamyšlení se nad funkcí obou knih.

Graficky znatelně pestřejší strahovský exemplář, v němž jsme identifikovali ruku samotného vůdčího písaře celého skriptoria („R“), vykazuje totiž řadu symptomů jakéhosi „školního, cvičného rukopisu“. ⁴¹⁴ Vedle jistých prvků improvizace a střídání většího množství písařských rukou na relativně malé ploše (tři ruce v rámci jednoho folia viz na foliu 70^v) se zde nalézá dosti vzácný doklad textového paralelismu, kdy jistý textový úsek je nejprve vzorovým kaligrafem předepsán a následně jeho žákem zkopírován, aby posléze žák samostatně pokračoval v textu dále (viz ukázkou z apertury folií 98^v–99^r strahovského rukopisu s ukázkou ruky „R“ a s paralelním textem psaným rukou „D“, která pak v poněkud menším modulu pokračovala v práci vzorového písaře „R“ na **Obr. XXIX**). Naproti tomu olomoucký kapitulní exemplář představuje „standardní“ produkt dobře organizovaného skriptoria, kde jednotlivé písařské ruce nejen kooperují (jeden každý písař píše vždy souvislý delší úsek textu), nýbrž vykazují i vzájemnou grafickou provázanost v intencích hradiského benediktinského duktu, jak o tom již byla výše zmínka.

Tato rovina výkladu středověké knihy bývá kupodivu kodikologií dosti přehlížena, ačkoliv je to právě správné chápání hierarchických vztahů jednotlivých písařských projevů v kodexu zastoupených, jež může odpovědět na řadu jinak neřešitelných skriptoristických otázek, a to včetně postižení charakteru příslušného skriptoria (zde v první řadě již několikrát zmiňované odlišení písařských škol od „pouhých“ dílen), organizace jeho vnitřního chodu apod. Je jasné, že pro drtivou většinu (obzvláště raně středověkých) skriptorií je to fakticky jediná schůdná cesta k proniknutí do „vnitřního světa“ zrodu středověké knihy, v rovině

414 Tohoto označení užívám s vědomím možných nebezpečí, která s sebou může přinést (adjektivum „cvičný“ zde rozhodně nelze chápat jako „zkusmo, nanečisto provedený“); činím tak spíše z nedostatku jiné, vhodnější terminologie. Současně tímto označením podepírám předpoklad existence písařské školy ve sledovaném prostředí.



Obr. XXV. ZA Opava, prac. Olmouc, Knihovna Metropolitní kapituly sv. Václava v Olomouci, sig. CO 96, fol. 12^v (ruka F).

© Arcibiskupství Olomouc.

Obr. XXVI. ZA Opava, prac. Olmouc, Knihovna Metropolitní kapituly sv. Václava v Olomouci, sign. CO 96, fol. 42^r (ruce F, G).

© Arcibiskupství Olomouc.

qui nūquam fuerunt. a quo factum. ut hoc nō semp̄ erūt qui
 fuerunt. a quo etā factum ē ut sciret utriusq; a quo factum ē
 Audiu alii nocē tūā. post concupiscētia tuas nō cas. & anolup
 tate tua uertat. Audiu et illa ex munere tuo quā multū h
 amau. hec. si manducauerim de erit nobis. hoc est dicere. ^{habundabim^o}
 hec illa res me copiosū faciet. nec illa crūnosū. Audiu et al
 terā. Ego enī didici in quib^o sum sufficiens ēē. & abundare
 noui. & penuriam pati noui. Omnia possū in eo quime confortat.
 ecce miles castrorū celestū. nō puluis qd sum^o. sed memen
 to dñe qd puluis sum^o. & depuluerit fecisti hominē & pe
 rierat & inuent^o ē. nec ille in se potuit. qd idē puluis fuit. <sup>uult capere ce
 lestem</sup>
 quē talia dicentē afflata tue inspirationis adamau.
 Omnia possū inquit in eo qui me confortat. conforta me ut
 possim. Na qd tubet. & tibe qd us. hie se accepisse confitetur.
 & qd gloriat. in dño gloriat. Audiu alii rogantē. ut accipiat.
 Auster ame inq; concupiscētia uentris. unde apparet scē
 de mō te dant. cū sit qd imperat fieri. docuisti me pater
 bone omnia munda mundis. simaliū ēē hominū. qui possen
 sione manducat. & omnē creaturā tuā bonā ēē. nichilq;
 abiciendū. qd enī q̄rarū actione peipit. Et quia esca nos
 nō commendat dō. & ut nemo nos iudicet in cibo aut in
 potu. & ut qui manducat simanducantē si iudicet. dicit
 ei hec. grāf tibi. Laudes t̄ dō meo magistro meo. pulsatori ^{braga arce}
 aurū mearū. inlustratori cordis mei. Eripe me ab omni
 temptatione. non ego inmundiciā obsoni timeo. sed in
 mundiciā cupiditatis. scio nocē omē carnis gen^o qd cito
 esset usū. manducare pmissū. heliā cibo carnis refectū. io
 hane mirabili abstinentia p̄ditū. animalib^o hoc ē locustis ^{Dele. in p̄ 105}
 insectis cedentib^o nō fuisse pollutū. & scio escau lenticule. con
 cupiscētia deceptū. & dā pp̄ aque desiderū. a se ipso
 reprehensū. & regē nūm nō decarne fide pane tēptatum.
 Ideoq; & pp̄s inheremo. h̄q; carnes desiderauit. si q; esca
 desiderio aduers^o dñm murmurauit. metuit imphari.

Obr. XXVII. ZA Opava, prac. Olmouc, Knihovna Metropolitní kapituly sv. Václava v Olomouci, sign. CO 96, fol. 94^r (ruka H).

© Arcibiskupství Olomouc.

specie pretulerunt iudey. figuramq; dogmatū per
 uerſox. Porro heliū qui adūsus iob graui reprobatione
 inuit^o. significat eos qui int̄ scām eccliam arrogant
 p̄dicant. & p̄ timore cordis ac scientie fastū q̄qd
 p̄ferunt. sup̄bie exemplis ostentant.
Liber psalmox quāquā uno concludat uolumine. nō
 est tamen editus uno codex. auctore. Decē enī p̄nc
 p̄phet̄ sunt. qui eos diūso tempore scripser^o. id est
 moyses. dauid. salomon. asaph. echan. eman. ydrubus.
 & filii chore. asar & abichab. siue esdra. Nonnulli
 etiā aggei & hacharie ēē estimant. de his aut̄ qui sine
 titulis sunt tradmo ueterū talis ē. ut cui auctoris
 p̄scriptio p̄cessit. ceteri qui sine titulo secunt̄ ipsi
 ēē credant. Est aut̄ hic lib allegoricis ac typicis sa
 cramentis signatus. specialit̄ aut̄ qd nat. qd passus.
 qd resurrexit xp̄e. p̄nc hoc om̄s psalmox resonat
 organa. Sciendū tam qd ap̄ hebreos om̄s psalmi
 p̄m̄u fuerant & in ordinatū. quos prim̄ quidē
 esdras in unū uolumē coegit. & in ordinē numerūq;
 disposuit. ac p̄oculta sacramta mysteria. alios alius
 p̄tulit ordine. dū posteriores uideant̄ in tempore.
 Nam scdm̄ hystorie cursum teius psalm̄ quinggesimo
 posterior ē. s. p̄p̄t̄ mysteriū in ordine prior ē. Sic
 enī habent & ceteri. quia sp̄e eos p̄ordinauit. Tuolunt.
Salomon tria uolumina edidit. srim̄ ex his p̄ucrib^o
 liber est. scōs qui appellat̄ ecclastes. t̄terius cui
 titulus ē cantica canticox. In quib^o quidē tribus
 libris triū generū disciplinas cōposuit. quib^o ad
 rerū sciētiam puenit̄. In primis nāq; ethica id ē
 moralis. p̄ hec phisica que qualitatē nature cōpre
 hendit. ad uitamū theorica id ē contēplatiua.
In p̄ucrib^o enī moralia docens. p̄ cōmūne quēndā
 loquendi usū. atq; int̄elligentiā edidit. ceterua

Obr. XXVIII. ZA Opava, prac. Olmouc, Knihovna Metropolitní kapituly sv. Václava v Olomouci, sign. CO 96, fol. 8^r (ruka E).

© Arcibiskupství Olomouc.

čistě paleografické přináší takto utříděný materiál neocenitelný zdroj informací o způsobech přenosu charakteristických rysů ductu a dalších písařských zvyklostí mezi jednotlivými členy zachyceného písařského okruhu.

Dalším kodexem, jež je možno umístit do okruhu hradiské písařské školy, je **benediktinský breviář R 387**.

Tento kodex dochovaný v novodobé polokožené vazbě je složen z celkem 233 folií (16,0 × 24,0 cm) nekvalitního a kazového zahnědlého pergamenu se sporadicky dochovanými vpichy a slepou horizontální i vertikální liniaturou. Textové zrcadlo (11,0 × 20,0 cm) ohraňováno z obou stran slepou dvoulinkou 0,6 cm širokou, stejnou distancí mají i řádky. 29 složek bez kustod je uspořádáno následovně:

$$[2 \times IV (16)]^{1-2} + [III (22)]^3 + [8 \times IV (86)]^{4-11} + [III+2 (94)]^{12} + [5 \times IV (143)]^{13-17} + [III+2 (151)]^{18} + [III+2 (159)]^{19} + [V (169)]^{20} + [IV+1 (177)]^{21} + [3 \times IV (201)]^{22-24} + [III+2 (209)]^{25} + [II+4 (217)]^{26} + [III (223)]^{27} + [III+2 (231)]^{28} + [IV+2 (241)]^{29}$$

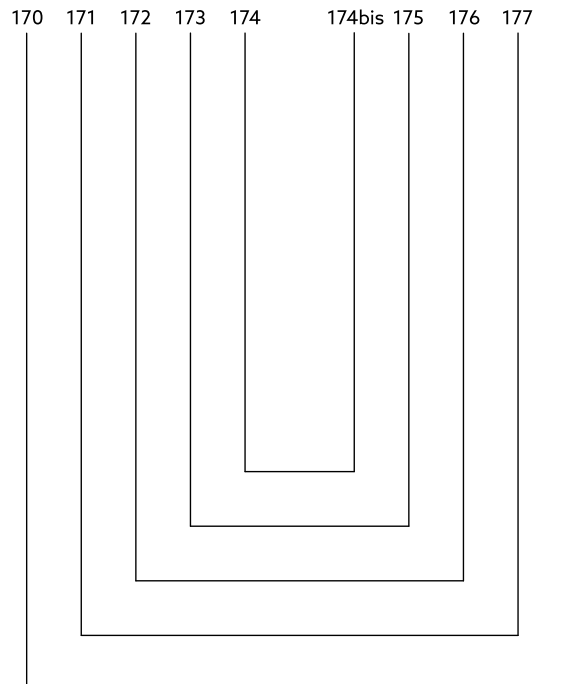
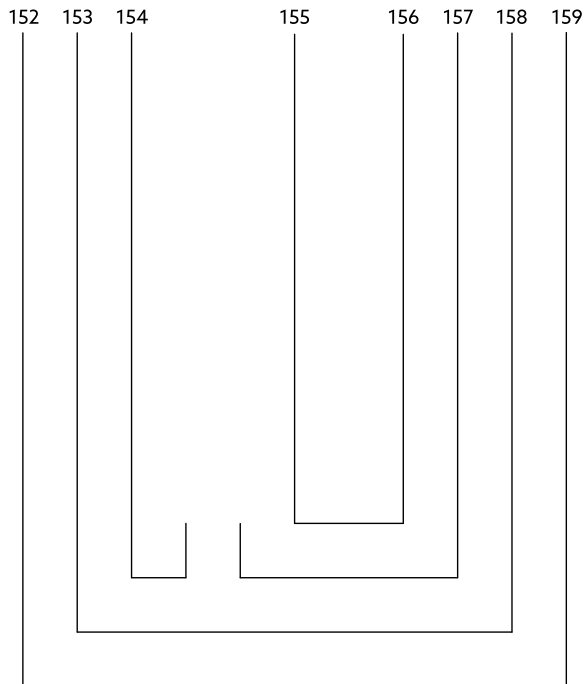
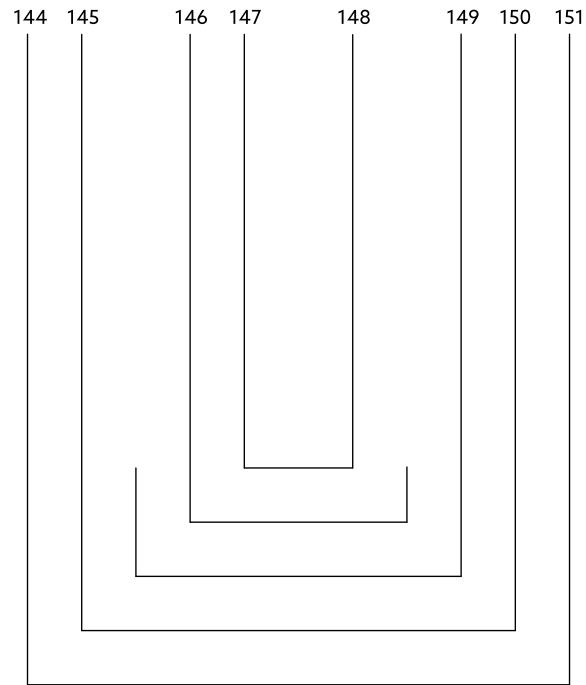
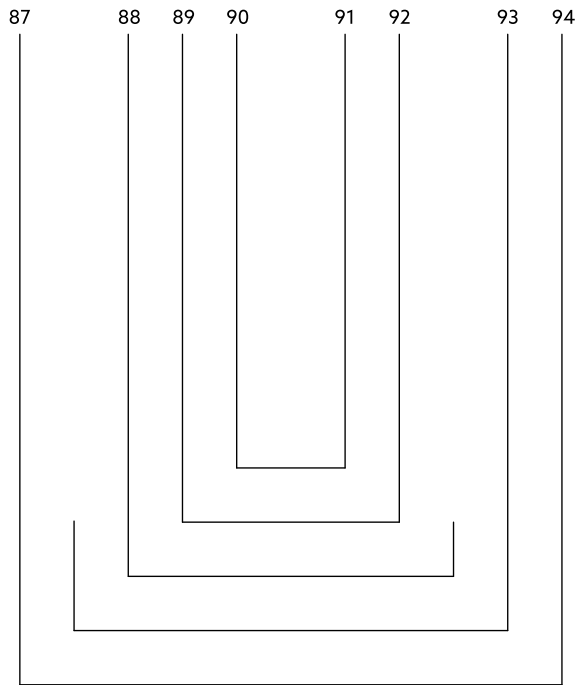
Ve foliaci nastaly tyto chyby: místo fol. 110 počítáno fol. 120, tato chyba se drží odtud dále, fol. 132 a 174 jsou bis. Fol. 154 je dnes jen volně vloženo do rukopisu.

Vedle písma, o němž bude zmínka vzápětí, avizuje moravskou provenienci struktura jeho sanktorálu, který je značně blízký kalendáriu olomouckého Kolektáře.⁴¹⁵ Důležitá je zejména přítomnost festivity sv. Ludmily (přesněji řečeno její translace), jež se vyskytuje již v nejstarší, a tudíž původní (bezpečně rukou „R“ psané a rumělkou provedené) vrstvě Kolektáře ke čtvrtým listopadovým idám (tj. k 10. listopadu),⁴¹⁶ na stejném místě je zařazena i do breviáře. Oba rukopisy tak přinášejí ve svých liturgických aparátech nejstarší doklady svatoludmilské úcty u nás.⁴¹⁷

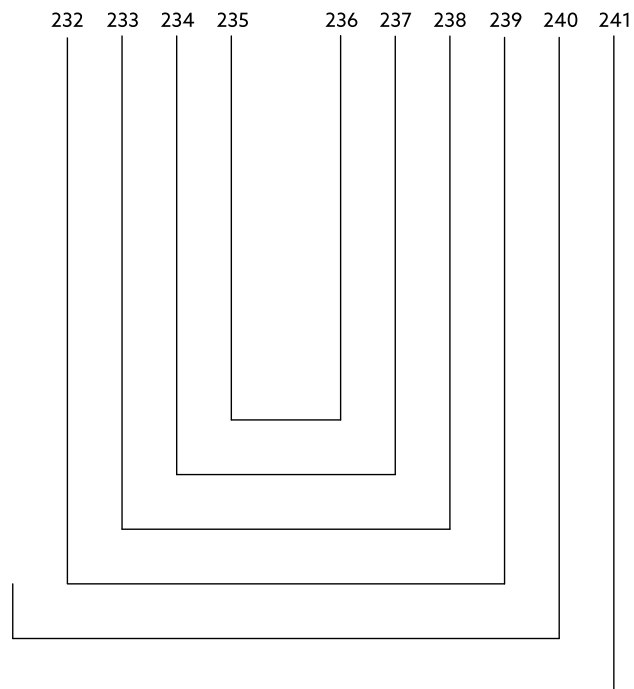
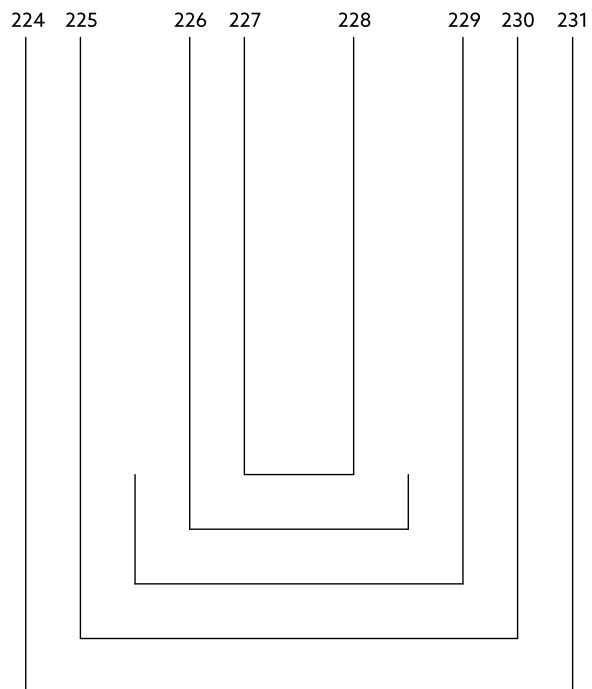
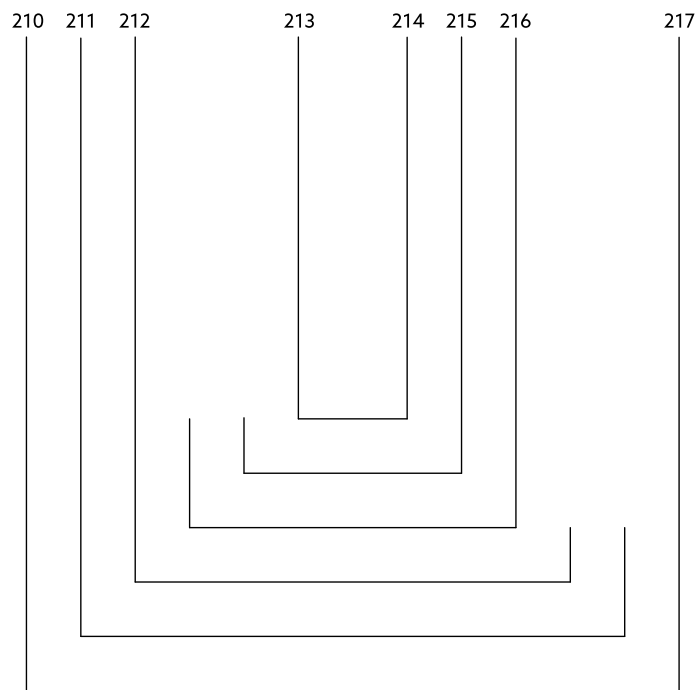
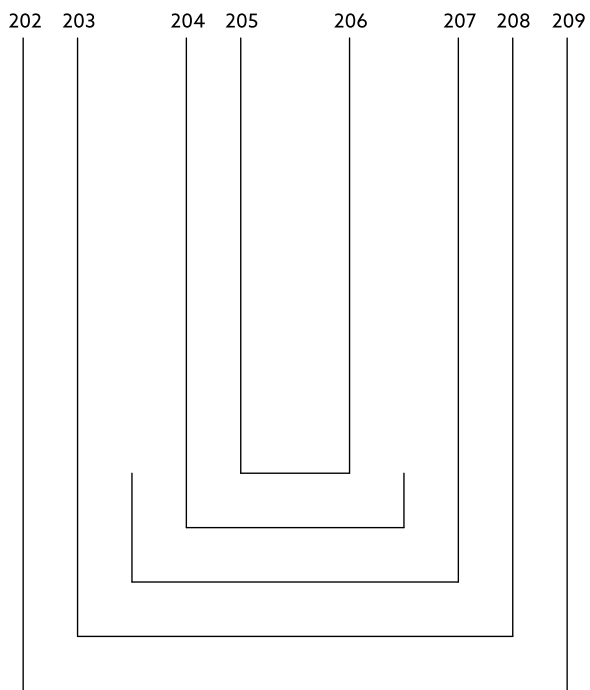
415 Stockholm, Kungliga Biblioteket, sign. Cod. Theol. A 144, fol. 2^r-7^r.

416 Původní podoba kalendária z Kolektáře znala pouze tento translační termín; termín Ludmilina martyria je zde sice rovněž rumělkou proveden (k 16. říjnovým kalendám, tj. 16. září), nicméně prokazatelně až druhotně, mladší písařskou rukou. V tomto smyslu je třeba opravit informace přinášené k ludmilskému kultu D. TŘEŠTÍKEM: *Počátky Přemyslovců*, s. 179–180.

417 Na tento „primát“ olomouckého prostředí ve srovnání se soudobou pražskou diecézí upozorňuje i KUBÍN, P.: *Sedm přemyslovských kultů*, s. 112. Stranou zde ponechávám, vzhledem k problematickému časovému zařazení, další raný doklad ludmilské úcty, který obsahuje tzv. *Codex Gertrudianus*. Rovněž tato cimélie (v originále uložená v Museo Archeologico Nazionale v Cividale del Friuli, Cod. 136) registruje jen translační svátek (zde mylně ke 2. idám listopadovým, tedy ke 12. listopadu); k rukopisu zatím nejnověji: MALEWICZ, Małgorzata H. – KÜRBIŠ, Brygida (edd.): *Liber precum Gertrudae ducissae e Psalterio Egberti cum Calendario*. Kraków 2002 (Monumenta sacra Polonorum 2), kalendárium zde vydáno na s. 97–115. U nás na tento kodex upozornil KALOUSEK, Josef: *Kalendář českého původu z prostředka 12. století*. Časopis Musea Království českého 76, 1902, s. 159–165 a v souvislosti s česko-polskými kontakty HLAVÁČEK, I.: *Przyczynki do czesko-polskich kontaktów książkowych za panowania Przemysłodów*. Archiva, Biblioteki i Muzea Kościelne 33, 1976, s. 313–328. Nejdůkladnější paleografické zhodnocení (tj. zasazení původního textu kodexu – žaltáře, který vznikl pro trevírského arcibiskupa Egberta, do kontextu produkce skriptoria v Reichenau s datací do let 977–980) provedl HOFFMANN, H.: *Buchkunst und Königtum*, s. 315.



4 Nejstarší písarské školy v Čechách a na Moravě



Neméně významnými jsou paleografické aspekty R 387. Na jeho vzniku se podílelo celkem šest písarských rukou:

- **písař I** napsal folia 1^r–14^r (až po slova *A Deo se in actibus* na třetím řádku od konce),
- **písař J** folia 14^r (od slov *pariter et cogitacio* na třetím řádku od konce)–54^v,
- **písař K** folia 55^r–62^v, folio 79^r–223^v a folia 234^r–241^v,
- **písaři L a M** kooperují na foliích 63^r–78^v,
- **písař N** píše folia 224^r–234^r.

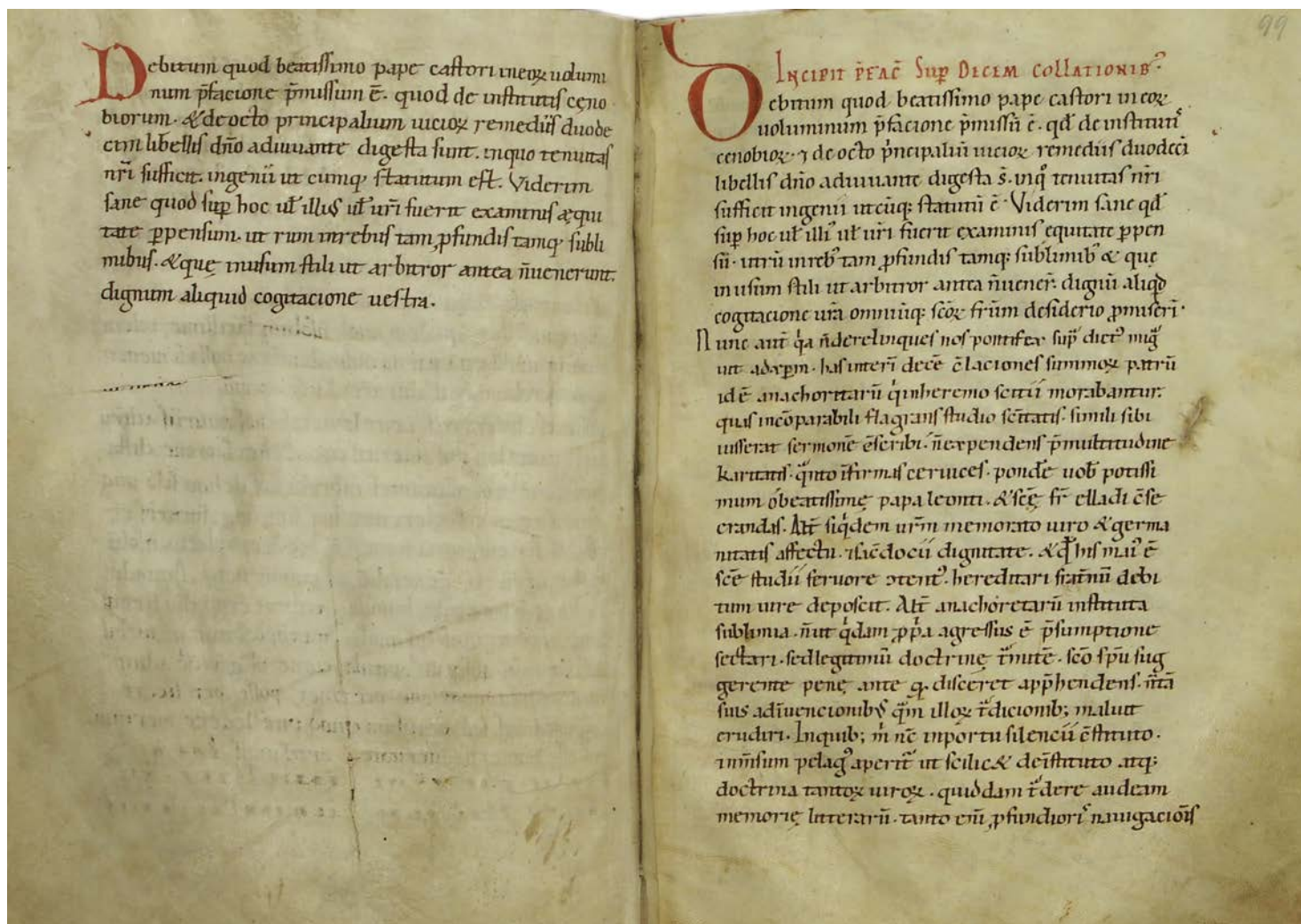
Vůdčí role zde připadla ruce označené siglou „K“ (viz **Obr. XXX**). Její duktus, ač vychází ze základního „půdorysu“ hradiského písma, jak jsme se s ním v předchozích odstavcích v základních rysech seznámili, vykazuje již řadu progresivních tendencí. Ty se mimo jiné projevují eskalací formálně dekadentních prvků, jež byly v duktu kaligrafa „R“ pouze připravovány. Mám na mysli pro písáře „K“ typické zvlnění litery „l“, v jeho pojetí nabývá toto písmeno vysloveně dynamický charakter. Podobné provedení přenáší písář „K“ příležitostně i na ostatní písmena s horní dotažnicovou délkou, obzvláště „b“. Z tohoto hlediska je možno považovat tento grafický projev za mladší fázi hradiské písarské školy a časově jej zařadit spíše až do 40. let XII. století.

Když se počátkem 50. let minulého století Sáša Dušková zabývala kladrubskými zakládacími listinami, upozornila na skutečnost, že ruka na exemplářích vydaných v Českém diplomatáři pod označením B¹ a B² je nápadně podobná s rukou olomouckého Kolektáře.⁴¹⁸ Žádné další závěry z tohoto dobrého postřehu ovšem nevyvozuje, neboť vztah písáře Kolektáře („R“) k hradiskému skriptoriu jí není znám stejně jako celý okruh hradiské písarské školy. Představme si oba exempláře listiny hlásící se k českému knížeti Vladislavovi I. podrobněji:

- exemplář **B¹** je dnes uložen v Národním archivu.⁴¹⁹ Zahnědlý, místy velmi tenký pergamen byl písářem popsán po masové straně, má rozměry 52,5 × 73,5 cm a byl upraven na způsob kodexového textového zrcadla, aby na něj mohl být zapsán text do dvou sloupků: col. a o šířce 25,0 cm, col b o šířce 24,5 cm, oba sloupky s řádkovou distancí 1,0 cm. Spatium mezi oběma sloupky činí 1,2 cm. U obou vnějších okrajů jsou dochovány vpichy, textové zrcadlo je vyznačeno slepým horizontálním i vertikálním linkováním (**Obr. XXXIa**).

418 *CDB I*, s. 393–403 č. 390 (B¹, B²): zde jsou oba exempláře G. Friedrichem označeny za falza počátku XIII. století; Dušková, S.: *Studie k českému diplomatáři 2*, s. 298 dovozuje z příbuznosti s Kolektářem pouze to, že břevnovská falza musela vzniknout ještě ve XII. století. K poměru mezi oběma exempláři se ale Dušková nevyjadřuje, s Kolektářem srovnala jen exemplář B¹.

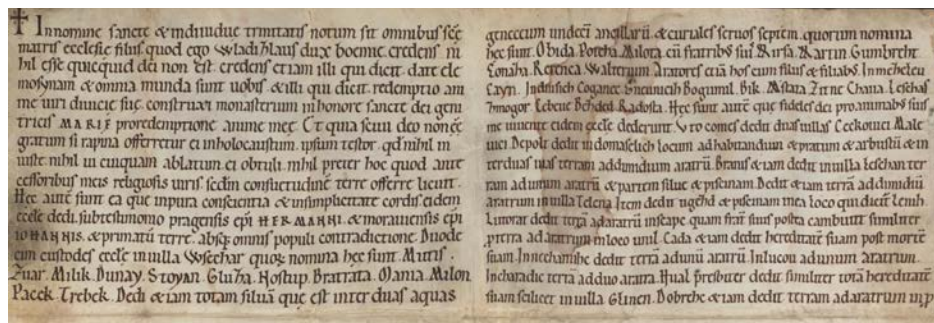
419 NA Praha, AZK, inv. č. 493, sign. ŘB Kladruby 1b.



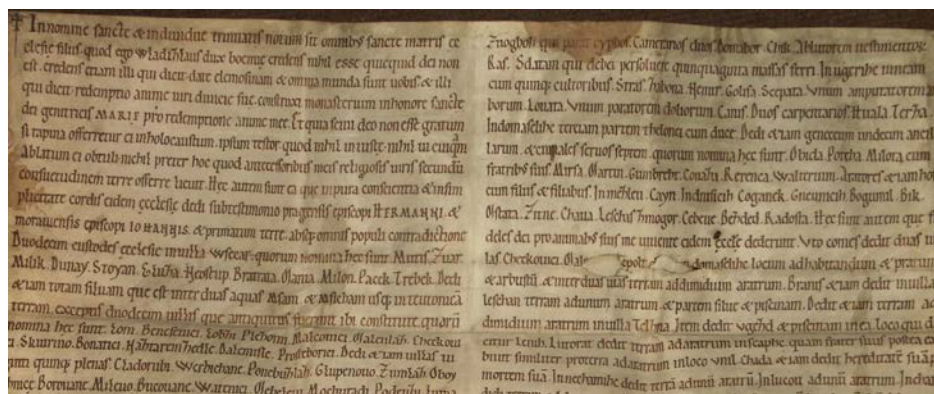
Obř. XXIX. Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DA III 25, fol. 98^v-99^r (souběh práce A = „R“ a jeho žáka D). © Královské kanonie premonstrátů na Strahově.

saluata si sola bonitate quida christi sanguine. sic
 redempta et ait. Magnificat anima mea dominum.
 Sic enim dilecti deus mundum ut euangeliu. ut
 filium suum unigenitum daret. Hinc et apostoli qui pro
 magno filio non pepererunt. sed pro nobis omnibus tradidit illum.
Beatam me dicent omnes **lx.ii. uocet. a. Gaude maria.**
Omnis magnitudinis affectus. **Y** cum reliquis.
 o inestimabilis ardor caritatis. Quis tante pietatis
 diuicias non obstupescat. Quis ante talem ineffabilem
 caritatem non extremis carat. Quis unquam posset sperare.
 ut ex deo ante tempora natus. nasceretur. per hominum
 interposita. ex femina homo factus. **O**mnem in motibus.
Quando uenit plenitudo temporis. misit deus filium
 suum factum ex muliere. factum sub lege. ut eos qui sub
 lege erant redimeret. ut adoptionem filiorum reci
 perent. Quis inquam posset estimare. ut portaretur
 manibus femineis portator orbis. panis angelorum ale
 ret. uirtus celorum in sumeret. uita omnium moreretur.
Magnificet in his anima marie dominum. magnificet
 et uita. Amen. Amen. Amen. Amen. laudem. ado
 rem. gratias illi agam. quo peccandi. redemptoris nostri
 moxtem. de tenebris ad lucem. de morte ad uitam.
 de corruptione ad incorruptionem. de exilio ad pa
 triam. de luctu ad gaudium. de tristitia ad celestis regnum
 uocati sumus. **O**ffusa est gratia. **Q**uocumque
 anima sua talibus fuerit incantibus occupata.
 nihil occupabit terrenum. nihil transitorium. nihil
 quod ad tempus arripet. nihil quod ad presens delectat
 que risum luctum de putat. et gaudium in merore
 commutat. cui mundus carcer. celum non habitatio
 est. cui exultatio de presentibus nulla est. quia nullo
 tantum gaudeat appetit. quod super omnia est. **S**upersaturat.

Obr. XXX. Muzeum Brněnska, Knihovna Rajhradského benediktinského opatství, sign. R 387, fol. 55^r (ruka K). © Benediktinské opatství Rajhrad.



Obr. XXXIa. NA Praha, AZK, inv. č 493, sign. ŘB Kladruby 1b. © Národní archiv.



Obr. XXXIb. ANM, Sbíрка pergamenů A, sign. Perg-A1. © Archiv Národního muzea.

- exemplář **B²** je dnes uložen v Archivu Národního muzea.⁴²⁰ Ve srovnání s předchozím exemplářem je pergamen tohoto exempláře opracován méně pečlivě, má zachovány vpichy a horizontální i vertikální linkování. Text psán po srstní straně, úprava psací plochy je zde prakticky stejná jako u exempláře předchozího: celkový formát 50,0 × 64,5 cm, col. a 23,5 cm široká, col. b rovněž 23,5 cm široká, spatium 1,1 cm, řádková distance 1,0 cm (**Obr. XXXIb**).

Ruka obou exemplářů je totožná, vykazuje jasnou afinitu k písmu, které jsme u předchozí skupiny rukopisů umístili do benediktinského skriptoria v Hradisku u Olomouce. Ta se nejvýrazněji projevuje v dynamickém pojetí dříku písmene „l“ (vzniká tak již zmiňované charakteristické zvlnění), v ligatuře „ct“, u které

420 ANM, Sbíрка pergamenů A, sign. Perg-A1.

dochází k druhotné dekompozici, takže obě písmena jsou psána fakticky odděleně a ze spojovacího tahu zbylo jen nefunkční torzo umístěné u hlavy dřívku „t“ a dále způsob psaní vzpřímeného (minuskulního) „d“ pomocí kroužku, přes nějž je veden svislý tah dřívku.

Tvůrce obou exemplářů zakládací listiny kladrubského kláštera nutně musel být benediktin, který po odchodu z domácího (?) hradiského prostředí našel své nové útočiště v západních Čechách. Je-li tato úvaha správná, pak exempláře B¹ a B² vznikly po odchodu benediktinů z Hradiska, tedy po roce 1150/1151.

4.3.1 Celkové shrnutí

Rekonstrukce druhého zde publikovaného skriptoria v Hradisku u Olomouce je založena předně na interpretaci známé dedikační scény na celostránkové iluminaci olomouckého Kolektáře (Kungliga Biblioteket, sign. Cod. Theol. A 144, fol. 34^v), kde je vyobrazen i písař kodexu označující se siglou „R“ a svým oděvem se jednoznačně hlásící k benediktinskému řádu. Jeho ruka se podílela dále na vzniku dnes strahovského opisu děl Jana Cassiana (Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DA III 25). Tento rukopis má ex libris prozrazující jeho předchozí místo uložení: knihovnu kláštera Hradisko u Olomouce. Zbývající dva kodexy jsou k okruhu kaligrafa „R“ přiřazeny na základě grafické afinity: jde jednak o olomoucký kapitulní rukopis obsahující *Confessiones* sv. Augustina (zde vykazuje příbuznost zejména ruka „F“)⁴²¹ a jednak o dnes rajhradský breviář.⁴²² Tento breviář navíc ve svém sanktorálu (strukturou blízkém kalendáriu Kolektáře) prozrazuje svou (snad moravskou?) benediktinskou provenienci (vedle „obvyklých“ českých světců je rubrikována i sv. Ludmila, o jejímž složitém prosazování na pražské diecézní úrovni viz výše).

Všechny tyto manuskripty lze jednoznačně interpretovat jako produkty jednoho skriptoria, které má charakter písařské školy. Vůdčí postavení zaujímá ruka kultivovaného písaře, spolu s ním byla identifikována práce dalších celkově 13 písařských rukou vykazujících mezi sebou prvky manuální afinity odvozené od vzorového kaligrafa „R“. Rovněž funkční interpretace kodexu DA III 25 podporuje předpoklad existence písařské školy, kterou lze provenienčně umístit do benediktinského opatství v Hradisku u Olomouce.

Působnost zdejšího skriptoria se zhruba kryje s existencí olomouckého skriptoria biskupa Jindřicha Zdíka, časově spadá do 30.–40. let XII. století, tj. do doby Bohumilova opatského úřadu v Hradisku. Je možno dokonce předpokládat užší spolupráci obou písařských středisek. Hradiská škola byla schopna realizovat i ty

421 ZA Opava, prac. Olomouc, Knihovna Metropolitní kapituly Olomouc, sign. CO 96.

422 Muzeum Brněnska, Knihovna rajhradského benediktinského opatství, sign. R 387.

nejnáročnější zakázky, v oblasti náročné knižní malby se ovšem musí spoléhat na spolupráci s externími uměleckými silami, jak dokládá případ Hildeberta a Everwina.

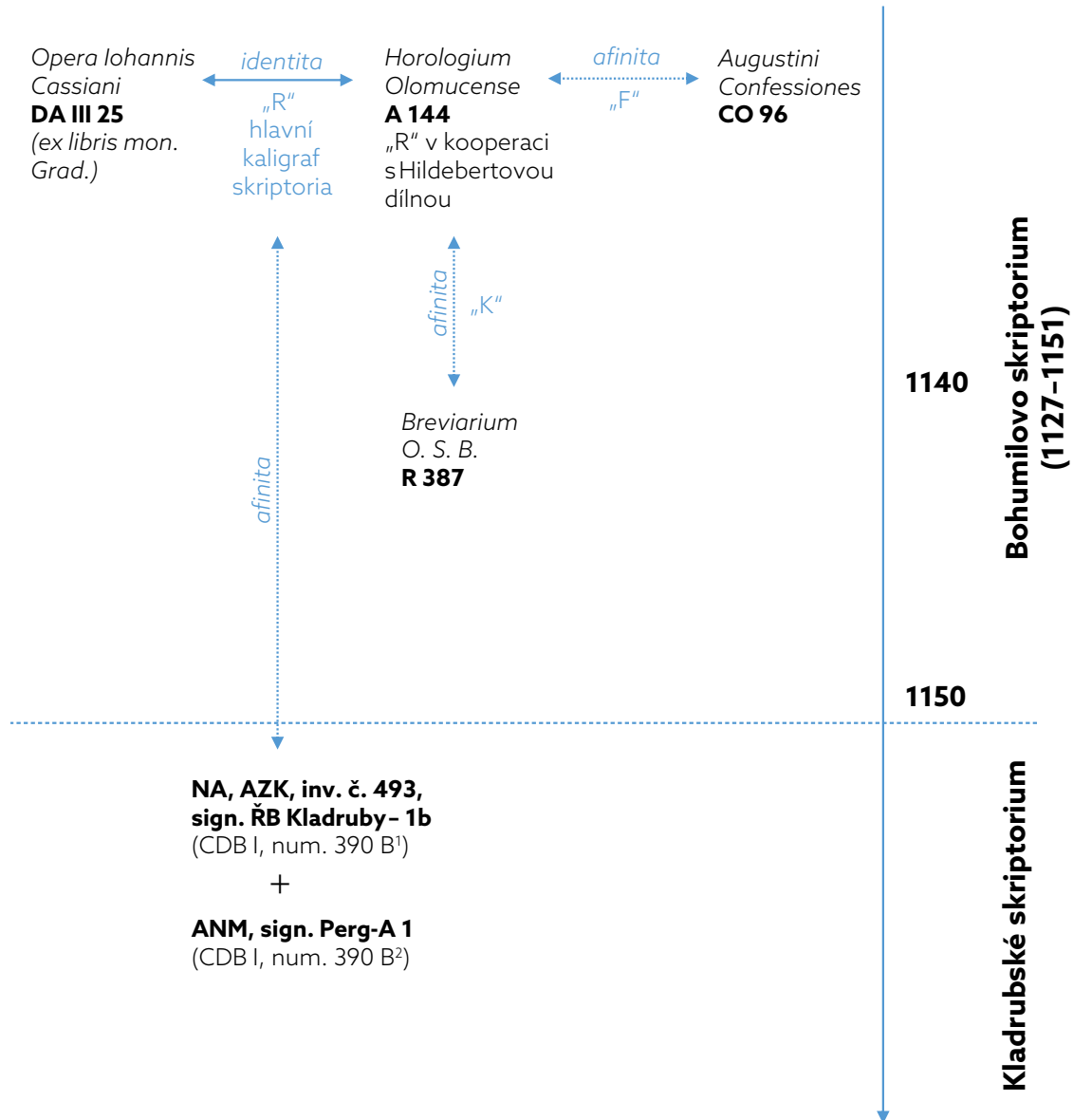
Po odchodu benediktinů z Hradiska můžeme dokonce sledovat stopu jeho skriptoria v západočeském benediktinském opatství v Kladrubech, kam se mohla uchýlit část hradiského konventu, neboť i dva exempláře tzv. zakládací listiny kladrubského kláštera (*CDB I*, č. 390 B₁; NA Praha, AZK, inv. č. 493, sign. ŘB Kladruby 1b a *CDB I*, č. 390 B₂; ANM, Sbírka pergamenů A, sign. Perg-A1) jsou psány jedinou rukou vykazující silnou afinitu s hradiským kaligrafem „R“.

Písmo hradiských benediktinů představují již pozdní, úpadkovou podobu karolínského minuskulního písma připravujícího se akceptovat stylisticky nové prvky nastupující gotiky.

Shrňme produkci hradiského skriptoria v jeho benediktinské fázi do následující přehledné tabulky a genetického schematu:

Přehled identifikovaných kodexů spojených s rekonstrukcí nejstarší doložitelné fáze hradiského skriptoria

| Sign. | Stáří/provenience | Vztah k Hradisku | Zdůvodnění provenience |
|----------------|--|--|---|
| A 144 | 30.–40. léta XII. Hradisko u Olomouce | skriptorium ve spolupráci s Hildebertovou dílnou realizuje zakázku pro olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka | – hradiská benediktinská provenience plyne z ikonografické interpretace dedikačního listu na fol. 34 ^v – ruka hlavního kaligrafa „R“ – struktura kalendária koresponduje se sanctorale R 387 |
| DA III 25 | 30.–40. léta XII. Hradisko u Olomouce | produkt skriptoria a součást knihovny | – na tvorbě kodexu se podílí hlavní kaligraf skriptoria „R“ – ex libris Hradisko |
| CO 96 | 30.–40. léta XII. Hradisko u Olomouce | produkt skriptoria | – afinita k hlavnímu kaligrafovi skriptoria |
| R 387 | 30.–40. léta XII. Hradisko u Olomouce | produkt skriptoria a nejspíše i součást knihovny | – afinita k hlavnímu kaligrafovi skriptoria – struktura sanctorale vyazuje moravskou benediktinskou provenienci a koresponduje s kalendáriem A 144 |
| ŘB Kladruby 1b | post 1151 Kladruby | doklad přenosu hradiského duktu do Kladrub | – kladrubská provenience plyne z charakteru obsahu listiny |
| ANM, Perg-A1 | post 1151 Kladruby | doklad přenosu hradiského duktu do Kladrub | – kladrubská provenience plyne z charakteru obsahu listiny |



4.4 Exkurs: K možností rekonstrukce prvního ostrovského skriptoria

Nedávno publikovaná studie vídeňského slavisty Josefa Vintra věnovaná ostrovským rukopisům znovu nastolila naléhavou otázku, zdali můžeme dosáhnout pozitivních výsledků při hledání nejstarších stop písařské školy v klášteře benediktinů v Ostrově u Davle;⁴²³ v klášteře, jehož kořeny sahají na konec X. století a jsou spojeny s benediktiny z bavorského Niederaltaichu. Počátek klášterní historické paměti máme relativně dobře dokumentován v diplomatickém materiálu, z něj známe i jméno prvního zdejšího opata Lamberta.⁴²⁴ Nejstarší akty jednoznačně spojují fundaci tohoto opatství s přemyslovskou dynastií (Boleslavem II.) a jistou roli zde přisuzují i třetímu pražskému biskupu Thiddagovi.⁴²⁵

Na tomto místě nás ovšem musí přednostně zajímat knižní výbava ostrovského kláštera. Jaké k ní máme prameny?⁴²⁶ Velmi zajímavou relaci o pozdně středověkém osudu ostrovských rukopisů podává původně ostrovský, dnes drkolenský kodex z první poloviny XV. století.⁴²⁷ Dozvídáme se, že roku 1421 (správně asi o rok dříve) byla asi stovka ostrovských rukopisů ukryta před husity u jistého důvěryhodného rybáře z okolí Štěchovic, nicméně jemu svěžené kodexy byly posléze rozptýleny. Na počátku husitské revoluce tak došlo k rozchvácení jádra starobylé klášterní knihovny. Tuto zajímavou informaci musíme doplnit o výzkum provenienčních příznaků, které nám poskytují samy dodnes dochované rukopisy, jež můžeme do této rozchvácené kolekce zařadit. Přední místo zde bezpochyby náleží známému rukopisu *Dialogů* Řehoře Velikého, který je uchovávan v knihovně Pražské kapituly.⁴²⁸ Vedle skutečnosti, že jde o zatím nejstarší kodex, který je možno umístit do ostrovské knihovny,⁴²⁹ má velkou důležitost též zmínka o tom, že „za časů opata Jana byl tento kodex svázan spolu se starým Haimonem ...

423 Shrnutí klášterních dějin poskytují VLČEK, P. – SOMMER, P. – FOLTÝN, D.: *Encyklopedie českých klášterů*, s. 210–212 (heslo „Davle–Ostrov“), k rukopisům nověji: VINTR, Josef: *Ostrovské rukopisy*. Olomouc 2014.

424 *CDB I*, s. 46–47 č. 40 a dále soubor aktů ve formálně falešné confirmaci Přemyslem Otakarem I. ze 17. ledna 1205 v *CDB II*, s. 379–383 č. 359 – stov. KALHOUS, D.: *Sdílení paměti?*, s. 36–37.

425 VINTR, J.: *Ostrovské rukopisy*, s. 11.

426 Indicie intelektuální činnosti v raně středověkém Ostrově v pramenech hmotných byly avizovány výše v Úvodu – viz nálezy stílů zmiňované u: BRYCH, V.: *Železné předměty z Ostrova u Davle ve sbírce Národního muzea (k méně známým stránkám hmotné kultury středověkého kláštera)*, s. 103–120.

427 StiftsB Schlägl, sign. Cpl. 124, zadní strana přední předsádky – viz HORČÍČKA, Adalbert: *Eine Handschrift des Klosters Ostrow aus dem Jahre 1403*. Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 37, 1899, s. 315–320, příloha č. III a dále VINTR, J.: *Ostrovské rukopisy*, s. 126–128.

428 APH, Knihovna Pražské kapituly, sign. A 173: PATERA, A. – PODLAHA, A.: *Soupis rukopisů*, s. 171–172 č. 279.

429 VINTR, J.: *Ostrovské rukopisy*, s. 23.

převorem bratrem Martinem“.⁴³⁰ Citovaný přípisek (psaný rukou pozdního XIV. století) prokazuje nejen středověkou ostrovskou provenienci vlastních Řehořových *Dialogů*, ale současně nás informuje o tom, že se tehdy v ostrovské knihovně nacházel i rukopis s dílem (či díly) Haimona z Halberstadtu, který již tehdy, ve čtrnáctém století, musel být převázán a byl ostrovským knihovníkem (tím byl pravděpodobně zmiňovaný probošt Martin) vnímán jako starobylý („Haymo vetus“). Takto byly v gotické době často označovány kodexy karolínské, tj. karolínskou (okrouhlou) minuskulou psané.

Zaměřme nejprve pozornost na prvně jmenovaný, dnes pražský kapitulní rukopis A 173. Skládá se z celkově 179 folií nepříliš kvalitního pergamenu o rozměru 18,5 × 26,0 cm, s dobře odlišitelnou srstní a masovou stranou. Textové zrcadlo (13,0 × 18,0 cm) je z obou stran ohraničeno slepou, 1 cm širokou dvoulinkou, se záhlavím 2,3 a zápatím 4,0 cm; řádková distance je 1,0 cm. Knižní blok je sestaven z 23 složek v následujícím vzorci:

$$[\text{III}(6)]^1 + [3 \times \text{IV}(30)]^{2-4} + [\text{III}(36)]^5 + [3 \times \text{IV}(60)]^{6-8} + [\text{V}+1(71)]^9 + [5 \times \text{IV}(111)]^{10-14} + [\text{III}(117)]^{15} + [4 \times \text{IV}(149)]^{16-19} + [\text{V}+1(160)]^{20} + [2 \times \text{IV}(176)]^{21-22} + [\text{I}+1(179)]^{23}$$

Z nepravidelností je třeba upozornit na složku č. 9, která je kvinternem s přidaným jednolistem (fol. 71) a na složku č. 20, která je rovněž kvinternem, do něhož bylo původně přidáno fol. 154 jako jednolist, dodatečně byl ale na přesah tohoto jednolistu našit list výrazně menšího formátu, který je dnes nečíslovaný. Poslední složka, složka č. 23, je archem s přidaným jednolistem hned na začátku této složky (fol. 177).

Obsahová skladba rukopisu je následující:

fol. 1^v–6^v *Sermones de Nativitate Domini*

fol. 7^r–175^v *Gregorii Magni Libri dialogorum*

fol. 175^v–177^v *Officium de Inventione s. Stephani et aliorum sanctorum*

fol. 178^r–179^r *De variis tonis cantus cum neumatibus*

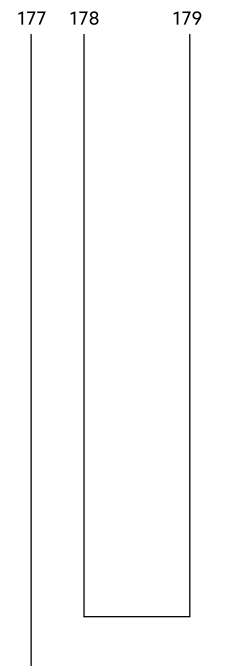
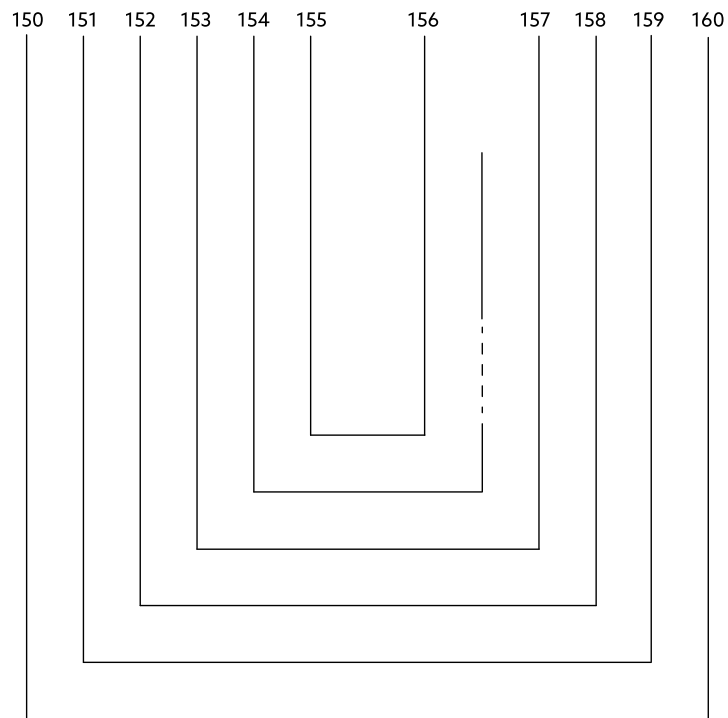
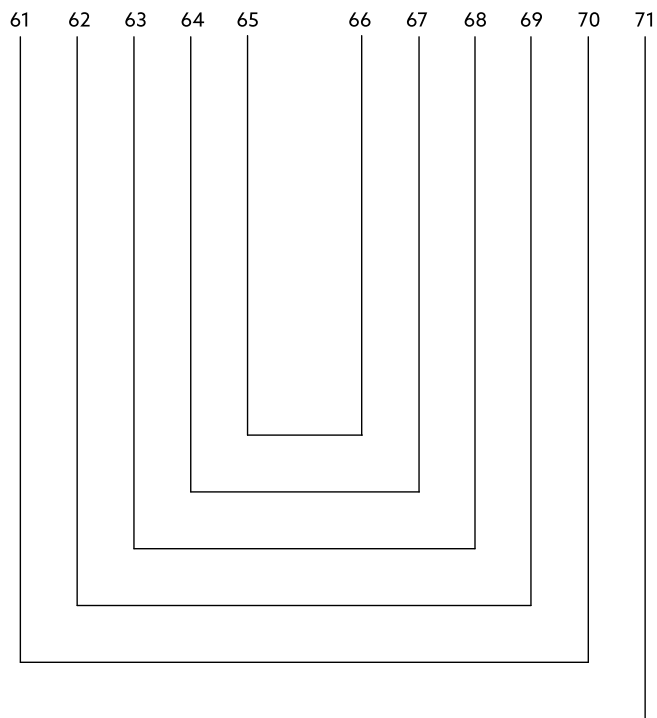
fol. 179^v *Officium de s. Dionysio*

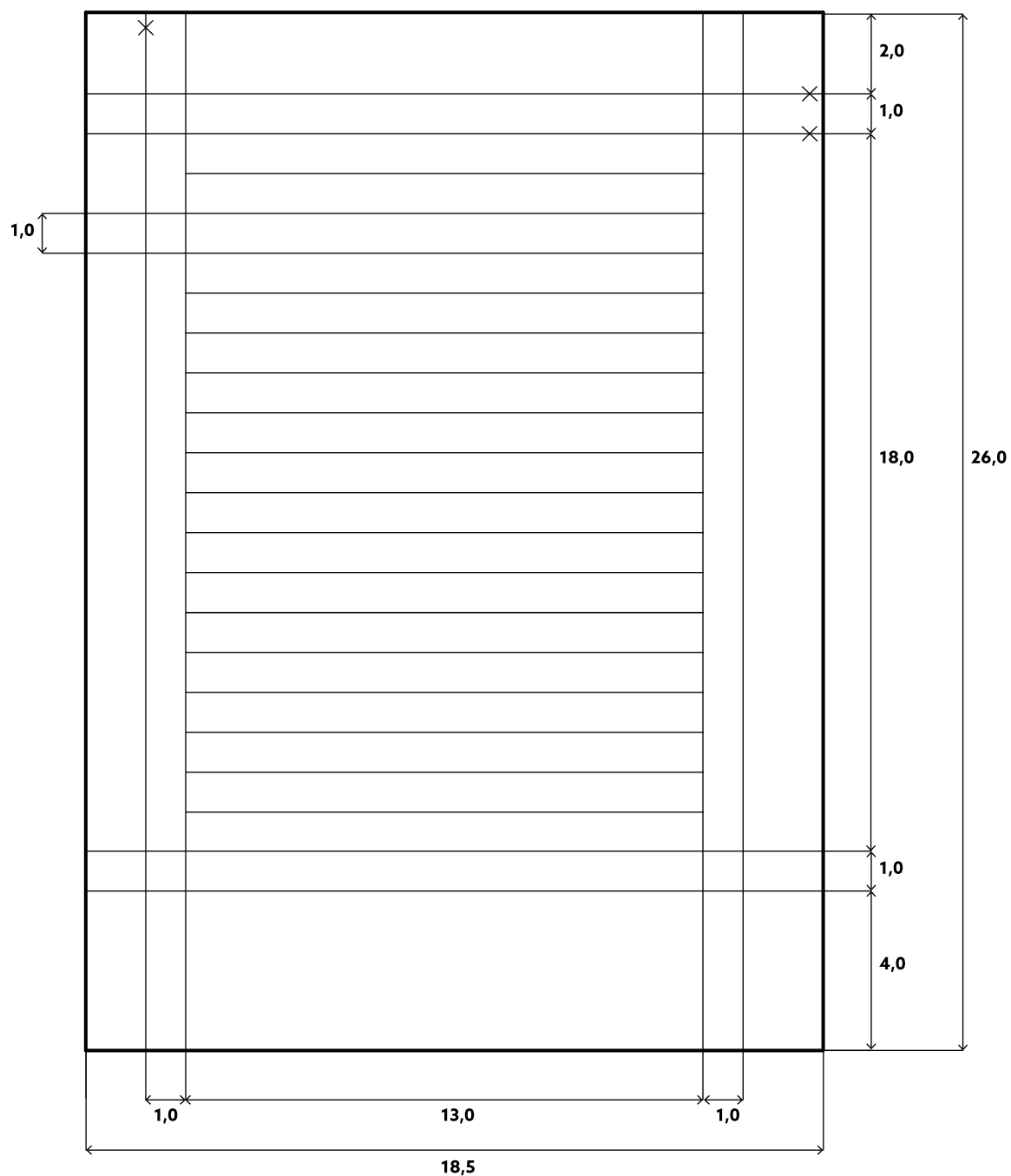
Ostrovská proveniencie tohoto kodexu je zřejmá nejen ze zmínky o jeho výše zmiňované převazbě ve XIV. století, s Ostrovem byly spojovány rovněž do XII. století se hlásící staročeské a církevněslovanské glosy k latinskému textu *Dialogů*.⁴³¹ Z toho nutně vyplývá, že již v raném středověku byl rukopis A 173 součástí ostrovské knihovny.

430 APH, Knihovna Pražské kapituly, sign. A 173, fol. 179^v.

431 PATERA, A.: *České a starobulharské glosy XII století v latinském rukopise kapitulní knihovny v Praze*. Časopis Musea království českého 52, 1878, s. 542. Patera je původcem myšlenky, že autorem glos byl ze Sázavy vyhnaný mnich, který našel „útočiště v blízkém taktéž benediktinském klášteře Ostrovském“. Tato skutečnost je pravděpodobně příčinou toho, že rovněž písmo vlastních latinských textů kodexu A 173 bylo vnímáno jako produkt sázavského skriptoria – viz HLEDÍKOVÁ, Z. – KAŠPAR, Jaroslav – EBELOVÁ, Ivana: *Paleografická čítanka*. Praha 2000², Ukázka I (= A 173, fol. 44^v; XI. století, psáno snad

4 Nejstarší písařské školy v Čechách a na Moravě





Schema linkování rukopisu A 173.

Na vytvoření tohoto rukopisu se podílelo celkem osm písařských rukou v XI. století (písaři A–C a E–I) a dále ruka D, která pracovala počátkem XII. století a pro své doplňky využívala volná místa na koncích jednotlivých textových úseků. Rukopis vznikl paralelní prací celé písařské skupiny, proto nebude na škodu vedle soupisu práce jednotlivých rukou sestavit tabelární přehled jejich produkce s ohledem na členění knižního bloku na jednotlivé složky.

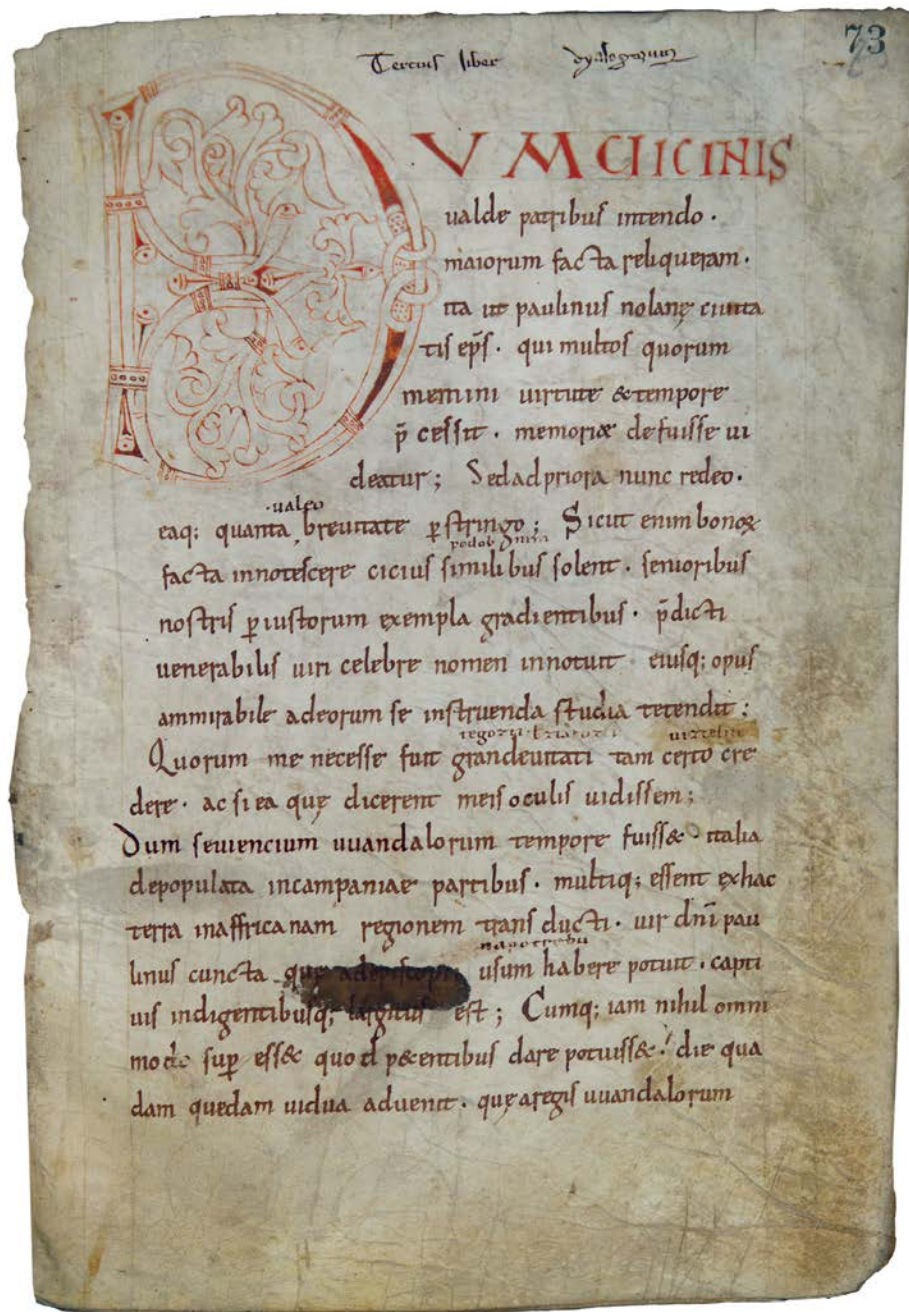
Podíl jednotlivých rukou v kodexu A 173 je následující:

- **písař A:** 1^r–6^v, 154^r–156^v
- **písař B:** 7^r–14^v, 173^v (od 6. ř.)–175^v
- **písař C:** 15^r–36^v, 45^r–52^v, 54^v–71^r, 82^v (posl. 6 ř.), 90^r (posl. 5 ř.), 94^r (prvních 10 ř.), 96^r (posl. 9 ř.)–96^v, 100^v; 105^r (4.–5. ř.), 107^r (6. ř. uprostřed), 108^v (uprostřed a na konci), 109^v–110^r (prvních 7 ř.), 112^r (u hor. okraje), 114^r (17 ř.), 115^r (doplňek s marginálií), 118^r–128^v, 129^r (posl. 2 ř.)–138^r, 138^v (od 4. ř.)–139^v (prvních 9 ř.), 139^v (posl. 6 ř.)–142^r (první 3 ř.), 142^r (od 6. ř.)–152^r, 152^v (od 7. ř.)–153^v, 157^r–173^v (prvních 6 ř.), 177^v (krom posl. 4 ř.)
- **písař D:** 36^v, 59^v (dole), 60^r (3. ř. od konce), 69^r (u hor. okraje), 71^v, 94^v (nahore), 99^r (pravý okraj), 117^v, 122^r (dole), 129^r (marg.), 151^r (glosy), 165^v (hor. okraj), 177^v (posl. 4 ř.)
- **písař E:** 37^r–44^v, 53^r–54^r, 66^r (prvních 5 ř.), 152^v (prvních 6 ř.)
- **písař F:** 72^r–82^r, 83^r–90^r, 90^v–93^v, 94^r–96^r, 97^r–100^v, 101^r–105^r, 105^v–107^r, 107^v–108^v, 109^r, 110^r (od 7. ř.)–113^v, 114^r (posl. 6 ř.)–117^r, 138^v (první 3ř.), 139^v (uprostřed), 142^r (4.–5. ř.); písaře F viz na **Obr. XXXII**
- **písař G:** 128^v (posl. 13 ř.)–129^r
- **písař H:** 175^v (neumy)–177^r, 179^v
- **písař I:** 178^r–179^r

Z výše podaného přehledu je jasné, že gros práce odvedl „tandem“ písařů, které jsem označil jako ruce C a F. U nich lze navíc jednoznačně prokázat vzájemnou příbuznost (afinitu) jejich grafického projevu. Obě ruce se vyznačují zřetelnou kolmostí písma a vertikalizací modulu,⁴³² zdůrazňovány jsou tudíž horní a dolní dotažnicové délky liter „l“, dlouhé „s“, „d“, respektive „p“, „r“ (jeho prodlužování k dolní dotažnici je u obou písařů velmi výrazné) a „q“. Za vůbec nejcharakterističtější můžeme považovat tvar písmene „g“ – obě bříška jsou uzavřená, spodní bývá obvykle menší, obě jsou pak spíše hrotitá (nikoliv oblá).

v sázavském klášteře), Ukázka II (= A 173, fol. 45^v; XI. století, psáno snad v sázavském klášteře). Sázavský původ glos nejnověji potvrdil i VINTR, J.: *Glosa ke grafice Jagičových a Paterových glos*. In: Čornejová, Michaela – Rychnovská, Lucie – Zemanová, Jana: *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902)*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902)* 23.–25. září 2010, Brno, Česká republika. Brno 2010, s. 50 a naposledy Týž: *Ostrovské rukopisy*, s. 74.

⁴³² Tento rys spojuje ruce C a F s rukou B, která se liší častějším užíváním kulatého (unciálního) „d“ – ruku B viz na **Obr. XXXIV**.



Obr. XXXII. APH, Knihovna Pražské kapituly, sign. A 173, fol. 73r.

© Pražská metropolitní kapitula.

Sed sc̄i moniales femine . ut uirum d̄i susceperunt . eum rogauerunt
 dicentes . Tecū pat̄ hac nocte puer iste maneat . Quod
 ipse benignus suscepit . secumq; eum nocte eadē iacere pmisit .
 ⁊ diuiditur ⁊ . quando singule queq; a penitentia; culpe
 planguntur . Unde ex uoce quoq; penitentium hieremias
 ait . Diuisiones aquarū deduxit oculus meus; principaliter
 uero compunctionis genera duo sunt . Quia dñs s̄ iens
 anima . prius a timore compungitur . post amore; prius
 enim sese in lacrimis afficit . Quia dum malorū suorū recollit .
 p̄ his p̄p̄ci eterna supplicia p̄timeat; At
 uero cum longa metoris anxietudine fuerit
 formido consumpta quęclā iam de presumptione
 uenit securitas nascitur . & in amore celestium
 gaudiorū animus inflammat; & qui prius flebat
 nēducceretur ad supplicium . post modum amaris
 sine fletu incipit . quia differatur a regno; Contemplatur
 & enim mens qui sunt illi angelorū chori; que ipsa societas
 beatorum sp̄i tuum que maiestas interne uisio
 nis dei & amplius plangit; Quia bonis p̄nub; deest
 quam flebat . Mane cepērunt sc̄i moniales femine
 eundem pat̄e uigilanter inquirere . si quid pu
 er quem dedērant . nocte eadem fecissē .
 Qui miratus e u p̄ ita requirerent . respondit .

Obr. XXXIII. APH, Knihovna Pražské kapituly, sign. A 173, fol. 108^v.

© Pražská metropolitní kapitula.

8

pacions sue pulsatus uulner. meminit qualis aliqu
 ando in monasterio fuit. quomodo ei labentia cuncta
 subter eant. quantum rebus omnib. que uoluntat
 eminebat. quod nulla nisi celestia cogitare consueur
 rat. Quod etiam recentis corporis. ipsa. carnis clau
 sta contemplacione transiebat. quod mortem quoq;
 que pene cunctis pnaest. Videlicet ut ingressum
 uitae. laboris sui premium amabat. At nunc ex
 occasione curae pastoralis. secularium hominum
 negocia patitur. & post tam pulchram quietis sur
 speciem. terram aditus puluere fedatur. Cumq;
 se pcondescensione multorum ad exteriora sparsit.
 etiam cum interiora aperit. adhuc pcul dubio minor
 pcedit. Perpendo naq; quid toleto. ppendo quid
 amisi. Dumq; intueor illud quod pdidi. fit hoc
 grauius quod porto. Ecce enim nunc magni maris
 fluctibus quacior. atq; inuani mentis. tempestatis
 ualide percellis inlidor. Et cum prioris uitae recolo.
 quasi post trigum ductis oculis. uiso litore suspiro.
 Quod q; adhuc est grauius. dum immensis fluctib;
 turbatus feror. uix iam portum ualeo uidere. que
 reliqui. Quia cura sunt casus mentis. ut prius quide
 pdat bonum qd. tenet. sed tamen se pdidisse. meminit.

Obr. XXXIV. APH, Knihovna Pražské kapituly, sign. A 173, fol. 8r.

© Pražská metropolitní kapitula.

Nos q̄ cauam' sollicitē. nēnos rēru p peccata diaboli sub
 iugamur domino. Diligam' dñi ex toto corde. & ex omnib'
 uirib' nris: fugiam' peccata quę ipse odit. & diligam' sincera
 dilectione. p̄ximos nros sicut nosmetipsos. qđ dñs in nobis di
 ligit. Supbiam. & auariciã detestem'. iram & inuidiã odiu
 cionni maliciã abiciam' a nobis: fornicationes & om̄s polluti
 ones corp̄is. & animarū. fustia & piuria. deuitem. ebri
 tates & comestationes. Apud & om̄a uicia fugiam'. Teneam'
 in nos uerã dilectione. pacē & cõcordiã. Penitentia & mansue
 tudine. pietate. & humilitate. & modestiã. firmit' teneam'.
 Castitate & pudiciã cordis & corporis sollicitē habeamus.
 Castitas eni corporis. e. carnis cõcupiscentias restrenare. Casti
 tas aut animę. e. ex ab omni maliciã studiosissime p̄fessio. &
 pura. & uerã penitentia emendare. Iluminis qđ & ceteris
 operib' nris. peccata nra redimam'. Peccata fiteri. defleam'.
 & defuturis. modis omnib' cauam'. Sobrie. iuste. pie. uiuam'.
 sit mens nra in dõ letia. pura cõfessione mundata. sit bona uo
 luntate munita. & scissima caritate ornata. Conuiuia nra
 sint cõpauperib' communia. & om̄is interitio nra in dõ. seu
 p̄ opere occupata. Nam si festa dñi tali ue^{ra}neratione
 colimus. ad eterne festiuitatis dñi gaudia p̄tingere. in eo
 ipso prestante qđ cu patre & spū scõ uiuit. uigilat. uisitat. &
 facit.

facit. p̄lasmate & conditoe. Cunctos. & anglos. rãte
 iucios. cõ patre confirmauit. Cum scõ qđ spū creauit.
 Iuq; tunc hominem patri sibiq; imagine similem.
 Nunc iungens. sibi met. retulit. hostis quem cepit.

Obr. XXXV. APH, Knihovna Pražské kapituly, sign. A 173, fol. 6^v.

© Pražská metropolitní kapitula.

Na rozdíl od celkově vertikálního rázu ostatních písmen bývá litera „g“ (zejména její horní bříško) provedeno dosti široce. Specifický je rovněž duktus litery dlouhé „s“: při jejím psaní byl vytvořen nejprve základní dřík začínající ve středním prostoru minuskulní osnovy a sahající až k dolní dotažnici, následně byla připojena (velmi bizarně, a to druhým tahem, pomocí jakéhosi obloučku) hlavice. Ta svým tvarem někdy připomíná tvar kulatého „s“ (viz např. na **Obr. XXXIII**, ř. 1: „susceperunt“) a někdy má dokonce tendenci k osamostatnění od základního dříku. Celkově je projev všech písařů velmi archaický, časté je například používání ligované podoby „et“ (&) i uprostřed slov, tedy nikoliv jen ve funkci spojky.

Mimo právě charakterizovanou skupinu písařských individualit, které spojuje společné školení, stojí ruka A (viz **Obr. XXXV**). Již na první pohled se odlišuje svou okrouhlostí a kvadratickým modulem – jeho písmo je vyrovnané, s mírným sklonem doprava, a vykazuje jasnou návaznost na Otlohův „středoevropský“ typ karolínského minuskuly, s nímž jsme se setkali v nejstarší fázi břevnovského skriptoria. Závěr je tudíž nasnadě: tato ruka byla jako pomocná přičleněna ke skupině ostatních písařů, aby pomohla realizovat vytvoření kodexu A 173. Její přítomnost v tomto rukopise je ovšem důležitá z hlediska datace (i provenienčního určení) celku:⁴³³ kapitulní opis Řehořových *Dialogů* musel vzniknout v době šíření Otlohova písma do středoevropského prostoru, tedy rámcově v první polovině XI. století.

Vraťme se ale ještě jednou ke zmínce o tom, že někdy ke konci XIV. století nechal ostrovský převor Martin převázat nejen právě analyzovaný kodex A 173, ale spolu s ním i jiný starobylý rukopis obsahující dílo Haimona z Halberstadtu. Po tomto kodexu se pokusil zapátrat i Josef Vintr, jenž ovšem hledal pouze mezi dodnes dochovanými rukopisnými celky.⁴³⁴ Jeho pátrání nevedlo k cíli. Jinak je tomu ale u pergaménové makulatury. S tímto autorem souvisí velmi zajímavá skupina fragmentů *Homiliáře* Haimona z Halberstadtu katalogizovaná pod č. 89⁴³⁵ a dnes roztržštěná ve Vědecké knihovně v Olomouci, v pražské Národní knihovně ČR a tamtéž jakožto deponát knihovny křížovníků s červenou hvězdou. O zlomcích dnes křížovníckých ovšem víme, že se původně jako pergaménová makulatura nacházely v knihovně Pražské kapituly, tedy na místě, kde se nachází jádro doposud identifikovaných pozůstatků ostrovské knihovny.

Všechny tři písařské ruce, které byly na souboru zlomků Haimonova *Homiliáře* identifikovány, spojují znaky jednoznačně odkazující na prvky, v nichž spočívá afinita písařů B, C a F kapitulního rukopisu A 173: výrazná vertikalizace písma,

⁴³³ Zatím naposledy se k provenienci písma rukopisu A 173 vyjadřoval Josef Vintr, který v této souvislosti oslovil celou řadu renomovaných paleografů i historiků umění, avšak výsledek vyzněl značně skepticky – srov. VINTR, J.: *Ostrovské rukopisy*, s. 56–67.

⁴³⁴ VINTR, J.: *Ostrovské rukopisy*, s. 121–122.

⁴³⁵ Viz výše v předchozí kapitole na příslušném místě katalogu rukopisných zlomků.

zdůrazňování horních a dolních dotažnicových dělek, písmeno „r“ výrazně sestupující pod základní linku, ostře zahrocená bříška velmi charakteristické litery „g“ jakož i osobitý („skládany“) duktus písmene dlouhé „s“ – všechny tyto znaky na Haimonových fragmentárních *Homiliích* najdeme. Lze tedy soudit, že všechny právě probrané texty spojuje nejen společná knihovni provenience, ale jejich písaři prošli rovněž společným školením. Žádná z uvedených rukou se nevyskytuje ve více pramenech, nicméně afinita této skupiny je jasná; pomáhá tomu i skutečnost, že duktus této školy se liší od písma, které bude pro střeoevropský prostor typické, totiž od Otlohovy regionální varianty karolínské minuskuly.

Písmo Haimonových fragmentů dokládá, že grafické projevy zastoupené v kapitulním kodexu A 173 nejsou rozhodně v Čechách ojedinělé a izolované, jde o pozůstatek skriptoria; bylo by lákavé spojit je s místem nejstaršího bezpečně prokazaného uložení kodexu A 173, totiž s benediktinským opatstvím v Ostrově u Davle, a výsledky kodikologicko-paleografické analýzy by tomu napovídaly. Tomuto spojení ovšem brání stanovisko muzikologické, totiž typologie použité notace, která spíše podporuje hypotézu o importu tohoto kodexu ze zahraničí.⁴³⁶ Musíme tedy zatím nechat otevřený prostor pro možnost, že právě probraná skupina textů tvoří sice nejstarší výbavu ostrovského opatství, graficky ovšem stojí mimo toto opatství.

Shrňme si na závěr prozatím identifikovanou produkci související s tímto střediskem:

| Sign. | Stáří/ provenience | Vztah k Ostrovu | Zdůvodnění provenience |
|--|---------------------------------------|--|--|
| A 173 | 1. pol. XI. stol./ Ostrov u Davle? | potenciální produkt skriptoria (afinita písařů B, C, F) a součást knihovny | – ostrovské glosy XII. století – převazba koncem XIV. stol. v Ostrově |
| M I 310 (přední+zadní předsádka) | 1. pol. XI. stol./ Ostrov u Davle? | potenciální produkt skriptoria (afinita s písaři B, C, F) a nejspíš i součást knihovny | – pravděpodobná převazba koncem XIV. stol. v Ostrově |
| IV H 22 (přední+zadní předsádka) | 1. pol. XI. stol./ Ostrov u Davle? | potenciální produkt skriptoria (afinita s písaři B, C, F) a nejspíš i součást knihovny | – pravděpodobná převazba koncem XIV. stol. v Ostrově |
| Křížovníci, frag. 7, 8 | 1. pol. XI. stol./ Ostrov u Davle? | potenciální produkt skriptoria (afinita s písaři B, C, F) a nejspíš i součást knihovny | – pravděpodobná převazba koncem XIV. stol. v Ostrově |

⁴³⁶ Vycházím z informací poskytnutých mi prof. Davidem Ebenem.